

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

MAJOR NÁNDOR A KULTÚRA ÖNIGAZGATÁSÚ
TÁRSADALMASÍTÁSÁRÓL

HOLTI MÁRIA ELBESZÉLÉSE

MAURITS FERENC VERSEI

BORI IMRE SINKÓ-TANULMÁNYÁNAK ÚJABB
FEJEZETE

LŐRINC PÉTER: PÁRTÉLET A FOGOLYTÁBORBAN

BODROGVÁRI FERENC, DÉSI ÁBEL, HÓDI SÁNDOR,
TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS ÉS RADNÓTI SÁNDOR ÍRÁSAI
HELLER ÁGNESRŐL

BELA DURANCI: A SZABADKAI VÁROSHÁZA
EMLÉKEZÉS BEZERÉDI LAJOSRA ÉS GYELMIS LUKÁCSRA
A BORI RADNÓTI-SZOBORRÓL

KÖNYV-

SZÍNI- KRITIKA

KÉPZŐMŰVÉSZETI

1979

Június

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLIII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szei István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Szerkesztő: Bordás Győző
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Major Nándor:</i> Két írás a kultúra öngazgatású társadalmásításáról 693	
<i>Holti Mária:</i> Az álom és valóság macskakövei (elbeszélés)	705
<i>Maurits Ferenc:</i> Miniatur galéria (versek)	716
<i>Djordje Sudarski Red</i> versei	718
<i>Brasnyó István:</i> Hósáv (regényrészlet)	721
<i>Bori Imre:</i> Sinkó Ervin regényei (III., tanulmány)	732

HAT ÉVTIZED

<i>Lőrinc Péter:</i> Pártélet a fogolytáborban	741
<i>Ágoston András:</i> Forradalmárok akcióban (Pap Pál, Mayer Ottmár, Cseh Károly: <i>Válogatott írások</i>)	746

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Bodrogyvári Ferenc:</i> Az értelmes élet filozófusa (tanulmány)	749
--	-----

KÉT ÍRÁS A KULTÚRA ÖNIGAZGATÁSÚ
TÁRSADALMASÍTÁSÁRÓL

MAJOR NÁNDOR

I. A TÁRSADALMASÍTÁS TERMÉSZETE*

— Ön, Major elvtárs, az utóbbi hónapokban meglátogatta az ország újszólván valamennyi köztársasági és tartományi központját. Az itt folytatott beszélgetéseiben bizonyára szó esett a kultúra öngazgatású átalakulásának kérdéseiről is. Szeretnénk, ha elmondaná, hogy e folyamat mely eredményeivel lehetünk elégedettek? Hol tapasztalható ellenállás? Hogyan magyarázza a kultúra még mindig fellelhető olyan egyoldalú társadalmosítását, amely a hagyományos kultúrintézmények és a dolgozók közötti puszta közvetítésben merül ki?

— Ön bizonyára a kultúra öngazgatású társadalmosítására gondol most, és nem az afféle „társadalmosításra”, amely az úgynevezett tudatipar termékeinek fogyasztásával a piac útján is létrejön, sem pedig az etatista-mecénási viszonyok között megvalósuló „társadalmosításra”, amikor a kultúra az állam manipulációs eszközévé fajul. A „társadalmosítás” e formái ugyanis nem a társult dolgozót avatják a kultúrpolitika döntő szubjektumává, hanem merőben más társadalmi erőket. Tehát amikor a kultúra öngazgatású társadalmosításáról szólok, a kultúrpolitika szubjektumának, a kultúra tulajdonképpeni szubjektumának megváltoztatására gondolok, vagyis a társult dolgozók érdekeivel összhangban a kultúra helyzetének és tevékenységének megváltoztatására az osztálytársadalmi tevékenységben.

Jelenleg az a legfontosabb, hogy a társult dolgozók, az anyagi és a szellemi javak valamennyi alkotója a kultúrpolitika döntő szubjektumává váljon. E folyamatnak még csak a kezdetén tartunk, eredményeink pedig igen szerények. Ezeket az eredményeket a dolgozó ember öngazgatásban betöltött szerepének fejlődése feltételezi; a kultúra társadalmosítására.

* A kérdésket Zoran Sekulić, a NIN külső munkatársa tette fel.

sítása e fejlődés megnyilvánulása és egyben eszköze is. Figyelje meg, hogy a társult munka is még mindig mennyire töredékes. A jövedelmi viszonyok a munkaszervezeteken belül is mennyire fejletlenek, hát még a munkaszervezeten kívül. A jövedelem még elidegenedett a dolgozótól. Nézze csak meg, hogy a társult dolgozók mily mértékben társítják a bankokban a fejlesztési programokra szánt munkájukat és eszközeiket. A munkacsere még viseli a költségvetési viszonyok terhét. Az öngazgatású társult munka küzdelmesen születik, de megvannak már a kezdeti állásai. Ennek fényében kell értékelni a kultúra társadalmisításának eredményeit is.

Ezekkel az eredményekkel nemigen lehetünk elégedettek, de olyan illúziókba sem ringathatjuk magunkat, hogy *objektíve* már *radikális* változásokat érthetünk volna el. Küzdenünk kell a társult dolgozók körében a kultúrával szembeni eléggé elterjedt, öröklött vagy passzív magatartás ellen és azoknak a feltételeknek a megteremtéséért, hogy a dolgozó ember igényt támasszon a sokrétűbb kultúrára, s ezt valóságosan ki is nyilvánítsa, hogy óhajai és elvárásai olyan kultúra megteremtésére irányuljanak, amely a dolgozó ember öngazgatói helyzetét fejezi ki, azokat az értékeket, amelyek ebből a helyzetből eredően konstituálódnak, és ne elégedjen meg a polgári kultúra fegyvertárából származó termékekkel, amelyekre díszként aggatták rá a „munkás” vonásokat.

E feltételek megteremtése pillanatnyilag talán még a kultúra társadalmisításával szembeni ellenállás kérdésénél is fontosabb, mert általuk eszmélni és erősödni kezdenek azok a társadalmi erők, amelyeknek fellépése az ellenállás felszámolását vonja majd maga után. Az erre vonatkozó középtávú terv előkészítését is a kultúra társadalmisítása említett feltételeinek kiszélesítésére kell felhasználnunk. Erre most jó alkalom nyílik.

Azt hiszem, létezik bizonyos politikai nyomás, amely azon az illúzió alapszik, hogy egyik napról a másikra megoldható a kultúra társadalmisítása. Ebből következik azután a közvetett kérdés, hogy ez miért nem történt már meg. Nyíltan ki kell mondanunk, hogy hosszan tartó folyamatról van szó, amely majd csak akkor fejeződhet be, ha megszűnik a munka felosztása és sor kerül az ember fizikai és szellemi funkcióinak újbóli találkozására. A társult munka társadalmát azonban még sokáig a munkafelosztás ellentmondásai fogják objektíve meghatározni.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a kultúra öngazgatási átalakítása nem azt jelenti, hogy *megszakad* egy eddigi gyakorlat és a semmiből egyik napról a másikra új kultúra születik, ahogy talán egyesek gondolják. És nem teremthetünk munkáskultúrát úgy sem, hogy új köntöst szabunk a mostani kultúrának, amely tartalmilag, értékeiben, tehát lényegében bizonyos mértékben a polgári megjelenési formákhoz kötődik (mint ahogy a felépítmény egyéb területein, a küldöttrendszer öngazgatási formáiban is gyakran „felsejlenek” a képviselői, tehát a polgári demokrácia formái).

Csakis *dialektikus* átalakulási folyamatról beszélhetünk: az új kultúra csírája a meglévőben és a túlhaladott elhalása.

Mivel kulturális értékeinket mindig *bizonyos*, társadalmasított kulturális viszonyok között teremtjük, nem termethetünk külön viszonyokat és külön értékeket, hanem értékeink e társadalmasítási folyamat kifejezői. Szlovéniában a helyi közösségek és a munkaszervezetek a kulturális tevékenység serkentésében jelentős eredményeket értek el. Szűkebb Szerbia területén nagy előrehaladást tapasztalhatunk a film, a könyvkiadás és a könyvtári tevékenység öngazgatási viszonyaink kiépítésében, s úgy lát-szik, ezt újabb akciók követik a színművészet és az esztrád-művészet terén. Bosznia-Hercegovinában az utóbbi években sokat tettek a néphagyomány kincseinek feltárásáért és értékeléséért és az itt élő népek kulturális kapcsolatainak felkutatásáért, s ezzel útját állják annak, hogy bárki kisa-játítsa, elkülönítse ezeket az értékeket. Vajdaságban az utóbbi mindössze néhány évben többet tettek a jugoszláv népek és nemzetiségek kulturális értékeinek ismertetése érdekében, mint régebben évtizedek alatt, habár ebből a szempontból kedvezőek a hagyományaink. Csak példaként em-lítem mindezt, beszélhetnék egyéb, talán még a fentieknél beszédesebb eredményekről is.

Érthető, hogy van ellenállás is a kultúra átalakításával szemben; a JKSZ X. és XI. kongresszusa meg is nevezte az ellenállás hordozóit. Nem tűntek el, csak éppen háttérbe szorultak, néha ellenállásuk formáin sem változtatnak, csak az új viszonyokhoz alkalmazkodnak. Ma ritkán lehet olyasmit hallani, hogy kultúrpolitikánk a középszerűségnek kedvez-ne, de vannak olyanok, akik *viselkedésükkel* semmibe veszik kultúránk társadalmasításának minden eredményét. A technokrata elemek ma már ritkán emelnek szót a társult munka szervezeteinek kulturális szerepe ellen. *Allásfoglalásukkal* azonban úgy igyekeznek hatni, hogy ez a szerep a lakáskultúra, a táplálkozási kultúra, az öltözködési kultúra, a kulturált viselkedés, a családtervezés és területére szorítkozzon, nem pedig annak a biztosítására, hogy a dolgozó ember váljon az osztályérdekeinek megfelelő kultúrpolitika hordozójává. Vagy például ritkán adódik, hogy valaki kétségbe vonná a Kommunista Szövetség jogát, hogy mint belső társadalmi erő éreztesse hatását a kulturális folyamatokban a társult munka keretében, de egyesek *hozzáállásukkal* megpróbálnak olyan helyzetet teremteni, amelyben a Kommunista Szövetség valamilyen felügyelő szerepét vállalná a társult munka eszmei-politikai kérdéseivel kapcsolatban.

Nem is egyértelmű ellenállásról van szó. Van, akinek az ellenállása mögött tájékozatlanság, rejlik, mások viszont öngazgatás-ellenes eszmei-politikai meggyőződésből ellenlábások. Úgy érzem, újabban gyakran tanú lehetünk annak is, hogy egyesek vulgarizálják kultúrpolitikánk irányvonalait, ez nem biztos, hogy ellenállás, lehet, hogy csak tájékozatlanság. A kommunista, akárcsak más progresszív beállítottságú ember,

mindig megértő és türelmes, ha tájékozatlanságból eredő nézetekkel kell vitába szállnia, de nem tűr megalkuvást, ha a kultúra öngazgatási társadalmasítását próbálják nyíltan títadni. Úgy vélem, hogy alapvető feladatunk az emberek minél szélesebb körét bevonni a kultúra átalakítási folyamatába, egyre tágítani azok körét, akik részt vállalnak ebből a tevékenységből, s az ellenállások leküzdése csak egy része ennek az átalakítási folyamatnak.

— *A kultúra öngazgatási átalakítása azt jelenti, hogy még jobb feltételeket kell teremteni valamennyi nemzeti kultúra sokoldalú fejlődése számára. De az útjelzők távolabbra is mutatnak. E sokoldalú fejlődés ugyanakkor megába foglalja népeink és nemzetiségeink közösségi kultúrájának megteremtését. Miből állna ez a kultúra? Csak egymás megismeréséből, tájékozódásból, együttműködésből? Mindezt azért kérdezem, mert néha úgy tűnik, hogy bizonyos alkotók számára csak a tulajdon népük és nemzeti múltjuk, jelenük és jövőjük létezik.*

— Minden köztársaságban és tartományban hangsúlyozzák kulturális együttműködésünk elmélyítésének szükségességét. Tartalmilag kell gazdagítani ezt az együttműködést. Úgy tetszik azonban, kevés új ötlet született arra vonatkozólag, miként lehetne megvalósítani ezt az elképzelést. Tavaly Zágráiban megszervezték néhány köztársaság és tartomány kultúrájának hetét, jó alkalmat teremtve egy-egy kultúra sokoldalú bemutatására. Újdonságként hatottak ezek a rendezvények.

Népeink közösségi kultúrájának megteremtése felől érdeklődött. Ez nagyon fontos dolog, enélkül hazánk nem fejlődhetne olyanra, amilyen. De nem a közös kultúra megteremtésére gondol? Érti-e a különbséget? Mi napról napra munkálkodunk a közös kultúrának a megteremtésén is, csak hogy az emberek, úgy látszik, vonakodnak erről beszélni. Talán attól tartanak, hogy a közös kultúrát már csak egy lépés választja el az egységes jugoszláv kultúra megteremtésének igényétől, amit viszont unitarisztikus törekvésekkel lehetne összetéveszteni. Biztosan vannak olyanok is, akik az egységes jugoszláv kultúra kifejezésen valamilyen „nemzetek feletti” kultúrát értenének. Néha ilyesmit sejtethünk azok mögött a türelmetlen követelések mögött, hogy „túl kell haladnunk” Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek egyszerű „együttműködési” formáit. Egyesek még a kultúrák egybefonódását sem úgy értelmezik, hogy az egymáshoz közeledő kultúrák gazdagítják egymást, hanem olyan új minőségként fogják fel, amely a nemzeti kultúrák fölé emelkedik.

Az a véleményem, hogy közös kultúránk a társult munka kultúrájának kiépítésével születik, nem pedig valami más módon. Eredeti kulturális elképzeléseink vannak, a világon mi vagyunk az egyedüliek, akik ilyen kultúrát építünk. A társult munka minden szervezetének bevonásával, a kultúrát a társadalmi munka egységébe vonva alakítjuk egyedülálló közös kultúránkat. Ez a kultúra a társult munka értékrendszerét gazdagítja, s egyben ennek az értékrendszernek a kifejezője lesz. Ez a kultúra, a

társult munka kultúrája is nemzeti kultúra lesz, nem pedig valamilyen nemzetek feletti szubsztrátum, amit úgynevezett „magasabbként” emel-
nénk a nemzeti kultúrák fölé.

Mindezzel azonban nem tagadjuk azt a jelenséget, hogy bizonyos alkotók számára, ahogy Ön is mondotta, csak a tulajdon népük létezik a maga múltjával, jelenével és jövőjével. Vannak és lesznek is még ilyenek: elkülönülésre hajlamosak és nacionalisták. Egyesek közülük, még napjainkban is, írásbeli támogatást kapnak. Végeredményben tavaly jelent meg Zvonimir Kulundzicótól a *Slavko Kolar és kora*, mégpedig írásbeli recenziók alapján. Soha nem szabad megbékülnünk a kultúrában észlelhető nacionalista jelenségekkel.

Vannak bizonyos értetlenségből adódók jelenségek a köztársaságközi viszonyokban is. Volt és van is olyan kiállítás, hogy valaki a tradicionális értelmiségi szerepében, a „nemzet lelkiismeretének” szerepében a „szellemi szféra” döntőbírójaként lép fel. Kiosztja a botütéseket jobbra is, balra is, tagadja a társadalmi közösségek felelősségét, a köztársaságok és tartományok jogát, hogy szükségleteiknek megfelelő kultúrpolitikát alakítsanak ki. Felületesen értékeli a más területek jelenségeit és folyamatait, amelyeket valójában nem is ismer kellőképpen. Voltak olyan dogmatikus követelések is, hogy az egyik köztársaságban elfogadhatónak bizonyult megoldásokat át kell venni más köztársaságokban is, függetlenül attól, hogy megvannak-e a feltételek minderre. Igen, Predrag Matvejević is hasonló szerepkört vállalt. — Nevének említésével nem csökken iránta való tiszteletem. Éles reagálást vártottak ki ezek a jelenségek, az alkotók egy része konformista álláspontra helyezkedett, és nem foglalkozik más köztársaságok, tartományok kulturális problémáival. Ne fájjon miattuk a fejünk. Ki kell azonban emelni, hogy a kultúránk öngazgatási átalakulásának határozott álláspontjaiból kiinduló kritika iránt alig akadt még nem értés.

Újabb tanúi lehetünk még egy jelenségnek: ha valaki összeütközésbe kerül a saját köztársasága kultúrpolitikájával, akkor egy másik köztársaság sajtószervényében kezd cikkezni a saját köztársasága kérdéseiről, habár semmi akadály nincs annak, hogy a saját köztársaságában tegye ezt. Az ilyesmi feszült helyzetet teremt, mert magától értetődően téves következtetésekre ad okot. Még bonyolultabb lesz a helyzet, ha a másik köztársaságban csak az egyik vitás fél írásai jelennek meg. Meggyőződésem ugyanis, hogy Taras Kermauner nyugodtan megjelentethetné Szlovénia kultúrpolitikájára vonatkozó észrevételeit Szlovéniában. Legjobb ugyanis, ha az ember a saját közösségében keresi saját közössége problémáinak megoldását. Fogékonyabbnak kellene lennünk a közösségi munka és élet igényeivel szemben. Természetesen ebből sem kell dogmát csinálni.

— *Beszélgéseink, gondolatcseréink gyümölcsözőbbek lennének a kultúra jelenségeivel kapcsolatos tudományos kutatási eredmények birtokában. Egyetért Ön velem abban, hogy ezen a téren igen nagy a lemaradás?*

— Nem egészen. Emlékeztetném arra, hogy éppen az utóbbi öt-hat évben született néhány jelentős elméleti munka a kultúra jelenségeinek tárgyköréből. A korábbi helyzethez viszonyítva ez óriási haladás. Beno Zupančič *A munkások és a kultúra* c. műve bizonyos módon összefügg a JKSZ X. kongresszusának előkészületeivel, amikor kultúránk öngazgatási átalakulásának kérdéseit körvonalaztuk, tükrözi a zenicai tanácskozás szellemét is, ahol az öngazgatók II. kongresszusa után tettünk egy újabb lépést terveink valóra váltásában. Stevan Majstorović múlt évi könyve, a *Kultúra és demokrácia* is kapóra jött mindenkinek, aki kultúránk lényeges folyamataihoz szeretne alkotó módon közelíteni.

Nekem úgy tűnik, sokkal eredményesebb a kutatómunka kultúránk területén, mint például a nevelés és az oktatás berkeiben. Másrészt viszont helytálló az a JKSZ legutóbbi kongresszusán kimondott értékelés, hogy a társadalomtudomány egészében — tehát a kultúra tudományos felmérése is — elmarad a KSZ elméleti és gyakorlati tevékenysége mögött. Tehát, az igényeket tartva szem előtt, lényeges a lemaradás a kultúra elemző felmérésében. De adódnak figyelemreméltó művek. Emlékeztetném Milan Đuričinov most megjelent könyvére, *A kulturális alkotómunka értékelésének kérdéseire*.

Hogy beszélgetéseink másképp alakulnának-e átfogó tudományos kutatások eredményeinek birtokában? Feltétlenül, de csak abban az esetben, ha marxista alapon történő tudományos felmérésekkel rendelkezünk. Egyébként az a véleményem, hogy beszélgetéseinkből általában nem hiányzik a tudományos szempont. Csakhogy ez a polgári alapon kifejlődött tudományos gondolat, amely beéri azzal, hogy a „változatlan” világ kultúrájáról alkot éles elméjű, a „szellem szabad játéka” útján született összefüggéseket. S ha az ilyen alapon nyugvó tudomány vállalkozik arra, hogy megváltoztassa a „változatlan világot”, akkor nem a meglévő, egymásnak ellentmondó folyamatainktól várja a megoldást, hanem olyan elvont igények alapján, amelyek talán csak varázsütésre születhetnének. Nincs azonban varázspálcánk sem nekünk, sem másoknak. Nem becsülöm le a „szellem szabad játékát”. De világos, hogy nekünk másra van szükségünk, mégpedig a kultúra marxista alapon történő tudományos kiértékelésére. A marxizmus soha sem választja szét az elméletet a gyakorlattól, éppen ezért tud hatni a világ forradalmi átalakulására, a haladásra. Ez hiányzik nekünk, ezen a téren van túl nagy lemaradás.

— *Az utóbbi években nagy tért hódít az úgynevezett manifesztációs kultúra. Valószínűleg a kultúra decentralizációjában kereshetjük e jelenség okát, mert decentralizálódott a kultúra szervezeti felépítése is. A kulturális manifesztációk azonban még mindig a kultúrintézmények (szimpla?) üres termékei.*

— Nem szívesen használom az álccentralizáció kifejezést. Olyan hangzása van, mintha a centralizmus afféle őszállapot volna, vagyis az állam

joga, hogy minden általa legyen, hogy a kultúrát is irányítsa és belátásából adódik a decentralizáció ténye és mértéke. Valójában a decentralizáció teszi helyére a dolgokat. Nem értem azonban, mi köze a manifesztációs kultúrának ehhez az adminisztratív megoldáshoz. Az sem biztos, hogy a manifesztációs kultúra a kultúrintézmények szegényes terméke. Lehet hogy az, de nem szükségszerűen. Ellenkezőleg: lehet, hogy az intézményes kultúra kiegészítője, a kultúra bezárkózottságát szünteti meg, teret adva a kultúra terjedésének. Pozitív szerepet töltenek be a kulturális rendezvények ott, ahol be tudják vonni a dolgozókat, fel tudják élénkíteni a művelődési életet. Nem ez a helyzet azonban akkor, ha tartalmilag túlhaladott rendezvényekről van szó, ha a népi hagyományok vulgarizálásának, vidékies lokalizmusnak, helytelenül értelmezett modernizmusnak adnak helyet ezek a rendezvények. Néha a minden toleráló kommercializmus hálójába keverednek rendezvényeink. Ilyen esetekben, meg ha ezek a rendezvények ahelyett, hogy aktivizálnák az embereket, csak a tévlenség leplezésére szolgálnak, nincs ami igazolná létjogosultságukat.

— *A nyílt beszéd, a konkrét bírálat, a tudás, az alkotó képzelet és indulat erejével ható harcosszó a legjobb módszer az ellenállás megtörésére. Mégsem élünk sokszor ezzel a módszerrel. Miért?*

— Nagy hatalmuk van a szavaknak, de mégsem szabad túlságosan bízni bennük! Nem változtatják meg a világot, de a tudatot sem egykönnyen. Néha egy lényeges, fontos esemény, amely az emberek létfontosságú érdekeit érinti, lerombolja a régi értékeket, felszabadítja az érzelmeket és nagyobbat lendít a világon, mint bármilyen elszánt szavak áradata. Kultúránk új öngazgatási viszonyainak új állásfoglalásokat teremtő ereje — ez az ellenállások megtörésének leghatásosabb módja. Öngazgatási állásfoglalásunkat nem lehet szavakkal helyettesíteni, mert az öngazgatás-ellenes erők ellen nem elég erős fegyver a szó. Ezek az egyének éppen arra a feltételezésre építik állásaikat, hogy az új kultúra igényeinek megfelelő kiállítás helyett még sokáig beérjük a szócsatákkal. Éppen ezért úgy gondolom: ha le is mondunk a harcosszavakról, ne mondjunk le az új tudatrendszert és állásfoglalást kifejező kiállásról.

— *Kulturális vizsgálódásaink során még mindig nem fordítunk elég figyelmet a tömegkultúrára. Mivel magyarázza ezt?*

— Nem vettem észre, hogy ennek a témakörnek kevesebb figyelmet szentelnénk, mint egyebeknek, mondjuk az amatőrizmusnak. Ellenkezőleg, épp nemrég olvastam egy érdekes cikket a *Književna rečben*, amely a tömegkultúrát vette védelembe. Egy időben még divatosak is voltak az efféle témák, és szerzőink hasáboakat töltöttek meg nagyon eredeti, külföldi szerzők műveire készült reminiscenciákkal, amelyek élesen, néha igen ötletes módon bírálták a tömegkultúrát. Úgy emlékszem azonban, elég sok volt a sematizmus ezekben a bírálatokban és elméletekben, és azoknak az írásaiban is, akik a mi viszonyainkra próbálták alkalmazni

ezeket az elméleteket. Talán ez az egyik magyarázata annak, hogy tömegkultúránk minősítése manapság is igen ellentmondásos. Emlékeztetném arra a kísérletre, amikor különbséget kerestek a tömegkultúra és a tömegek kultúrája kifejezések között és az ekörüli bölcselkedésekre. Azt hiszem, előbbre jutnánk, ha rendszeresen figyelemmel kísérnénk és ki-elemeznénk gyakorlati tevékenységünk folyamán azt a kultúrát, amely tömegtájékoztatási eszközeink és közintézményeink révén érvényesül, és nem a tömegkultúra meghatározása körüli vitákon tépelődnénk. Számunkra mindig az a döntő, hogy alkalmat ad-e egy mű a dolgozók alkotó hozzáállására vagy csak idegen és passzív fogyasztónak tartva szegényíti és tompítja őket. Az előbbi esetben pozitív, az utóbbiban negatív az értékelésünk.

— *A következő kérdés a dialógusra vonatkozik. Miért van, hogy még ma is úgy értelmezzük az ilyenfajta szópárbajokat, mint két ellenfél mérkőzését, amely csakis az egyik vereségével végződhet?*

— Lehet, hogy tényleg van ilyen felfogás. Néha az a véleményem, hogy az emberek akkor is polemizálnak, amikor több okuk lenne a párbeszédre. A dialógus a felfogásbeli különbségek mellett mindig feltételez bizonyos nézetazonosságot is. Nem jöhet létre párbeszéd azok között, akik más-más nyelvet beszélnek, nem hoz semmilyen eredményt a más-más eszmei-politikai állásponton levő vitapartnerek szócsatája. Mindegyik csak monologizál, a vitás kérdésekben az erőviszonyok dőntenek: ellenségeskedés vagy békés együttélés.

Dialógus csak akkor jöhet létre, ha a közös kiindulópont mellett léteznek egyéb, tágítható érintkezési területek. Éppen ezért a párbeszéd mindenekelőtt az együttműködés, nem pedig a támadás eszköze. A dialógusban mindig kikristályosodik az, ami közös, miután elenyésznek a nézetbeli különbségek, amelyek általában nem változtathatatlanok, éppen ezért várják a vitapartnerek egymás meggyőző érvelését.

Vaiamiféle versengésnek nevezhetjük a dialógust, de nem azzal a kötéssel, hogy egyik fél vereséget szenved, a másik pedig alkalmasabbnak bizonyul, hogy a közös témát megvilágítsa. A dialógusban a részvétel a fontos, és bármelyik részvevő elégedett lehet tulajdon szereplésének eredményével, kifejezésre juthat ugyan az egyik részvevő nagyobb felkészültsége, de ez semmiképpen nem jelenthet vereséget a másik fél számára.

A vitákban viszont éppen a nézetkülönbségek jutnak kifejezésre, míg a nézetazonosságok, az érintkezési felületek háttérbe szorulnak. A vitapartnerek között tehát általában elmélyülnek az ellentétek, és ez azzal jár, hogy egyik fél megpróbálja diszkvalifikálni a másikat.

Sokszor felmerült már bennem a kérdés: miért választották némely alkotók a vitát ahelyett, hogy a dialógus mellett döntöttek volna, hisz erre is, arra is megvan a lehetőség. Vagy miért fajul sok dialógus vitává, és miért olyan nehéz azután visszafordítani az elmérgesedett vitát pár-

beszéddé. Nem elégít ki az a válasz, hogy nagyobb hagyománya van a polemikának, a párbeszédnek viszont csak kezdeti tapasztalatai vannak, mert megint csak azt kérdezhetnénk, hogy mért van ez így. Lehet, hogy a polgári viszonyok hagyományainak továbbélése ez kultúránkban, a kultúra képviselőinek polgári mentalitása, individualizmus, amely a mindenki mindenki ellen folyó harcaként él tovább, és nem vagyunk elég fogékonyak a kollektív munka, a közös alkotás lehetőségei iránt. Nem tudom a pontos választ. De láthatjuk, hogy még a dialógus létrejötteinek jó alkalmat nyújtó kerekasztal-beszélgetéseken is monologizálnak a résztvevők anélkül, hogy beszélgetőtársaik érveire figyelnének, habár ezekből a monológokból is kitétszik a gyakori nézetazonosság.

Nemrég a sarajevói *Dijalog* folyóirat kerekasztal-megbeszélést rendezett a dialógusról. Várjuk meg, míg leközli a lap a megbeszélés anyagát, talán ott majd választ találunk az Ön kérdésére!

— *Megengedheti-e magának egy, a tulajdon értelmi és erkölcsi színvonalára sokat adó környezet, hogy gyakorlatként megtűrje az intrikát, és az olcsó vásáři fogást, amely sértő sok alkotó számára, különösen a kultúra területén? Hogyan lehet szembeállni ezzel?*

— Nem tartozom azok közé, akik „megbízható receptet” tudnak adni az intrika kiküszöbölésére. Az intrikát igen gyakran használják a politikai harcok eszközüül. Tisztességtelen eszköz, de nem sokat segít az érvelés, hogy bizonyos értelmi színvonalhoz ragaszkodó környezetekhez méltatlan ez a módszer. Élnek az intrika lehetőségeivel olyanok is, akik magas, olyanok is, akik alacsony intellektuális szinten vannak, s talán fejlettségünk mai szintjén nem is lehet ezt megakadályozni, és csak politikai eszközökkel lehet kivédeni támadásait, mint például a nyilvános és demokratikus munka politikai rendszerünk intézményeiben.

— *Mindennapjaink kultúráját előzőnlük a közhelyek, a frázisok, az elkoptatott szólamok, amelyek kevesebbet mondanak, mint a hallgatás. A nyelv már majdnem elnyomorodik, mert kiforgatjuk, visszaélünk vele...*

— Az új kultúrának új nyelvet kell teremtenie. Nem a szólamok, a közhelyek vezetnek az új nyelv felé. Nem a hallgatásra, hanem az alkotásra szavazok.

II. A TÁRSADALMASÍTÁS EGYIK VETÜLETE*

Az amatőrizmus tág teret nyújt a kultúra társadalmasításának és öngazgatású átlényegítésének

Eltársnők és elvtársak!

Az a megtisztelő feladat hárult rám, hogy megnyissam a vajdasági műkedvelő színjátszók jubiláris, huszadik szemléjét.

E szemle a múltban is osztozott az amatőrizmus általános helyzetén: a mostani több éves stagnálás utáni erősödése és újbóli tömegesedése a vajdasági műkedvelő mozgalom fáradhatatlanságának eredménye, annak a művelődéspolitikai légkörnek, amely a X. pártkongresszus után alakult ki. Az itt határozatba öntött művelődési politikánk lényege, hogy a társult munkások immár nem tárgyai, hanem szubjektumai lesznek a művelődési politikának és a művelődés egészének.

Engedjék meg, hogy a kultúra öngazgatási alapokon történt átszerveződéséről mondjak néhány szót.

Mindenekelőtt kibővült, megváltozott a kultúra fogalma illetve helyzete. A kultúra többé nem ritka alkalmakra való fennkölt művek összessége, amelyeket külön intézményekben, szentélyekben őriznek s amelyeket annak művesei, a beavatott kisebbség, felvilágosító vagy világmegváltói szándékkal osztogatnák a népnek ritka ajándék vagy mindenre jó gyógyír gyanánt. A kultúra nem lehet már „tudattermelés” sem, amely a művelődés demokratizációjának örvén, a piaci viszonyok közepette hamis keresletet teremt, passzivitásra kárhozzat és eltompít. Nem születhetik meg az állami mecénásság viszonyai között sem, ahol a tömeges fölvirágzás látszatát keltve egy konfliktus nélküli hamis világban, modorossá, a mindenható állam hatékony eszközévé válik.

Ellenkezőleg, a kultúrának életmóddá kell válnia, mint mondani szokták, a társult munkások, az anyagi és szellemi javak termelői „megnemesedett munkás hétköznapiává”, amely dolgozók teljes felelősséggel fognak határozni minden szükségletükről. A kultúra, eképpen, legyen mindenki szükséglete, legyen mindenkié, és művelje is mindenki. Legyen a dolgozó ember öngazgatói helyzetének kifejezője, és erősítse őt meg abban. Ilyen értelemben a kultúra megszűnik pusztá fogyasztás lenni, és mint a tudat forradalmasításának tényezője, a munka társadalmi termelékenységét meg a jövedelem növelésének tényezője, az általános társadalmi haladás tényezője találja meg helyét.

A társult munkásoknak mielőbb el kell foglalniuk az őket megillető helyet a művelődési életben, s ezért minden haladó szellemű embernek küzdenie kell. Küzdjünk a társult munkásoknak a múltból öröklött és még eléggé elterjedt kulturális passzivitása ellen, illetve azon feltételek

* Elhangzott a vajdasági műkedvelő színjátszók Kikindán megrendezett XX. szemléjének avatóján.

megteremtéséért, amikor a sokoldalú kultúra igénye magában az emberben lombosodik ki. Azért, hogy ez az igény világosabban megnyilatkozzék, azért, hogy igény és vágy ébredjen egy olyan kultúra megteremtésére, művelésére, amely a dolgozó ember öngazgatói helyzetének, az ebből a helyzetből fakadó értékeknek a kifejezője lesz, s amely nem éri be a polgári kultúra arzenáljának termékeivel, amelyeken a „munkás”-címké pusztá de'koráció.

Itt emlékeztetnék arra, hogy éppen az amatőrizmus nyújt tág teret a kultúra társadalmosításáért és öngazgatási átlényegítéséért vívott harcnak. Az öngazgatású kultúra csakis az egész társadalmi bázis, minde-
nekelőtt a társult munka szervezeteiben meg a helyi közösségekben élő és dolgozó emberek tevékenykedése útján fejleszthető. Ez reális távlatot nyit az amatőrizmus fejlődésének, s ezért mind ritkábban találkozunk a műkedvelés szerepének akár túlbecsülésével, akár pedig lebecsülésével.

Régi igazság, hogy az igazi műkedvelői tevékenység két tartópilléren nyugszik, amelyek közül bármelyik megreped, összedől az amatőrizmus egész épülete. Ezek: az ember azon szükséglete, hogy alkotó módon megnyilatkozzék és a társadalmi szükséglet, hogy ezt a megnyilatkozást alkotó módon el- és befogadja. A mi viszonyaink között ehhez a kettőhöz még egy harmadik elemet kell hozzáadnunk: minden amatőr alkotótevékenységnek a maga módján be kell kapcsolódnia az új szellemi javak és értékek kollektív alkotómunkájába az egész társadalom síkján. Mert ha az új kulturális értékek teremtését másoknak engedi át, akkor az amatőrizmus a már meglévő értékek megőrzésére vagy népszerűsítésére korlátozódik csupán, érdeklődése csak a meglévő és a régi világ értékeire irányul, maga pedig elszigetelődik és elkerülhetetlenül szektássá válik.

Ilyen értelemben maga a műkedvelő tevékenység is öngazgatási át-
lényegülésre szorul. A hagyományos formákon, a színjátszó csoportokon, dalárdákon kívül ugyanis feltétlenül fel kell karolni a dolgozó emberek alkotói megnyilatkozásának, öntevékenységének egyéb formáit is: az amatőr múltkutatást, az amatőr műemlékvédelmet, az amatőr természetbúvárkodást és környezetkutatást, az amatőr újtókat, festőket, filmeseket stb. A műkedvelő egyesületeket küldötti alapon kell megszervezni, hogy az amatőrök is közvetlen részesei lehessenek a társadalmi alkotómunka egészének. Ne feledjük, hogy maga az öngazgatás is nagy kulturális vívmány. Ezzel párhuzamosan küzdeni kell az amatőrizmus minden olyan módosulása ellen, amely nem öngazgatási irányú. Például, amikor a műkedvelők hivatásosaknak csapnak fel, pénzért szerepelnek, s amikor a műkedvelésből egyfajta szórakoztató ipar lesz, aminek következményeként a polgári kultúra bizonyos káros sajátosságait veszi fel. Az öngazgatásos alapon átlényegült amatőrizmus sokfélesége és új jellege miatt már ma vannak olyan felfogások, hogy maga az „amateurizmus” fogalma is elavul, és jövőendő tartalmát jobban fedi majd „a dolgozó emberek öntevékenysége” elnevezés.

Mіндеzen okok miatt hangsúlyozzuk is, hogy minden munkaszervezetben, minden helyi közösségben és településen, minden iskolában feltétlenül ki kell fejleszteni a műkedvelő társulatokat. S ezekben, fényes hagyományaink szellemében, biztosítani kell a Vajdaságban élő valamennyi nemzet és nemzetiség sokoldalú és egyenrangú kulturális fejlődését. A kultúrotthonok vajdasági hálózata bővítésének és munkájuk előmozdításának irányzata ezért helyes, és iparkodnunk kell, hogy ez a program valóra váljék.

Végül emlékeztetni szeretnék arra, hogy Vajdaság nemzeti és nemzetiségi soraiban egyaránt fejlett a műkedvelő színjátszás. A mintegy 450 egyesületben 7000 aktív színjátszót tartunk számon, akik kétharmada fiatal. Az amatőr színjátszók évente mintegy 180 bemutatót tartanak, s minden darabot átlagban hatszor visznek közönség elé. A ma kezdődő szemlén az idei évad legjobbaknak nyilvánított előadásait láthatjuk majd.

A résztvevőknek sikert, a közönségnek pedig élményt nyújtó előadásokat kívánunk.

AZ ÁLOM ÉS VALÓSÁG MACSKAKÖVEI

H O L T I M Á R I A

Mindig mondta, hogy egyszer még az a farm lesz a végzetünk. Szó szerint így, végzetünk, mert anyánk szerette a nagy szavakat. Mi is szerettük, nem tagadom, a rendkívüli kifejezéseket, főként az olyanokat, amiket többnyire csak izzadságos könyvekben lehetett megtalálni. Ilyen volt például: megpróbáltatások végtelen sorozata, a beilleszkedés áhítata, belső energiaforrások felkutatása, az új-rakezdés adottsága, a magunk hasznosítása, az elfekvő, haszontalan intellektusok kerülése és így tovább, ebben a szellemben. Észre sem vettük, és egy kis, önálló városállamot, sejtet kezdtünk alapítani, a hetvenes évek második felében, tele ezüstpapíros vágyakkal, megint anyánk szavaival: „megvalósítandó, előttünk álló feladatokkal”, vezércikkstílusban. Az elvi elszántság rendíthetetlen harcosaivá váltak testvéreim is, holott külön, erre a célra való kiképzést nem kaptak. Azt nem lehet állítani, hogy az anyatejjel szívták magukba házunk levegőjét, mert nálunk gyári tápszeren nőtt mindenki, azon nőttünk mind az öten mint a gombák, tápszerreklámnak. És mindenre reklám lettünk; reklámoztuk például az ateizmust, szomszédaink nem kis gyönyörűségére. Amikor szomszédaink gyerekei a tanítás leteltével zárt csatasorban kivonultak a hittanórákra, kis, sárga füzeteket szorongatva, melynek tábláján, ahol különben a kitöltendő sorok álltak, hogy név meg oszt. tan., egy-egy közeli-keleti témájú, történelmi vonatkozású kép díszelgett, mi fanyalgó ábrázatot vágva mind a hárman (két kisebb testvérünk még nem járt iskolába) lehorgonyoztunk, képzeletbeli admirálisok, akik matrózaik seregszemléjét tartják. Nem állítom, hogy nem fordult meg az én fejemben a csatlakozás lehetősége, pont mi lógunk ki, de az ötlet végére, amikor híre jött, hogy vetített képes, színes előadásban szemléltetik a templomban Jézus Krisztus menny-

bemenetelét (trükk-technikás rajzfilm), szokás szerint anyánk tette oda a pontot:

— Aztán tanulnak-e ott mást is, vagy csak ilyeneket?

— Hajaj, a csodákat — mondta Pero, a cipész fia, aki véletlenül éppen a konyhában tartózkodott, lévén hogy nálunk puding volt készülóban.

— Mirákulumra, arra én is képes vagyok — sziszegte anyánk —, ellenben apátok, az nem, talán arra ráférne egy kis átképzés. Értem ez alatt a gazdasági csodát. Egy pár cipőből például öt pár, három harisnyanadrágból hat és így tovább. Elég a csodamarhaságokból, semmi szükségtek rá. Talán, ha tudományos egyháztörténet volna, vagy ilyesmi, nem is ártana, ami az általános intelligenciátokat illeti, apátokat is beleértve; alapos a gyanúm, hogy a klasszikus költészetből pont ezeknek az ismereteknek a hiányában egy kukkot se értetek, ellenben az ókori isteneket... — Anyánk tekintete a tejes zacskón és a porcukron kalandozott, és olyan merengő volt, mint amilyen merengőnek trottórcipős lánykori képeim láttam. Mezei virágcsokrot tartott a kezében. Mintegy mentegetőzve még hozzátette: — De ezt a mennybejárkálást vagy mit...

Büszkén húztam ki magam Pero előtt, és úgy intéztem, hogy stréberül anyánkhoz simulhassak, amíg átadtam a mixert, és bár-hogy szerettem volna megmagyarázni Perónak ezt az egészet, anya miatt nem tehettem. Mindössze megrántottam a vállam, és félhangon ezt mondtam: egy: null a javunkra. Tulajdonképpen több nullát szerettem volna mondani, de Pero előtt megelégedtem egygyel is, lévén hogy több nullát abban a mondatszerkezetben nem lehetett kifejezni.

Reklámoztuk továbbá az alpinizmust: szombat-vasárnaponkint egyre lehetetlenebb kecskecsapásokon keltünk útra, hogy megmásszuk a Dolomitokat, istenkísértő szögekből nekirugaszkodva, és minél többet tekingettünk fölfelé, mint a lábunk alá, annál többet estünk. Rendszerint csak csütörtök-péntek táján hegedtek be az égési sebeknek is beillő horzsolások, csendesedtek el a bokarándulások, és varródta meg a felhasadt farmernadrágok. A következő nekirugaszkodásra, különös, magyarázhatatlan szinkrónban az életünkkel, ami akárhogy is volt, de maga volt a megfontolt küzdelem, a meg nem alkuvás. És mivel olyan kegyetlen-következetes volt ez a mi szinkrón-teljesítményünk, hajlottam beismerni: igen is, szükségünk van arra a jénai csiszolású távcsőre, amit következe-

tesen magunkkal kellett cipelnünk nagy menetelésink alkalmával, annál is inkább, mivel félóránként váltottuk egymást a cipelésben, nehogy megszokjuk vagy túlságosan „élkényelmesedjünk”, anyánk kifejezésével élve. Még akkor is, ha mindig ugyanazokat a köveket vagy alakjukat megátalkodottan őrző felhőket, faalakzatokat vagy ugyanazon törzskönyvi számú vadkecskéket láttuk is vele. (A vadkecskéket vagy tíz éve telepítették a vidékünkre.)

— Meglátjátok, az a farm lesz a végzetünk.

Már-már arra gondoltam, zászlót barkácsolok, és mindkét oldalára felvésem a jeligét: „Végzetünk a tanya!” De, megállj, hol volt itt egy csipetnyi tanya is? Apa és anya álmaiban, a ház levegőjében, a macskák nyávogásában, a postás kurjantásában, a konyhai edénycsörömpölésben és a víz csörgedezésében a végében, mert nálunk az soha nem működött rendesen.

Apánk az elmúlt hat év folyamán négyszer is állást változtatott, hol jobbra, hol rosszabbra, hol meg olyan nesze semmi, fogd meg jólra, mint az az akkori. Pénztáros a Virág nevű tejbárban.

Mindig szerettük volna, ha apánk valami szemmel is látható, méterrel, kilóval miegyébbel is lemérhető dolgokkal foglalkozik, ahelyett, hogy ott ücsörög abban a ketrecféleségben. Reggel nagy a hajtás, az igaz, de a délelőtt második fele csupa vakarózás, elnézést, ő maga jellemezte így a munkát, nem az én találmányom. A fizetés is olyan fátyolszerű, ebben nincs is kivevő, apánk még ennyit se fizetne senkinek egy ilyen munkáért, de hogy az nekünk nem volt elég, az már más lapra tartozott. A pénzhiány krónikus a házban, vannak napok, amikor már akkora az elkeseredés, hogy szóba se hozzuk a pénzt. Ennek a furfangnak az érdekében a feltételes mód legficamosabb változatait alkalmazzuk élőszóban, csupa jogos önvédelemből. Őcséink is rendesek ilyenkor, bűvész ügyességével terelik a szót, mesterkanászként a pénzaknázárlatos zónák környékén, mire közvetlenül a farm témája következik, mint az illegális prekommunisták szájából valamikor az eljövendő szocializmus kora, ahol azután kedvünkre kiéljük apa szerint osztályidegen, polgári hajlamainkat. Ez, ez azután az igazi téma: az osztályidegen polgárság a mezőgazdaságban.

— Ellent mondasz saját magadnak is — jámborkodik anyánk.
— A polgárság nem dolgozik a mezőgazdaságban, ez csak világos, vagy nem? A civis, civitá...

— Ahogy vesszük — így apa. Vannak határesetek, amikor is...
— Hirtelen elhallgat, láthatóan tanácstalan, végül megindul a

sarokpolc felé, ahol a marxista irodalmat tartja. Sebesen lapozni kezd egy vastag kötetben.

Soha nem fogom megtudni, tapintat vagy ravaszság volt-e anya részéről a szűkszavú bejelentés:

— Záros határidővel tornacipő kell a középsőnek.

— Mintha öttusázót akarnánk belőle nevelni — vágja vissza apának, és óvatosan visszacsúsztatja a kötetet a helyére.

— Az nem érdekes, a mi egyéni véleményünk. Ha nem lesz meg péntekig a tornacipő, a fiad nem engedik át tornából. Szép kis rekord volna.

Helyben voltunk, a rekordoknál. Hiszen ez volt a mi igazi elemünk, a rekord, a teljesítmény, legváltozatosabb megnyilvánulásai. S amit csak hajszolni lehetett, csillapítani nem, és aminek érdekében a minimálisra csökkentettük például a házi tévéhasználatot is, elvégre, és a többi, és amit az újság, a rádió tökéletesen helyettesíthet, és abban a műsorban az ember legalább maga válogathat. Így határozta meg apánk a tévé helyét a világban, ahogy mindenkinek és mindennek a helyét meg akarta határozni, amennyire erejéből telt. Folyton harcot hirdetett valami ellen, olyan foggal-körömmel való harcot, ha nem akarjuk, hogy leszokjunk a gondolkodásról és a szabad időről. Imponáltak az ilyen nyilatkozatok. A tévé elleni csatában odáig ment, hogy a postán be is akarta jelenteni a döntést. Anyánk akadályozta meg idejében:

— Az ördög vigye el azt a százast, csak a kicsik rajzfilmjei megérik.

Új szempont volt, de megtámadhatatlan, és ha öcsém nem is voltak éppen Disney-rajongók, a médium maradt. (Mert nem tudtuk, hogy apa a Virág-ban nézi a műsor többi tartozékait.)

Egyre több szó esett a leendő farmról, parázs viták a mezőgazdasági termelés szakosításáról és ezzel párhuzamosan megint és ismét a pénzről, ami nincs és ami krónikus hiánycikk. A láz fokozatosan ránk is átragadt: egyszerre és külön-külön rajzolni kezdtünk, parcelláztuk a milliméterpapírokat, olvastuk az újságok apróhirdetéseit, öcsém a leglehetősebbeket péceztek ki, míg apa elő nem állt az ötlettel:

— Milyen kár, hogy a tévén nincsenek apróhirdetések. Csak olyan samponokat reklámoznak, melyekben eleve bennük van a puhító és a dermesztő anyag. Egyidejűleg.

— Nem is rossz — zümmögte anyánk, hosszú idő után először

Maurits Ferenc szövegrajza

helyeselve apánk egy megnyilvánulását, de azért hozzátette: — Írd meg nekik. Te szereted a közérdekű levelezést, nem igaz?

Pár napra ezek után megromlott a szervezett harmónia; főtémánk tüntetően megint a nagypolitika lett, afféle kimeríthetetlen halastó vagy ingoványos, amely mindig kéznél volt, ha éppen bújócskázni volt kedvünk. A kicsik is odafigyeltek. Talán a velük született végtelen tapintat, elnézés egy megnyilvánulása volt ez. És ez volt, a tapintat területe, ahol mindnyájan fedezékben éreztük magunkat.

A katasztrófa akkor ütött be, amikor kisiskolás öcsém kikérte a bizonyítványát és a rajzmappáját. Március dereka volt. A halottakat rekonstruálva, körülbelül így folyhatott le a jelenet:

— Kérem, tessék nekem kiadni a bizonyítványomat meg a mappát.

— Tetszik tudni, mi elmegyünk innen. Megyünk a Ranch-ra.

— Hová?

— A farmra. Tetszik tudni, ez egy tanya, Nyugaton így hívják, és akinek elege van a fogyasztói társadalomból és dolgozni akar, az odamegy.

— Ahogy akarod. De előbb majd beküldöd a szüleidet.

Bementek. Együtt. És cserbenhagyták. És tagadtak és álmélkodtak. És szegény Móki jóvátehetetlenül elidegenedett tőlünk, amit sem magyarázgatással, sem ígérettel nem lehetett többé jóvá tenni, mert Móki nem tartozott az alkudozók fajtájához; Móki jellemfejlődésében fontos tényezőként szerepelt a dolgok szó szerinti értelmezése.

Estefelé megeredtek az ég csatornái. Zuhogott. Mintha nem is tavasz lett volna, de november dereka; folyt a víz, verte az ablakot, szabályos taktust vert az esőcsatornában. Biztatás volt-e, ki tudja, de apa vette a felöltőjét, nekünk többieknek meg rutinos kutya-vezetőként intett. Megértettük, hogy sétálni megyünk, ahogy ő szokta mondani, járunk egyet. Ez a járás csak vulkanikus belső indulatok levezetésére szolgált egy kis mellékcéllal: hogy közelebb legyen a földhöz, még ha latyakos is. Az eső könyörtelenül zuhogott. Anyánk egyetlen zokszó nélkül követett bennünket, és mivel már hónapok óta nem találta az esernyőjét, a haja alig néhány méternyi út után cafatokban állt össze. Apánknak esze ágában sem volt, hogy az ernyője alá húzza, ellenkezőleg, hogy tüntessen, a legnagyobb tócsákban tapodott, rúgta a sarat maga körül, mi pedig ijedten számígtattuk, vajon mikor kell félreugranunk. Akár a

szöcskék, országos eső idején. Azért a március mégis csak meglátszott a vidéken, még sötétben is. Hiszen annyira vártuk az igazi tavaszt, hogy ekcémafoltos felső karunkat megsütsessük az első tavaszi nappal!

Mire hazaértünk, a fáradtságtól már nem éreztük az elmaradt vacsora hiányát, az éhség helyét valami bolond elégtétel érzése foglalta el. Emiatt-e, de aznap este egyetlen árva hang nem hangzott el a farmról, a tej zsírszázalékáról, álszentül a szárítkozással voltunk elfoglalva, és taglaltuk az eső előnyeit és hiányait, különös tekintettel az agrárpolitikára. A farm témáját nem érintettük. Elsőnek Móki aludt el.

Anyánk feltűnő nyugtalanságát arra magyaráztam, hogy fél. Attól, hogy apa, Móki példáján felbuzdulva, kikérheti a munkakönyvét. Nem kérte ki, de egyheti szabadságot véve, elutazott. Mivel nem faggattuk útiránya felől, nagy titokzatosan annyit mondott, hogy ne izguljunk, végre eldől a dolog. Jól tudtuk, mi az a dolog, aminek el kell dőlnie. Az egyetlen, amit anyánk tehetett, az az, hogy tokostul átadta a távcsövet:

— Ezt ne hagyj itt. Szükséged lehet rá, soha nem lehet előre tudni.

Ezzel az érveléssel apánk is egyetértett. Magához vette méteres fekete ernyőjét. Még sokáig hallottuk benn a meleg konyhában apánk egyre távolodó lépteit, órák múlva is, amikor pedig emberi számítás szerint valóban nem hallhattuk.

Annyit tudtunk magunktól is, hogy apánk csak olyan helyen járhat, ahol termőföld is van meg hegy is, a közelben folyó vagy valamirevaló patak, bejárható távolságban vasút vagy műút, hiszen erejét meghaladó túrákra azért még ő sem vállalkozhat. Esténkint azzal voltunk elfoglalva, hogy berajzoltuk a térképre apánk elképzelhető útját. Móki nem rajzolt semmit, csak merőn bámulta a ceruzák vonalát. Anyánk a szokásosnál is csendesebb volt, és az aszkéták türelmével intett fegyelemre, amikor meglátta az északi, zöld határok körül imbolygó kezünket:

— Örültek! Apátok ilyesmire soha nem vetemedne, ilyen meszszire elmenni; különben azoknak ott, fenn, maguknak is megvan a bajuk... Jobb, ha esztek, amíg ki nem hűl.

Olajos spenót a főfogás. A legnépszerűtlenebb étel, ami valaha is készült a konyhánkban. Nővérem, aki egyébként éppen soron le-

vő, legújabb örök szerelmével volt elfoglalva gondolatban, kajánul megjegyezte:

— Hagyhatnánk akkorára az ilyen zöldségeket, ha majd magunk termeljük, és nem lesz pénzünk, hogy mást vegyünk.

Érezhette, hogy túllőtt a célon, mert cseppet sem fennhéjázón, kapkodva nekilátott, hogy megegye a kimert adagot. Fanyalogva ugyan, de szó nélkül követték.

Az elalvás volt a legkeservesebb. Ágyszűkében, kettesével aludtunk, és mivel mindnyájunkat ugyanaz a bizonytalanság töltötte el, csak húztuk-vontuk, rángattuk a takarót egymásról. Nővé-rünk ismét elemében lehetett, mert éjfél táján, amikor anyánk kötelező őrjáratát végezte az ágyak közt, eszelősen mondani kezdte:

Sok mesterséget ismerek a világon,
de mind között legszebb: a béres!

Robert Burns — morogtam a takaró alól, remélve, hogy meghallják, hogy tompítsam a lázadás élet, amely a jelek szerint az olajos spenót-üggyel még nem ért véget, sem apám vakációjával, de — ne vágjunk a dolgok elé.

A megpróbáltatások még csak ezután jöttek. Elmúlt a hét, a tizedik nap is — ennyi várakozási időt engedélyeztünk magunknak. Csak kisebb öcsém morgolódtak nyíltan, és nem is titkolták, szerintük apánk egyszerűen kereket oldott. Anyánk már nem nagyon erőlködött a különféle mesékkal, kitarzott a legelső változat mellett, amely szerint:

— Nyilván megbetegedett, és azért nem jöhet. Mindig olyan nyavalyás volt. Jobb is, hogy kifekszi a betegséget, ahelyett hogy lábon hordaná ki. Majd meglátjátok...

Az eltűnést nem nagyon híreszteltük, de kitudódott. Jöttek a Virág-bárból is, aztán onnan is elmaradoztak; eltűnt az arcokról a kezdeti részvét vagy sajnálkozás, ehelyett kárörvendő hallgatás vett körül, megszállók tarthatnak így terepszemlélt újonnan meghódított területek felett, melyeknek bevételében halálbiztosak ugyan, de azért jó lesz vigyázni, soha nem lehet előre tudni, mi parázslik a hamu alatt. Egy-két rokon is előadódott anyai ágról, majd megpukkadtak a kaján gyönyörűségtől, már annyi fáradtságot se vettek maguknak, hogy titkolják, és ahelyett, hogy éltek volna az illő terminológiával, és „szegény apátokat” emlegettek

volna, az „apánk esetéről” volt szó. Anyánk megkeményedett, lekopott arcáról a jóságos mosoly, és egyik napról a másikra olyan határozott lett, mint azelőtt soha. Étlapunk fogásai messzemenően egyszerűsödtek, majd a szénhidrátokra korlátozódtak, és hogy igazi hadiállapot kapott lábra, az is bizonyítja, hogy a tévé éjjelnappal üzemben volt, tekintet nélkül az adásszünetekre vagy a nyugodtan mellőzhető műsorszámokra. Őcsém mellőzték az agricola-agricolae nyomatékos gyakorlását, nővérem sem szavalta többé nyílt színen Burnst.

Anyánknak többen is tanácsolták, hogy adjon közre a megyei újságban egy hirdetést, miszerint apánk tetteiért és adósságaiért felelősséget nem vállal. Felesleges ötlet volt, ugyanis adósságot soha nem csináltunk, mert nem is kaptunk volna kölcsönt. Állt ez leginkább apára. Véletlenül jelen voltam egy ilyen bizalmas beszélgetésen, amelyen anyánkat életemben először hallottam üvölni, egyszerre voltam büszke rá és szégyenkeztem miatta, mert az egész olasz neorealista filmek piaci jeleneteire emlékeztetett, különösen, mikor azt javasolták, menjen férjhez, még nincs minden veszve, egy jóra való üzvegy ember... Méltóságában sebzett Kleopátra volt, a legváratlanabb pillanatban hallgatott el, és feltette a lemezjátszóra az Új Világot. Láttam a döbbséget, kérdő tekinteteket, és csodálgattam anyánk erejét. Mert már én sem hittem a mesékben, és én is utolsó csalónak tartottam apát, aki lett légyen bárhol is, de olyan helyzetben azért mégsem, hogy életjelt ne adhatna magáról, ha már a segítségünket nem kéri azon az erdőben, széljárta vidéken, ahol él és vár bennünket. Mert hogy erdőben és széljárta az a vidék, abban mi nem kételkedtünk.

Ahogy eljött a nyár, és mindnyájan felszabadultunk kissé, egyszerre kötelességünknek éreztük, hogy lendítsünk sorsunkon, vagy legalább fenntartsuk a látszatot, miszerint kutyabajunk. Őcsém a Péktröszt kebelében fagyaltstandot kaptak. Részesedésre dolgoztak, hihetetlen forgalmat bonyolítottak le. Odajárt a fél város, amikor nyitva tartották. Napi egy-két óránál többet soha sem tartózkodtak ott, két gitárral érkeztek. Úgy látszik, a közönség szokott hozzá a stílusukhoz, semmint ők a vevőkhöz — valami menyeyei szimultán tartotta őket össze. Néha én is beálltam a sorba, markomban szorongatva a jó előre kiszámolt pénzt, mert hitelben mi részesültünk legkevésbé, testvérek. Ha másra nem is, de arra jó volt egy-egy ilyen sorbaállítás, hogy kifürkészem őcsém külön-

ben kifürkészhetetlen gondolatait; láttam, ahogy a jégdarabok fölött bele-belebámulnak az arcokba, néha oldalt is, az elsuhanó járókelők után. Valakit kerestek, de ezt csak mi tudtuk egyedül, testvérek, tudtuk egymástól függetlenül, és úgy őriztük külön-külön a felfedezést, ahogy mélytengeri kagylók őrzik elvétett gyöngyeiket. Tudatosan és féltékenyen. Volt ebben valami groteszk nagyszerűség.

Aztán eljött az az idő is, nyár vége felé, amikor apánk emlegetése tabu lett. Nővérem mintha eljegyezte volna magát egy negyedikes gimnazistával, hétpecsétes titok, amit mindenki tudott. Anyánkban felébredt az anyafarkasszerű féltékenység, amit elfojtott feminizmusa is szított. Volt benne annyi okos ravaszság, hogy nem vette a lapot, ez is apánk kedvenc kifejezései közé tartozott arra az esetre, ha valaki nem a tőle elvárható módon reagált valamire; amikor nővérünk rendszeresen virágcsokorral ért haza, úgy tett, mintha a csokrok neki szólnának. Azelőtt a téves telefonkapcsolásokra türelmetlenül válaszolt, most, a legnyájasabb módon adta a felvilágosításokat, valósággal ő kért bocsánatot az illetőtől, amiért az tévedésből háborgatott.

A magam részéről figyelőállásban, mindenre, a legrosszabbra is el voltam készülve, különösen az után az egér-eset után, amikor öcséim megmentették az egeret a macskától. Anyánk az ügyben egy árva szóval sem foglalt állást; furcsa kis szikrák a szemében arról árulkodtak, hogy teljes szívével az egérnek szurkolt. Miután az egér kimenekítése megesett, mintha nagy kő esett volna le a szívéről. Jobb időkben talán azt mondtam volna, amit Perónak is: egy: null a javunkra, de erre semmi szükség nem volt, hiszen minden a javunkra szólt. Minden látható külső jel erre vallott.

Mi akkor még nem tudtuk — erről csak később értesültünk —, hogy anyánk nagyszabású nyomozásba kezdett, a rendőrség bevonásával. Gyanúm szerint meg is találhatták apát, amolyan tékozlófiú-állapotban, a pszichológus jelentése szerint: ép elméje teljes birtokában. Ezt az utóbbit ugyan magam teszem ide, adaléknak apánk emlékművéhez, a rendcsináló emlékművéhez.

Két vagy több síkon is mozoghatott a nyomozás. A magam részéről és nővérem közreműködésével feltúrtuk apánk összes visszamaradt személyes holmiját, és bármibe fogadnék, hogy azokon az írásokon-iratokon, ott apánk fiókjában, már rajta volt az egész család ujjlenyomata különféle dátumokkal, ha a modern kriminológia mai állása szerint az ilyesmi egyáltalán megállapítható. A

Főkönyv volt a legérdekesebb. Fény derült egy Márta nevű múzsára, akihez szabályos szonetteket írt, Petrarca-formában. Egy-egy szonett válaszfalául szél- és lábjegyzetek álltak a korszerű mezőgazdaságról mint olyanról, forrásmunkák címei és kijegyzetelt részek. Például a burgonya címszó alatt ez áll: „Amennyire a gyakorlatból is tudjuk, a burgonya télre is tárolható.” Nagyon szellemesnek találtam ezt a passzust, hiszen mi mást ettünk augusztustól augusztusig, mint krumplit. Megszámíthatatlan mennyiségű rágó gumisdobozka került elő, az elragottakat visszaköpködté az alsó fiókba. Azóta laboratóriumi tenyészté vált.

Nővérem rákapott a Márta-szonettekre, idővel gitárkísérettel énekelte őket, tekintet nélkül arra, hogy hallja-e anyánk vagy sem. Anyánk mintha a bánat egyetlen szikrája nélkül, különös átszellemültséggel hallgatta volna a szonetteket, abban a hitben, hogy Márta csakis az ő költői neve lehet, lévén apánk nagyon szegénylős, tartózkodó a széptevésben.

Szorgalmasan vissza-visszajártam a fiókokhoz, bogarásztam a gyöngybetűkkel rótt feljegyzéseket, figyelmeztetéseket, a hármass felkiáltójeleket; a tervrajzokat, melyekbe bejelölte a *Cytisus purpureus*-t (vörös zanót), a *Cytisus austriacus*-t (aranyeső), és lassan-lassan megértettem, mit is jelent a szó dialektikus értelmezésében: osztályhelyzet. Mert belátható időn belül oda jutottunk, hogy az osztályhelyzetünkön kívül semmi mással nem rendelkezünk. Tudtam, ez a legtöbb, amivel valaha is dicsekedhet a család, rövid kirándulásunkon kívül a korszerű mezőgazdaságban.

MINIATŰR GALÉRIA

MAURITS FERENC

RUBENS

istenem
ennyi
megroggyant
angyal

megfojtják
a tájat
pirkadatra

GOYA

neon
és bőregér
szétcsattant
agyvelő
a faasztalon

SEGAL

coca-colás üvegben
formalin
hófehér embriók
sötét alapon

EMIL NOLDE: AQUARELLE

két kis
piros öreg
biceg
a töltésen
tarisznyájuk
égaljjal megtömve
nyomukban
rőzsebokrok égne

REMBRANT: TITUS

élve meghalni
egy délelőtt
amszterdam
verdeső fényében

VERMEER

életfogytiglan-tiszta
fény
körülottem
szerelmem messze lovagol
de
átint
a seregeken
és zászlós tornyokon
ide
elém

DORĐE SUDARSKI RED VERSEI

NEMEGÉSZÜGY

Kiszámították
hogy minden cigaretta
ennyi és ennyi
perccel és másodperccel
rövidíti meg az életet
nincs igazuk
mert
a kivégzőosztag előtt
minden cigaretta
tíz
— de lehet hogy több —
perccel
hosszabbítja meg az életet

CIPŐ

A barátom halála után
én örököltem
a cipőjét
a cipő jó állapotban van
kényelmes
könnyű benne a járás
divatos és
fekete

de mégis
van egy apró fogyatékosága
minden lépés melyet megteszek benne
egy lépés a halál felé

EGY ÉJSZAKA

Egy éjszaka
egy éjszaka igen későn
a fölöttem lakó szomszédnál
ugyancsak nyikorgott az ágy

két nappal később
a gyászjelentésből
értesültem róla
hogy nem szexről volt szó
azon az éjszakán

TÁVOZÁS

Mindenki a föld alá kívánja már
különböző trükkökkel
próbálják ezt elérni
neki nem sürgős
de egy napon
mindenből elege lett
egy éles kanyarral
mélyen lemerült a föld alá
az első metróállomásig

FÜRDŐSZOBA

Bezárom a fürdőszobajtót
és a káddal szemben
leülök a W. C.-kagylóra
cigarettaázom
s a hamut
egy hamutartóba szórom
melyet valamelyik vonatfülkéből loptam

ha valami tájkép
lógna a falon
úgy érezném
egy nemzetközi gyorsvonat
első osztályán
utazom

FÜLÖP Gábor fordításai

HÓSÁV

(Regényrészlet)

BRASNYÓ ISTVÁN

DIAKRÓNIA

A Coronában éjfél tájt riadt, vöröses és gyulladós fény fogadja a belépőt, és a futószőnyegen puffanó lépteire csak a szinte alvajáróként botorkáló, gyűrött pincérek vetik fel füstmarta, könnyező és haragos szemüket, és tüntetőleg még hátat is fordítanak neki — tehát Szikofanta késedelmeskedésének ez lett a következménye, hogy egyszeriben kiesett a dolgok egy időre megragadott, korábbi folyamatából, úgyhogy most szó nélkül volt kénytelen elhagyni a sápadt termet, s odakinn az utcán nézni védett zug után, ahol valamiképpen átvészelné a tudatába, eddigi ismereteibe semmiképpen bele nem férő éjszakákat, befogadva bőre alá a fázékony és deresre váló őszi sötétség párolgásait, szerencsére elég melegen öltözve ahhoz, hogy elkerülje az esetleges dermedést, minduntalan a lábas házak környékét kerülgetve, ahol talán valami rideg, de alkalmas falmélyedésben reggelig bóbiskolhatna, majd napvilágnál vizsgálhatná felül az eddigi eseményeket, terveket kovácsolva a jövőre vonatkozóan: aztán álmában, persze, visszatér ismét Dummer August házába, és jelenlétével megint csak sikerül előcsalogatnia a rejtőzködő Marinkót, aki béketűrően, semmiféle veszélyt sem sejtve lakozik még mindig a fogásra vetett kalapban, majd az ismételt találkozásuk felett érzett örömben összeütik levegőbe lendített tenyerüket, már-már pajkoskodva, akár valami szövetségese, utána pedig Marinkó a nap eseményeiről mormol teljességgel jelentéktelen szavakat, mosolyogva Dummer August viselkedésén, sottise-ain, amikor azonban Szikofanta megemlíti, hogy az este

folyamán a Corona kávéházban látta Virgil urat, Marinkó egyszerre elsápad, szemmel láthatóan rendkívül súlyos gondok kezdik nyomasztani, mire Szikofanta rájön, hogy bizonyára a kalap elvesztésének lehetősége villant fel előtte, úgyhogy nyomban nyugtatni és vigasztalni kezdi, miszerint Virgil úrnak saját kalapja kellett, hogy legyen, ha már a hűvös, esős időben az utcán járt, tehát Marinkónak valójában azzal kell számolnia, hogy hamarosan talán egy újabb kalap birtokába fog jutni, ha az nem is lesz olyan régi és nevezetes, mint a mostani, amennyiben Virgil úrnak eszébe jut még egyszer ide jönni, és itt, a szemük láttára ismételten meghalni, testének nedveivel egyszerűen eloltva az eddig oly szépen gyarapodó lángoló indákat — vagyis erre ráérnek majd csak akkor gondolni, ha Virgil úr teljes teste valójában is feltűnik közöttük, s az esetleges kellő időpontban határozott és elszánt lépéssel megvédelmeznék tőle a kalapot; Marinkó ezen a gondolon felbátorodva, de mégis szemérmesen kuncogni kezd, majd a pamlag eió egy asztalkát húz, amelynek oszlopában barna, szúrágásos faragott indák törekednek felfelé, és egy túlméretezett formájú, arany címerrel ellátott, kopott fedelű könyvet üt fel rajta, amelynek szakadozott, elrongyolódott bőrrrel bevont fatábláján megkoppan a körme: Szikofanta arra gondol, talán érdekes és kalandos történetek felolvasásával akarja szórakoztatni, de hangja egyszerre csak halavány lesz és elérzékenyülő, majd amikor Szikofantát közelébb inti, kitűnik, hogy a könyvben egyetlen sornyi írás sincs, és szürke lapjait derengő fényképekkel ragasztották tele — tehát ez is egy megviselt, mortifikálódott családi fényképalbum, akár csak amaz a másik, amit Cecíliánál látott, és Marinkó a képek alapján igyekszik most Szikofantának mulatságos történeteket rögtönözni, szavaival kellő hangulatot teremtve és elkápráztató, de együgyű háttérrel adva a megbízhatatlan eredetűnek látszó, és legtöbbször bizonyára sokak által és utólag kifundált eseményeknek.

Azonban a lassú, az éjszaka egyöntetű tömbjét fokozatosan bontani kezdő derengésben Marinkó mintha szem elől tévesztené az ellobbant, fuldokló arcokról készített felvételeket, gyermekes ujjával tapogat utánuk, s már nem ismeri fel határozottan, hogy kit is ábrázolnak a mindegyre fogyatkozó körvonalak, és fokról fokra egyre inkább suttogóvá váló hangján érezni, hogy kifejezett afóniával küszködik, füle és orra pedig növekedni kezd, mintha hirtelen fellépő öregedés darabolná szét vagy formálná át az arcát, és kétségtelen, hogy a fényképeket számba vevő konkskribációja egyelőre

befejezetlen marad: az óhajtott diakrónia lassanként elmarad az időben, a sűrűre lapokba sajtolódik, és széjjelmaszatozódik a régi felvételek vak tükrén, bomlasztva, törve vagy mikroszkopikus méretekben őrlve a papírt, jellegzetes múltidő-illatokat szabadítva fel és porlasztva széjjel a levegőben, szalmavirágokat zizegetve közben és szilárdnak látszó abazsúrokat libbentve úgy, hogy a bennük fennakadt sötétség kifolyjon, finom aranyfüstként ömöljön a padlóra, s ekkor Marinkó már hiába parlírozna, szája mozgását sem látni, hogy esetleg Szikofanta ebből sejtсен meg valami eddig fel nem említett, de mindenképpen lényegesnek látszó variát erről vagy arról az úrról vagy némely, csak futólagosan és felületes szavakkal érintett hölgyről; és Marinkót is a továbbiakban mintha valami telekinézis mozgatná, már-már overworkinggel fenyegetve őt, mert talán Virgil úrral támadt most csatája, aki végeredményben esténként még képes elüldögelni a Coronában és tanult emberhez méltóan magasabb szférákból mutatni rá a világban annyira megfogyatkozott értelemre, a terem négy sarka felé intézve Winkjeit, mintha csupán a falakra festett kába bimbókat állana szándékában megdorgálni, amíg csak nem marad belőlük egyéb szimpla Rohbau-nál, a lepergő vakolat pedig akárha semmi volna, elenyészik a lélegzetekben, meglapul a ruhák szöveteinek szálai között, az arcok száraz redőiben, a hajak fémes tincsein: amíg egyaránt köd- és füsttömbökké nem válnak mindannyian, és elszíntelenedett tömegeket a személyzet keresztthuzattal nem csapatja ki az utcára és a szabad levegőre, s azután odakint csapnak nagy búcsúzkodást, mintha holnap nem ugyanitt találkoznának . . . nem ugyanitt találkoznának már évtizedek óta . . . majd mint téli lehetetek oszlanak el, csapódnak le a hideg vasakra és üvegekre, rezes ajtó- és ablakkilincsekre, pincerácsokra és rozsdás ereszcatornákra, vagy a karmos szélben lógnak a telefonhuzalokon, és a zümmögő, duruzsoló beszélgetéseket hallgatják ki, mintha ezeknek futkosva pattogó szikráinál akarnának felmelegedni, és mást nem is óhajtanak már, csak melegedni, melegedni: úgyhogy még az utcai trafók dobozába, vaszekerényeibe is beköltöznek, a tejüvegű ernyők alatt hunyorgatják a világítást, amíg csak hajnalajt meg nem nyugszanak, kísértetiesen nagy ovummá gömbölyödve, amelyből végső soron annyi minden kelhetne! . . .

Tehát csupa megátalkodott Passagier, kivéve Marinkót, aki megintcsak Virgil úr kalapja felé veszi az irányt, amelynek posztója egyre súlyosabbá válik a belerakódó portól, és mnidössze csak fel-

tételezni lehet, hogy ez Marinkó anyagcsereterméke, s ebben a selyembélésű fészekben fogja majd átaludni vagy -lustálkodni a most pirkadó napot, miközben csupa saxa loquuntur gondolatot perget egyik markából a másikba, mindaddig, amíg porhanyó és homogén anyagukat nem sikerül teljesen anyagtalanná és átlátszóvá tennie, lélekké, csírává vagy egy időbeli bolyongó ovulummá varázsolnia, lényének minden satanizmusát, diabolizmusát beleadva, amíg csak ez a pete önállóan úszni nem kezd a nappal habjaiban, fodraiban, sűrű olajában, s fenn nem akad valahol egy hajzatban, hajkoronában, hónaljszőrzetben vagy fanszőrben, és motoszkláló csillóival, tapogatóival, rángatózó flagellumaival be nem ágyazza magát valami gyulladással, felsebesedett nyálkahártyába, akár évekig is várva a megtermékenyülésre, vagy azonnal megtermékenyítve, fertilizálódva egy földrengető nefastusban, amitől belsejét a felszínére hánytorgatva örvénylő növekedésnek indul, határtalanul felduzzad, mintha az egész űrt volna szándékában nagy iramban kitölteni a tulajdon elenyésző és silány eredetű anyagával — par force gyűrve magába és rendezve át az ég ábráit, új és már eleve semmis színeket és igéket alakítva ki, amelyek tördelve és ropogtatva tarolják le az idegen fejekben megrögződött elképzeléseket arról, hogy mi meddig tart, meddig érvényes, és mikor szűnik meg azt jelenteni, amit jelent — egyszóval itt semmi sem jelent semmit, és ami jelenthetne valamit, az maga sem egyéb, mint semmi.

DUMMER AUGUSZT ELKÓTYAVETYÉLT IFJÚSÁGA

Feje mellett kékeslila paulowniák nyitnak, messze egy tolatómozdony füttye fekszi meg a levegőt, majd kormos árnyékok bontanak lassanként alakot, s a közeli pályaudvar mintha nagy lángokkal égne, miközben e villózás fényei arcára települnek, hihetetlen morbidezzával írják be a homlokát — ó, e nyár megkésett, sárga lammettaként vibráló, jelentéktelen nekiiramodásai, végsőkig árnyalt minúciái, amelyeknek szinte lehetetlen kideríteni eredetét, felmérni élveteg, enyésző fényét; majd félrerántva a csapódó rojtú, gyűrűkön függeszkedő borvörös vitrázst, nagy felindulással, érzékenységgel tekinteni ki az örvénylő estébe: a réteges, már alig megvilágított felhők az ég alján egy hosszan elhúzódó litogenezis varázslatát idézik, s hogy odalenn, az utcán, már nemsokára gyújtogatni kezdik a lámpákat, végső ideje feltápáskodni és a rózsás peremű

porcelán lavórba öntött állott vízben megmosakodni, majd minden lendületességet, élant összegyűjtve nekilátni a kényelmetlen és feleszes ruhák felöltésének, igen hevesen szolgolgtva eközben egy meggyújtatlan szivar rapacos és barnássárga, enyhén szeplős bőrét, majd utóbb, a keményítőtől szinte recsegő ingben, már meggyújtott szivarral hagyni el a szűkös, de meghitt és heimlich lakosztályt és a kifújt dohányfüst után mélyen beszívni az elhamvadó este levegőjét, akár egy elképesztően nagy tölcserű virágba, úgy szagolni bele, majd azután elindulni a még üres és tisztára néptelen promenád felé, amelyből most a lassanként kigyulladó kirakati lámpák vágnak ki éles, luminózus négyszögeket, de eközben máris más, jelentősebb színhelyekre gondolni, egy kedves lorette előszobájában húzni puha, filctalpú papucsot, akár valami magáról megfedkezett, régi szokásaihoz váltig ragaszkodó lemur és, egy szempillantásnyi időre egyedül maradv a helyiségben, belekóstolni a már előkészített, sütős ízű italba, amelyből csak jóval később kellene kortyolni, a kellemes és önfeledten csapongó beszélgetés közben, amikor a társalgást már mutuális és bizalmas jóhiszeműség hatja át, ó, és bármiféle cél, szándék vagy elvárás nélkül mélyedni bele a hosszan le-lehunyt pillájú szempárba, amely tolakodó érzékiségtől fénylik, lobog, és bolygatást kíván, bántást, önnönmaga kiszolgáltatottságát akarja, de most inkább akaratos, voluptas utáni sóvárgásának indítékai után kutatni, mint valami tapintatos rechercheur, s épp ezért jelentéktelen történetekkel szórakoztatni, amilyeneket az iskolás katekizmusokban lehet találni, ha ötletszerűen felüti valahol az ember, és amiket ő is bizonyára épp eléggé jól ismer, de a világért sem vetni ügyet gracilis testére, hadd hivalkodjon vele mindvégig hiábavalóan... mintha csak itt lenn, a lassanként összeverődő esti csödület szeme láttára tenné, és most egy fehér, fürtös virág lámpáját közelíteni a homloka felé, liliomszálat talán, akár egy meghatódott virgónak, hadd látsszék hevülettől kába arca, a parázslás, amibe magamagát lovalta bele, hadd érződjék alacsonyabbrendűsége, hadd ébresszen misogyne hajlamokat maga iránt, amíg csak kijózanodva vagy helyzetére ébredve el nem akad benne a hév, ki nem hűl tüzes lélegzete és hirtelen megindult nedvkiválasztódásának nyálkája hűteni nem kezdi a combját; ám ezután nyomban, mintegy menekülve valami elől, más irányba kanyarodni, egy hirtelen felcsapó gondolattal tartani lépést, amely mind gyorsabb, zaklatottabb és elszántabb lesz, hogy végül a test, a fizikai szubsztancia is kénytelen lesz vihardémonként utanaszá-

guldani, lépcsőkön felfelé, utcák zezugain keresztül, korlátokon vetve át és az úttesten száguldó kocsik közé dobva magát, miközben vasderes paripaló nyerit a fülébe, és fogait csattogtatva kap a kabátja szárnya után, hogy elcsípje és nagyot harapjon rajta, akár valami hulladékra várakozva alkalmatlankodó gyásmadáron, amelyhez hasonló a Bestiárium szemlélőinek szokott néha a megfigyelt ábra helyében a szemük elé rajzolódni, hogy látványától ijedten csapják be a könyv tábláját, de ezzel sem tudják, vonakodó szándékuk szerint, teljesen elfojtani azt a hirtelen támadt gunyoros kacajt, aminek felhője már kiszabadult a könyv lapjai közül, s ott kereng végetérhetetlenül a fejük körötti levegőben — ezentúl majd ezt lélegzik be, és ezen keresztül váltanak szót roppantul víg kedélyt mímelő ismerőseikkel, akik úgy handabandáznak és hadonásznak az orruk előtt, miként a szomorú és elérzékenyült részegeknek szokás, hogy netán jobb kedvre hangolják vagy kacagásra bírják őket; ám a saját kacagásuk már rég megfeneklett és elakadt bennük, valahol mélyen, amekkora mélységet fel sem tételezhettek magukban, és számukra már csak az a másik kacaj létezik, a feje tetején szökdécselő szkiapódoszé vagy kitömött faráról a sallangos szeknyát minduntalan az égre hajigáló buffonosságáé, aki túlvilági szemmel kancsalít rájuk, és mily precíózen illegeti magát a királyi kürtök és fanfárok aranyló zenéjére meg az időnként közbeharsogó kétértelmű és alattomos hangokra, hogy mozdulatait kacér sarkallásnak és biztatásnak kell tekinteni — jaj, egy túl hosszú nap nyúlott nap vége ez, amelynek fényeit a képtelenül szűkös este egyáltalán nem alkalmas felidézni, mert mintha egy lebontott fal előtt vetkőzne pucérra, ahol ugyan még ágya lehetne, ha kíméletesebb törvények szerint rendezné be életét, de így csak régi, megöregedett és homályos alkonyatok sugara csapódik a tartkójára, és lélegzete lobogni kezdő hideg vásznán láthatja már, miként lesz egyedüli vigasztalója a sötét, pusztán és néptelenül és hajt a számára finom szálú, kimondhatatlan selymek suholásától villamossá tett szörzetet az éjfél kit sem kedvelő öle... nos, csöppet sem jobb kilátásokkal eredni el lefelé az utcán, széttartott és fényes orrú cipőben, valami idegen és háborítatlan város kövezetén, ahová eddig oly sikeresnek mondható tanulmányait érkezett befejezni egy másik valaki, egy szegény, görbe hátú és ősz, folyóparti esték hűvösségétől megduzzadt arcú és kezű és szinte befülledt testű diák, aki az idő egy hirtelen fordulatával sokkalta korosabb annál, semhogy könyveket cipeljen magával és naponta váltakozó, kiforratlan kaligráfiával ké-

szítsen jegyzeteket annyira jelentéktelen dolgokról, amiken csupán a kávéházi kisasszonyok tudnak vagy szoktak ideig-óráig elszórakozni, ha véletlenül pattanásos képű és nyakú diákembert csípnek ei a helyükön, a mindenkori sarokasztalnál, amelynek lapja alá örökre bevette magát szoknyájuk illata, és ahová az illető ártatlan és szemérmes tájékozatlanságában telepedhetett csak, de ha már ott van, kerekre tágult szeme előtt alaposan nekilátnak átvizsgálni magával hordott holmiját, irkáinak lapjait, amelyeknek a végére bizonyosan szerelmes vers van lejegyezve meg sok fojtogató és vágyakozás-teljes ábra vetve, amíg csak az asztal alatt egy keskeny és párnás kéz, akár valami riadt egérke, végig nem suhan a combján, s visszatartott türelmetlenséggel meg nem állapodik nadrágja ellenzőjén, amit aztán sebesen gombolni kezd, az összezavarodott diáknak pedig egyszeriben alkalma van letenni élete nagy és teli tüdővel lélegző, egyetlen fontos és valamit is számító vizsgáját, már amennyiben felkészült rá, s otromba felháborodásában el nem rohan, el sem takarva a nyitott nadrágellenzőjén keresztül lépésről lépésre kivillanó szennyes alsóneműjét, mután a kisasszonyka csivitelve megkérdezte tőle, azzal a jóhiszeműséggel, aminek művelt emberek között nincs határa.

— Nem óhajtaná, hogy bemutassam Alexander Bernátnak vagy Ady Endre költő úrnak? — s mintha loupə-ot tartana kezében a szeme előtt, oly kíváncsian és mély értelműen hatol be a testébe növekedő és mindegyre táguló pupillájával, úgyhogy enyhén irizáló, kocsonyás szürkésébe, mindent magába mosó lividálódásába semmiből sem állana nyomtalan beleveszni, belefúlni, látszólag örökre mindentől mentesítő szinkópába merülni, beledermedni a frissen leváló virago-pillantás jégtömbjébe, ami nyilvánvalóan valami genitális szerve lehet, s ezentúl talán a lelkébe, de mindenesetre megfoghatatlan lényébe burkolózva élni, oly felelőtlenül és megalapozatlanul, akár valami túlhordott foetus, ám eközben vég nélküli s elérhetetlen teljességekre, ubiquitére törekedve: és csak huzamosabb idő múltán születni meg valamely lélegzetelállító fantáziájából, félrevezető látomásából, és már mindent tudni a világról, ami egyáltalán fontos lehet az ember számára vagy amivel valaha is számot kell vetnie, de véglegesen soha fel nem nőve kezdeni meg egy kényelmes, céltalan sétát, andalgó lézengést, amelynek a mai este pusztán jelentéktelen epizódja, olyannyira, hogy akár egy sivár díszletű brettliben is előadhatnák e megzavarhatatlan és szinte kényelmetlen eseménynélküliséget, ha történetesen arrafelé vezetne

útja, ám mégis inkább az esti falak tövében marad, ott ödöng egészen késő éjszakáig, zsebre dugott kézzel, és gyors pillantásokat vetve — voyons! — a szembe haladó magányos hölgyek arcába, mint aki elfeledte a ház számát, ahol a nappalt töltötte, és most, végleg otthontalanul maradva, némi együttérzést koldul, amit, lám, mily dacosan tagadnak meg tőle, és máris szakadatlanul ódon és áporodott szagokban gázol, amelyek pincékből és folyosókról ömlenek ki a lába elé az utcára, miközben futó ismerősei esetleges hollétét fontolgatja a fejében, ennyi — vagy mennyi — idő után, mindenesetre fakó, sőt kifakult, füstté halványult emlékképeket igyekszik újra megrajzolni, rég kihűlt érzeteket újra testhőmérsékletűre felmelegíteni, amik rejtelmes, titkolt, talán befalazott szobák mélyéről származnak, hol sohasem alszik ki a lámpa és szakadatlanul, egyvégtében tart az éjszaka, elméletben legalábbis, éjszakában leélt életek gőzei és párái, széjjeloszlathatatlan szivarfüstjei itták be magukat a falak rojtosodó tapétáiba, ez tódul kifelé szakadatlanul a kitárt ablakok rácsán is az idekinti nyárba, amely odabentről sokkal inkább télnak tűnik, esetleg meghatározhatatlan átmeneti évszagnak, mint nyárnak, végtelenül tartó solstitiumnak egy sötét, az ekliptikától függetlenné vált évszakban, mely tetszése szerint köszönthet be, akár a korai vénség, megállás nélkül szemerkélő esőt hozva s reggelenként — azokon az elméleti reggeleken, amikor a lakó savanyú szájjal felébred — porcukorként csillogó, finom szemcséjű dérral fújva be az ablakszárnyakon mutatkozó réseket, az ablakpárkányon pedig viaszossá dermedtve a gondatlanul ott hagyott cserepes muskátli leveleit... miközben a messzire hátrált égaljon egy fényes koronggal megpántolt csillag forgása veszi kezdetét, és ennek egyöntetű villózája most bizonyára sorsokat köszörül élesre és türelmetlenre, az éledező sziderizmus egyenesnek szánt gondolatmeneteket zavar össze, feladhatatlan rejtvényeket old meg hirtelen rávezetéssel, amelyekre ezentúl ugyan létezik válasz, de továbbra is hiányzik a megoldandó kérdés, az az egyszerű, semmitmondó, gyermeteg feladvány, amelynek naivitásából szinte dőlnek a rurális illatok, a megfoghatatlan, úgyszólván lét alatti ignorencia számtalan ravaszága, amire a roppant méretű, immenzurábilis Orbis Pictus telepedik rá vagy ülepedik le, vastagon, darabosan, már-már impasto, akár az égbolt megalvadó vére vagy anyaggá formálódó lehelete, s ebben most a kicsiny, méticuleuse lény, az egyszerre korát vesztett bölcsész, megfeszített erővel gázol előre, esti szivárványokra vetülő árnyékkal, míg el-

szabadult, a valós világtól elszakadt vagy elbitangolt feje nyugtalan alsószoknyák ráncain, súlyos taftok visszfényeiben és harisnyatartók csörtögő kapcsai között görög tova, amíg csak egy fűző, valami istentelen míder bordázata közé nem szorul, s ez kifejezhetetlenül nagy erővel nyomja a tarkóját és préseli bele arcát egy érzéki anyagú, lüktető, hihetetlen reflexekkel meg-megvonagló, szertelen masszába, egy női hasba, melynek sémillant mozdulatait a végsőkig fokozza azzal, hogy nyelvét hatalmas és kétségbeesett infesztációval a küldökében forgatja, s hogy nem juthat többé levegőhöz, a szeme előtt tüzes velumként lobogó sziéna vörös árnyalataiban igyekszik erőre kapni, valamiféle emotív vagy egzaltált tenyészetet képezni ki magából, nyelvével mindvégig az adott umbilicust vájkálva, vésve, razírozva, akár valami elerőtlenedett, infámiába merült *roué*, akit mindahányszor elháríthatatlanul hatalmukba kerítenek az alkalmi faux pas-k, a meggondolatlan és nevetséges kimenetelű, egyaránt viszolygásokkal záruló ballépések, melyeknek szolgálatából majd csak sokára szabadul, afféle mezkésett, hajnali vámpírként, amikor a febrilis betegek már álomba merülnek, a csótányok a várható derengés elől repedésekbe húzódnak, és az utcák korán kelő cselédek cipősarkainak kopogásától hangosak — csak ekkor érkezik el egy bizonytalan küszöbre, ahonnan egyszerre nincs hová lépnie, hiába ágál és kötekedik, ő, a tulajdon testének bitorlója, egyszerre megindul evaporálódása, és e párolgásnak mi sem vethet már gátat, nincsen mód elejét venni, miközben felette az égbolt virágokban áll és mérhetetlen magasságúra emelkedik, s közben is szakadatlanul floreálva, szirmokat suhint el az arca előtt, amikor is folyékonyvá válik emlékezete végre otthonra lel, valami ablaküvegre vagy színes rozettára csapódva fedezi fel a maga edényét, s hatalmas relapsusszal ismét élni kezdi létezése átugrott vagy kihagyott időszakát; ekkortájt eredetileg Lavallière-nyakkendőt kellett viselnie, s ha újonnan kialakult emlékezete nem csal, ugyanolyan kalapot, amelyet Rexa Simon báró feltűnően álmatag, kialvatlan, dús pomádé álarcától eltakart képpel Európa-szerte viselt a királyok koronázási ünnepségein, illetve mindegyik esetben a kezében szorongatott: a viláért sem szánta volna rá magát, hogy a fejére tegye.

A TUJAFÁK

Déltől, a megéledő nyárdélutáni órákban, napernyő alatt, aninek tarka kupolája maga alá szippantja a letaposott fű és gyomok illatát; olyan a levegő hirtelen, mintha a végtelenül kékellő, s helyenként, nagy magasságokban, felhők hősávjáival megsuhintott ég-bolt minden szintjén szénát kaszálnának, és e roppant energiákat igénylő erőfeszítés verejtékgyöngyökben súlyos diaftorézisban csapódna ki a különben álmatagon üldögélő társaság bőrén, s egykettőre áttörné magát a fehér hónaljakon, az arcok foszforeszkálva kigyúló puderrétegén, és mosni kezdené az ajkakra kent kármin partjait, míg körben, szerte az égi kerengőkön, hőségtől eltompult, lelassult cselédek kiaszott, xerodálódott árnyékai vonszolnának és cipelnének különféle eszközöket, egyszerű gépeket, rostákat, vendégoldalakat, petrencéket és kocsirudakat, kerekeken guruló felszereléseket tolnának maguk előtt, ökröket igyekeznének kiráncigálni a kékség páráiból, kátyúiból és felolvadó, szertecsorgó kocsonyájából, miközben ideleln, a szék- és asztallábak, valamint a hímzett ruhaszegélyek árnyékából arany és kék színárnyalatokban oktalanul fellobbanó, apró virágkelyhek csodálkoznának rá kerek pillantásukkal, pendülésnyi flageolet-val a sztázisba rekedt mindenségre, amely a forróság anyagától leöntve lassanként vibrálni kezd, masszája pedig széjjelszivárog, végkéntől bebőrösödött felszínű vizek mélyére és a talaj nyirkos ázalékai közé, amíg csak a vihart perdítő alkonyat el nem indítja, mind sebesebb forgásra nem ösztökéli határnyi nagy, akadozó rulettkorongját, rajta tovasuhanó vörös golyóval, a nemsokára leáldozó nappal, visszaraminálódó eseményekkel, amelyek majd összemáskálják, befoltozzák a testeket, ventrális érzékenységeket keltenek, galoppírozva fellángoló rohamokat, ádáz febriseket, amiknek kiváltó okára nem lehet fényt deríteni, oly hirtelen jönnek és tarolnak le maguk körül mindent: tehát fokozatosan, a nappal együtt lehanyatlak ez a beállítás is, csillapodik az általános játék menete, letisztul a frissen keletkezett és fémszürke szolúció, amelynek híg levében kotyogva koccannak össze a csontok és a koponyák, mielőtt a keletkezett rupturákon át kiöklendeznék magukból a vizenyőssé vált velőt, s a kicsiny, széjelmorzsolódott medulladarabkák tejútként tömörülve sodródának át azután egy semmis térbe, emitt meg, az elnéptelenedett csupasz lapú kerti asztalok körül, amelyekről a terítőt lecibálta és zsákmányolt hadi lobogókként sodorta magával a nehezen elült alkonyati

szélvész, a megkopaszodott, tűiket vesztett tiszafák és a százesztendőös tuják tövében hamarosan megszületik egy hal áporodott, kuszált uszonyú teteme, amely kitágult és rezzennetlen szemét dögvirágként nyitja az elmúló alkonyatra, a túlélés különféle esti zajaira, a frissen fejt tej szertesugárzó, fehér fonalaira, a milimárik meleg, testük mélyéről kitörő sikkantásaira, majd a tömegéből, viscerájából felfakadó gázoktól hajtva még egy mozdulatot is tesz valamelyik téli csillagkép irányába, amelyet a leszakadó éjszakától nyugtalanított vagy felvert galambok szárnyhegyei metszenek szét apró sávokra, szeletekre, mielőtt odabenn, egy pusztaság és huzatos teremben, melynek falán, mintha csak túlcikornyázott, aranyos ablakkereten néznének befelé, úgy könyökölnek a megtépázott és kilyuggatott vásznú festmények alakjai, várakozván a szél tapintathatatlan húrjain neki-nekiiramodó Tafelmusikra, hogy vigoroso megzendüljön a felhalmozott, hideg victualiák felett, amelyeket mintha már réges-régen kikezdett vagy belepett volna a zöld penész, s hogy valaki belevágjon a szokásos féktelen geilek előadásába, miközben talpa alatt és lába szárán rusznik nyüzsögnek, öltözete pedig egy Karagözé, egy Polichinelle-é — ám hogy a femme de chambre-ok még mindig nem mozdulnak, hanem továbbra is dermedten ácsorognak a nyitott, szélpaskolta ajtószárnyak mögött, mintha istencsapásként elveszített virginitásukon tűnődnének, amíg valami csatangoló, mindentől elpártolt fény nem vetül áttetsző viaszarcukra, diafán viaszszárnyukra, hogy véglegesen evidenssé váljék, miszerint ide egy vad és lelketlen, ignobilis usurpateur vette be magát... ekkora infidelitása láttán elakad a szó, és nincs már mit mondani; Jöhetnek a villók! Jöhetnek a villók! — verődik össze két gazdátlan tenyér, amelynek ujjairól megcsendülve esnek le és gurulnak el valahová a tujafák alá a nehéz fejú gyűrűk, a kéz pedig tapintatosan szertefoszlik, mintha a lombokban lappangó szél hangja darálná meg s fújná széjjel az utána visszamaradó homokot vagy ragyogó hamut, havat.

SINKÓ ERVIN REGÉNYEI (III.)

BORI IMRE

4.

Jogosan feltételezhetjük, hogy az *Optimisták* folytatásának a kérdése foglalkoztatta Sinkó Ervint az 1930-as évek derekán, sajátos körülményeivel magyarázhatjuk ugyanakor, hogy éppen abban a művészi formában valósította meg, amelyet a *Tizennégy nap* című regényében szemlélhetünk. Magától az írótól tudjuk, hogy Sallai és Fürst kivégzésének témáját eredetileg drámaként akarta megírni,¹⁰⁷ és Kun Béla sugallatára fordult figyelme a regény-műfaj felé, most már az *Optimisták* írása közben szerzett tapasztalatok birtokában, és a moszkvai találkozások élményének a hatása alatt. Különösképpen, hogy a magyarországi munkásmozgalom e tragikus eseménye éppen az *Optimisták* írásának az idején játszódott le, szinte kézenfekvő volt tehát, hogy a *Tizennégy nap* történetébe egy regény írásának a kérdését is beépítse, újra felvesse a politikai cselekvésnek a kérdését, amely az *Optimisták* írása közben is foglalkoztatta, de most már a kritikának sokkal erőteljesebb felhangjaival, mint amilyenre a harmincas évek elején még képes volt, hiszen itt nem krisztianizmusának kialakulástörténetét kellett ábrázolnia, hanem a vele való szakítás folyamatát, mert a *Tizennégy nap* cselekményének fonalát ott vette fel, ahol tulajdonképpen az *Optimisták* utolsó fejezeteiben megszakította. Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzésének ténye mindenképpen mély és tartós hatást gyakorolt Sinkó Ervinre, belejátszott a cselekvés kérdéséhez való viszonyának revíziójába, és új megvilágításba helyezte a húszas években megtett útját is — természetesen látszott tehát, hogy egyetlen regény keretébe foglalja őket, egyúttal (mintegy antdatálva) moszkvai találkozásainak élményéről is beszámoljon az emigráns lét tragédiáját sejtető módon. Széles körű vizsgálat tárgya lehet ugyanis a *Tizennégy nap* eszmei módosulásának a kérdése, éppen a mű irányzatossága szempontjából. Joggal merül fel a kérdés: ugyanaz a szándék vezette-e tollát a regény utolsó „napjait” írva, mint amelyik a regényt

¹⁰⁷ Egy regény regénye. I. 200.

elképzelte? Tudjuk, 1936 őszén Moszkvában kezdte írni, majd Párizsban folytatta, és 1939 őszén a mű első tizenkét fejezetével volt kész. ¹⁰⁸ Szarajevóban és Drvaron intenzíven dolgozik a szövegen. 1940. január 13-án ¹⁰⁹ például „Az öreg Domonkos a fiatalok szobájában” jelenetet írja, és azon elmélkedik, hogy „hol a határ az erotikus és az obszcén között?”, s ez már a „Július 27.” című fejezet első, Lábujjhegyen című része, a következő (A véres ing) február 17-én ¹¹⁰ készül, míg a Tarka világ című július 29-én ¹¹¹ fejezi be, augusztus 5-én pedig a Klamn Jani—Megyery Ila jelenet foglalkoztatta, amely már a regény zárórésze. A kézirat végleges alakját 1942 tavaszán nyeri el (közben bizonyos fejezetek helyét is felcserélte), ezért írta regénye alá a „Moszkva, 1936 őszén — Drvar, 1942. május 4.” kelteztést. Jelentős történelmi változások ideje ez a *Tizennégy nap* szövegével eltöltött hat esztendő. Az első derűs és várakozásokkal teli moszkvai napokat borongósabbak váltják fel. Még Kun Béla biztatja, hogy a Sallai—Fürostémájára regényt írjon, de mikor írni kezdi, Kun már nem tagja sem a Kommunisták Magyarországi Pártja vezetőségének, sem a Kominternnek ¹¹², a szerző pedig 1937. április 14-én destruktív kétségekkel a szívében hagyta el Moszkvát, ¹¹³ de Párizs sem a régi már, amikor visszatekint, hogy a II. világháború kitörése után előbb Szarajevóban, majd a boszniai Drvaron telepedjék meg. Itt éri Jugoszlávia összeomlása, a szeme előtt játszódik le a népfelkelés Drvaron, közben megjárja Knint és Splitet is menekültként, él a partizánosztatok felszabadította városban és olasz, valamint usztasa megszállás alatt éppen a *Tizennégy nap* szövegének gondozása idején.

Ennyi eszmei, történelmi krízis hatása alatt nyilvánvalóan háttérbe kellett szorulnia a Sallai—Fürostémának, noha a regény főhősének, Bollert Mihálynak, a „szituációját” az írónak kellett megélnie már Moszkvában a regény írásának idején, 1940 tavaszán Szarajevóban ¹¹⁴, amikor politikai aktivitásának sem külső, sem belső, lélektani feltételei nincsenek meg, majd Drvaron, ahol nem mehet be a munkásotthonba, a népi forradalomnak pedig csak szemlélője még a regény befejezésének hónapjaiban is. S valóban: a Füstök kivégzésének megakadályozására indított akció kérdése fokozatosan háttérbe szorul a regényben, Kovács elvtárs felbukkanásával Bollert szobájában pedig egyenesen elhalványodik, hogy helyét a forradalmárok belső és külső emigrációjának az elemzése foglalja el, az 1919-es „optimista” nemzedék sorának kérdése Magyarországon és külföldön a húszas években és a harmincas évek elején — az emigrációs létezés elleni vádbeszéd szenvedélyes hangsúlyjaival. A rossz lelki-

¹⁰⁸ Uo. II. 373.

¹⁰⁹ Honfoglalás előtt. Újvidék, 1976. 26.

¹¹⁰ Uo. 58.

¹¹¹ Uo. 100.

¹¹² Munkásmozgalomtörténeti Lexikon. Bp. 1972. Kun Béla. 290—291.

¹¹³ Egy regény regénye. Újvidék, 1961. II. 292—293.

¹¹⁴ Honfoglalás előtt. Újvidék, 1976. 23

ismeret regényévé válik tehát végül is a *Tizenégy nap*. Bollert a „politikai cselekvés lelki feltételeiért” harcol magában, Kovács elvtárs pedig a szemünk előtt válik disszidenssé, reprodukálva annak a Bonyhádnak az esetét,¹¹⁵ akiről Bollertnek mesélt a maga helyzetét világitani meg. Az is nyilvánvaló, hogy Sinkót az emberi sorslátásban nem a Fürsték „tizennégy napja” befolyásolta, hanem a „kibic-szituációnak” a felismerése (ebbe szorult ugyanis krisztianizmusával a húszas években), felszámolásának a vágya, ebből következően pedig az emigrációs lét tragikumának az átélése, amiről Kovács elvtárs, Bollert regényével megidézt egykori társa, beszél a *Tizenégy nap* legszenvedélyesebb monológjában: „A szörnyeteg: ha a tény, hogy emigrált vagy, külső tényből belsővé, uralkodó, állandó lelkiállapotoddá válik, ez a szörnyeteg, ez. Mert akkor egyszerre börtönnek érzed a világot, mindenütt mindig úgy vagy, hogy másutt szeretnél lenni... Az embernek önmagában nem lehetnek gyökerei; a gyökérnek föld kell, tartósan egy másik ember sem pótolja a földet, az objektív valóságot, mint... mint amilyen objektív valóság a párt. Aki egyszer a pártra tette az életét, az, ha aztán a pártból kiesik... úgy végzi, mint Liza, vagy úgy, mint Bonyhády, vagy úgy...”¹¹⁶ Mint végzi majd Kovács elvtárs, toldhatjuk meg a monológ megtört mondatát, aki megtagadja, hogy a párt utasítására elhagyja Magyarországot.

A *Tizenégy nap* — a hangsúlyeltolódások miatt — nem Sallai és Fürst „tizennégy napjának” a regénye, hanem Bollert Mihályé és Kovácsé, részben pedig Kámm Andrásé, aki magára veszi a Sallai véres Nessus-ingét, és Olgie, a két fiatalé, akinek szívében a két forradalmár kivégzésének napján egyszerre virágozik ki a politika és a szerelem. Egy évtized regénye tehát a *Tizenégy nap*. Valójában a bécsi Barakkországban indul, ahonnan Bollert, a krisztianus már a húszas évek elején disszidál, szakítva a kommunista mozgalommal, s ahol Kovács ott maradt, hogy tíz esztendő múltán kilépjen Bollert „regényben regényének” lapjairól és élőszóval fejezze be a történetet, amit Bollert kezdett róla szólni regényét írva. Sinkó ugyan párhuzamosan próbálta vezetni a Fürsték letartóztatása megindította cselekménysort és Bollert regényírói munkájának ábrázolását, s a kettőt Bollert aktivizálódásának tett-csomóival össze is kötötte, elmondva, hogy Bollert küldi a hírt a világba a letartóztatásokról, ő juttatja el Sallai véres ingét is a védőügyvédhez, az író figyelme azonban mind makacsabban a Bollert emberi és írói kérdésein inszisztált, a cselekvés problémáját cserkészte körül, de most már nem „Hebbel Juditjának utolérhetetlen szépségű szavaival”¹¹⁷ megfogalmazott kérdésként veti fel, hanem az „írástudók árulásának”¹¹⁸ akkori-

¹¹⁵ *Tizenégy nap*. Újvidék, 1950. 374—376.

¹¹⁶ Uo. 374.

¹¹⁷ Lukács György: *Utam Marxhoz*. Bp. 1971. I. 197.

¹¹⁸ Babits Mihály: *Az írástudók árulása*. Nyugat, 1928. II. 355—376. Valamint az ezzel kapcsolatos sajtóvita, amelynek nyomán és további gyűrűzésével a Benda-féle jelentés átalakult az árulás jelentésszintjén is, a felelősség kérdésének a bevonásával is.

ban olyan hangos dilemmájaként, amelyet majd Babits Jónás-verse fogalmaz meg a némaság cinkosságát feltételező tényének hangsúlyozásával. A Fürsték „esete” Sinkónak már nem intim élménye, azt a kívülálló szemével nézi, egy mondata pedig a distanciát egyértelművé teszi („Újabb pokolgépes merényletek készülnek — áll a magyar újságokban...”),¹¹⁹ de a legszemélyesebben érdekelt Bollert Mihály kérdésében, akire ugyan nem ruházta az *Optimisták* Blahájának sorsát, de a Blahalelkiség jellemzőivel megajándékozta. A *Tizenégy nap* az ezzel a lelki séggel való küzdelem regénye: a „S mégis az egyetlen út”¹²⁰ című tanulmány szerzője indul csatába az első napon az oly kritikus tizenégyből, hogy az „erőszak és erkölcs viszonyának” taglalását elhagyva a meddő évek után a cselekvés lehetőségének induljon az ostromára, még ha ez a cselekvés egy regény írása csupán. „Sokáig, a legutóbbi idő-kig csak keresgélt. Marx után Tolsztoj, forradalom után vallás meg metafizikai légturna — mindez, ahogy most látni vélte, csak bizonyítéknak kellett, bebizonyítani Bollert Mihály előtt, hogy Bollert Mihály nemcsak egy szobát vagy alkalmasint egy vasúti ülőhelyet foglal el, hanem hogy van egy hely, melyet az emberi közösség életében is pótolhatatlanul épp neki kell betöltenie... Nem fogyott ki a magához intézett kérdésekből, melyek mind csak azt bizonyították neki, hogy Bollert Mihálynak végre immár érdemes Bollert Mihályként élni, csak híven ki kell tartani elhatározása mellett, az úton, melyet a mai nappal kezdett meg; filozófiai elméletek helyett igazat írni...”¹²¹ De érzékeli, hogy a metafizikus bizonyítékok nem elégítik ki. Egy esztendővel azelőtt, 1931-ben még úgy látta, hogy neki van igaza Ondi Sándor kivégzésével kapcsolatos állásfoglalásában: „Bollertnek a kötél az Ondi Sándor fiatal nyakán bizonyíték lett, bizonyíték arra, hogy Tolsztojnak és Bollert Mihálynak van igaza s ez utóbbi nem tehet róla, hogy a világ nem akarja belátni az ő igazát. A világ csak erősebb, de igaza nincs: igaza csak annak van, ki minden erőszakon alapuló intézményt tagadva a szeretetben látja az emberiség felszabadításának egyetlen lehetséges útját.”¹²² De nem vigasztalta már Tolsztoj, Gandhi, Buddha, Krisztus — a krisztianista „vallás” profétája közül egyik sem, mert mint 1932-ben már vallja, a „nem szabad semmiféle erőszakot alkalmazni — elégtelen közeg az élethez, mert csak tilalom.”¹²³ Sinkó kitűnően ismeri hősének „szituációját”, hiszen ezt jellemezve eszmélete önköréből nem is kellett kilépnie. „Harcolni kell? — töpreng hősével együtt. — Ez ugyan igenmondás az élet adott feltételeihez, de mit tegyen az ember, akit mint őt, Bollertet, épp az élet adott feltételei tesznek képtelenné az

¹¹⁹ *Tizenégy nap*. Ld. a 115. számú jegyzetet. 7.

¹²⁰ Uo. 13.

¹²¹ Uo. 19.

¹²² Uo. 23.

¹²³ Uo. 24.

igenlő állásfoglalásra. Határozatra képtelen, meddő hánykódás ez, jobbról igenek, balról nemek pofoznak s nincs amin megállni tudj.”¹²⁴

Sinkó hőse (s maga Sinkó) ebben a holtpont-helyzetben kezd önéletrajzi regény írásához: Sinkó Ervin 1932-ben az *Optimisták*on dolgozik, a *Tizennégy nap* hőse a bécsi emigrációs életről kezdi regényét írni — éppen ezért nem is lehet a Bollert „regényét”, de a keret-regényt sem az *Optimisták* kontextusa nélkül olvasni, ennek indítékait is felfedi a Bollert Mihály szándékát jellemző néhány mondat:

„Vallomást akart tenni, olyan vallomásokat, amelyeket, ha Bollert Mihály meg nem tenne, senki más nem tehet meg. S nem azért írni meg ezt az önéletrajzot, hogy valamely eleve feltett tantételt mutasson be, hanem azért, hogy láthatóvá tegye a valóságot, mely talán nem más, mint a tragikusan járhatatlan utak összege, a lélek szempontjából dzsungel és semmi köze sincs a gondolatok parkírozott világában kimesterkélt igazságokhoz. Mások számára regény lesz s csak ő fogja tudni, aki inkognitóban marad, hogy számadások könyve ez...”¹²⁵

Új kvalitás ez a „láthatóvá tenni a valóságot” szándék Sinkó Ervin szépprózájában, meghaladása is a krisztianista esztétikájában uralkodó „empíria”-igénynek, amely az írói irányzatosság szolgálatában állt. A *Tizennégy nap*, írója hirdette elve szerint, a tendenciáról való lemondás nevében született, a hősöket az író nem *vezeti*, csak *követi*, miután megteremtette őket,¹²⁶ mintegy annak bevallásaként, hogy nincs hatalma a valóság olyan megjelenési formái felett sem, mint amilyenek egy regény hősei, függetlenül attól, hogy ezek a hősök az író lelkében leledzettek. Kulcsfontosságú tehát Bollert Mihály alább következő digressziója. Sinkó intim írói vallomásaként is olvashatjuk:

„Ha valaki az elmúlt életét irodalmi anyagnak választja, akkor az embereket, akik az életébe belejártak, asszerint alakítja, átalakítja őket, hogy láthatóvá tegye bennük azt, amit ő a korszakban és a karakterekben, melyekről ír, lényegesnek vél. Egy emberből kettőt, háromból meg egyet formál s ha egyszer már megvannak, akkor az alakok a maguk viszonyainak és jellemüknek törvényei szerint önállóan kuszálják sorsuk fonalát s az író már nem vezeti, hanem csak követi őket.”¹²⁷

Így követi és figyel az író Bollert Mihályt, „beszédes költői álarcát”, életben és irodalomban, aki arra vállalkozik, hogy felmérje és vizsgálja, „hogy folytatódott és hogy fog folytatódni életük” azoknak, akikkel együtt volt a forradalomban, majd a bécsi Barakkországban — Kovácsé elsősorban, aki a Bollertétől merőben különböző pozíciót foglalt el, és Sallaié, akit ugyancsak Bécsből ismert még. Mindegyiküket a cselekvés kérdése foglalkoztatta, s hogy kitessék, mennyire összefüggnek az egy-

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo. 230.

¹²⁷ Uo.

mástól különböző feleletek, s mi több hogy az író szerint csak „tragikusán járhatatlan utak” vannak, legalábbis az 1919-es nemzedék számára, azt a *Tizennégy nap* hősei sorsának összefonódottsága, még inkább pedig sorsuk alakulásának rajza hirdeti. A felakasztott Sallai, a krízises tizennégy nap idején a Pártból disszidáló Kovács, a regényben éppen csak nevével szereplő Karikás Frigyes, akinek sorsa tragikus végét Sinkó legfeljebb sejtette, de bizonyosan nem tudhatta Drvaron, a második világháború kelles közepén, végül Bollert, aki Sallaiék tizennégy napja idején felismeri a „szenvedélyes kibic”¹²⁸ helyzetét, amely nem más, mint a „hütlenségnek egy szenvedélyesebb formája”,¹²⁹ végső tanulságként pedig meglátja, hogy „azok közé tartozik, akik a legyőzöttek”.¹³⁰ Pedig nem a nagy gondolatot kereste a krízises két hét folyamán, hanem a cselekvési lehetőséget, mert „megcáfolhatatlan és igazán cáfoló erejű csak a cselekedet lehet, valami, ami faktumot terem, mint faktum a kő, a nap, a kenyér, a hús és a vér”.¹³¹ Felszabadultnak, boldognak érzi magát egy pillanat erejéig, amikor azt a feladatot kapja, hogy értesítse a külföldet Sallaiék letartóztatásáról, és öröm számára kövel dobálni meg az ablakokat egy tüntetés során. Ő is, mint Éliás próféta a barlangjában, „a cselekvésre hívott, a tévő emberről álmodik, aki ha felemeli a karját, megállítja a napot”.¹³² Sinkó a regény sors-variációival kapcsolatban nem feledkezett meg a szociáldemokrata munkásvezérről sem. Klamm Márton alakja az író leplezetlen ellenszenvét is legyőzve nő például egy Bollert fölé, talán mert éppen a Peyer Károly alteregójának rajzában érvényesül leginkább az az „ironikus tárgyilagosság”, amelynek lehetőségét a *Tizennégy nap* mondataiban próbálgatta. Klamm, aki valamikor arról álmodott, hogy vörös szegfűvel gomlyukában lesz képviselő, a harmincas évek elején már „kilátástalannak tudott minden küzdelmet”,¹³³ becsapottnak érezte magát, pedig valamikor egy vasbotos tüntetés hőse volt, aki a Nemzeti Kaszinót ostromolta. Csalódott magában, csalódott a munkásságban, amely már „egészen senkinek sem tud hinni”.¹³⁴ Tudatában a forradalom már messze van (ellentétben a „fiatalemberekkel, akik Moszkvában és halott forradalmárok könyveiből formálják a hazai erőviszonyokról a nézeteiket”¹³⁵), éppen ezért Sallai visszatérése Magyarországra „esztelen kihívásnak” tűnt szemében, nem is érti tehát azokat, akik áldozathozatalra készek, a mártírságot vállalókat, ilyen módon Sallaiékat sem, mondván, hogy „semmiféle mártírrium nem bizonyíték egy ügy igazsága mellett”.¹³⁶ Mert az emberek élni akarnak és nem meghalni. Klamm a kompromisszumok embere. „Kihívni

¹²⁸ Uo. 397.

¹²⁹ Uo. 427.

¹³⁰ Uo. 431.

¹³¹ Uo. 167.

¹³² Uo. 189.

¹³³ Uo. 27.

¹³⁴ Uo. 151.

¹³⁵ Uo. 253.

¹³⁶ Uo. 449.

a reakciót — érvel —, az temperamentumos gesztus, de a mi dolgunk, a legtöbb, amit ma elérhetünk, hogy átmentsük magunkat jobb időkre, ha kell mozdulatlanul, téli álomban, mint a medve. Nem elvhűség, nem hősiesség, hanem ez, csak ez a politikai probléma.”¹³⁷

Nincs is az egy Selmeci Paliné, Domonkos Annán kívül, aki tetteivel feleselne a Klamm Márton szociáldemokrata türelmes magatartásával. Ő ugyanis pontosan azt képviseli, amit Klamm is emleget. Anna vallja, hogy „ha valaki már nem kockáztat mást, csak a saját bőrét, akkor nyugodtan megpróbálhatja a lehetetlent is”.¹³⁸ Ezt bizonygatja Klamm is: „Aki egyedül csak a maga bőrét kockáztatja, az téhet kedve szerint... Az hűségből akár örültségeket is elkövethet.”¹³⁹ Ő a *Tizennégy nap* egyetlen valóban cselekvő hőse, a lírai dallama ennek a regénynek, aki erotikus bűvkörébe tudja vonni az embereket:¹⁴⁰ a politika és a szerelem egységét éli, s férjét 1932. július 27-én reggel meztelen teste mellől viszi el a rendőrség. Nem véletlenül szólal meg az Anna dallama ebben a regényben, és benne (először Sinkó szépprózájában is) az erotika a maga tisztaságában. Bollertnek, ezt látva, a bécsi barakktábor forradalmárainak „kibogozhatatlan szerelmi komplikációi” jutnak eszébe, „melyek éppúgy megoldhatatlanok voltak, mint az életük minden más vonatkozásban is”.¹⁴¹ Hogy milyen fontos szerepet szánt Sinkó éppen a szerelem-motívumnak, az is bizonyítja, hogy a „rabbinak” becézett Klamm Janit a Megyery Ila karjába viszi (Klamm Márton is szemet vetett rá), aki azonban a belügyminisztérium embere — testét és lelkét egyaránt prostituálja, míg Klamm Andrást (a krisztianus Bollert tanítási megzavarta és tétovázó, zavaros Jani ellenében) Olgi szerelmével ajándékozza meg a regény utolsó fejezetében, amely még maga a testelenség. Ők a legfiatalabb forradalmárnemzedék képviselői a műben.

Ahány hős, annyi sors- és jellemképlet a *Tizennégy napban*, és Sinkó alakteremtő fantáziájának, „életes” emberlátásának kivételes példája ez a szemünk előtt felvonuló ember-galéria. Itt is bizonyosságát látjuk a már az *Optimisták* lapjain megfigyelt ténynek: az író mellékalakok rajzában remekel elsősorban. Selmeci Pali, Kende Gábor és felesége, lányuk, Teréz, vejük, Hanzi, Megyery Ila, Hahn Sámuel és családja, azután Kemény tanár úr — a XX. századi egyetemes magyar regényirodalom emberképei közé sorolható művészi teljesítmények. Ők nem az eszmék, hanem az élet megszállottjai. Ők azok, akik élnek és élni szeretnének csupán, éppen ezért, amikor a regényben színre lépnek, az olvasót a valóság levegője csapja meg. Egy Selmeci Pali menekülni vágyása a forradalmi sors elől éppen úgy emberileg hiteles, mint amilyen a Kende Gábor halálba menekülése lelkiismeret-furdallásai elől, vagy Kemény

¹³⁷ Uo. 306.

¹³⁸ Uo. 177.

¹³⁹ Uo. 306.

¹⁴⁰ Uo. 343.

¹⁴¹ Uo. 180.

tanár úr igazságérzetének tragikomikuma, a naiv Teréz és rafinált Me-gyery Ila spontán reakciója.

S ott van a *Tizennégy nap* lapjain Bollert Mihály regényének, ennek a regényben regénynek az „árnyvilága”, a bécsi Grinzing, ahol a Tanács-köztársaság cselekvő emberei tengődnek a meddőség nyomasztó és ma-gánossá tevő érzetével, mert — miként Bollert meghatározza — „nem találunk feladatot magunknak”. „Mindegyik más és más — magyarázza Bollert —, csak egyben egyformák: mind szegények, földönfutók és mindegyiknek kell egy igazság, egy hazugság, valami, hogy kibírja az életét, amelyikkel igazában nem tud mit kezdeni...”¹⁴² Sinkó regénye eszmei szférájának mélyébe világít hősenek az a regény-magyarázata, amelyet a bécsi földönfutókkal kapcsolatban a harmincas évek emberi helyzetéről mond. Szerinte nemcsak a bécsiek a földönfutók, hanem Magyarországon is mindenki, ezért rossz a közérzet az embereknek, és nincs is más feladat, mint megmutatni, hogy éppen ilyen az élet, tiltakoz-ni kell ellene. „Mindenkinek meg kell találni a formát, hogy ő legha-tásosabban hogyan tiltakozhat.”¹⁴³ Ebből a kísértetvilágból toppan elő Kovács Péter mintegy a regénye varázsszavára, hogy életsorsával példáz-za Bollertnek, mit érlel annak a sorsa, aki kommunista maradt, de éppen válsága mélypontján áll. A kiábrándultság Bollert megélte érzésével ké-szült a Pártból disszidálni: a tétlenség, a frakciós harcok, a hétköz-napi pártélet, a pártfegyelem mind-mind napszámomunkát revelál, a „világmegváltó kerubini roham, és a tőle elválaszthatatlan kerubini mo-rális, intellektuális problematika”¹⁴⁴ nem időszerű már. Bollert itt döb-benteti az író arra, hogy a maga „kibic-szituációja” alig különbözik a Kovácsok „nézni a sztrájkot”¹⁴⁵ helyzetétől, hogy minden kérdés vég-eredményben a cselekedet problematikájába torkoll, miként azt Kovács nagy áriája is bizonyítja: „Elég volt! Nem ott, itt, itt akarok kommu-nista lenni! Tizenhárom évig vártam, még hazaküldtek dolgozni — s most menjek megint ki, ki az emigrációba?”¹⁴⁶

Bollert regényében él Rudolf Haas is, aki Bollert alakmása, és mert Sinkó a *Tizennégy napban* nemcsak egy „regényben regényt” alkot a bécsi epizódokkal, hanem Bollert regényének mintegy a regényét is bele-szővi, az alkotó kérdéseivel is dústja, a maga munkájának kérdéseibe is beavatja az olvasóját. Így kerül sor a következő mondatok megfogal-mazására is:

„Ez a Rudolf Haas egyelőre ellene van a demokráciának, mert a de-mokrácia rendszerének kommunista kritikájával teljesen egyetért, de ellene van a proletárdiktatúrának is, mindennek ellene van, mert nem talált már semmit a politikában, amiért egész szívvel s egész lélekkel

¹⁴² Uo. 118.

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ Uo. 334—335.

¹⁴⁵ Uo. 376.

¹⁴⁶ Uo. 378.

lelkessedni tudna. Mindenütt talál valamit, amitől irtózik. Ez zsákutca; minden ellen lenni, ez sok, kevesebb több volna — mondaná erre Kovács. Lehet, hogy igazad van s akkor — hisz ez a számomra olyan érdekes ebben a regényemben — én magam sem tudom, kezdettől fogva nem tudtam s még ma sem tudom, hogy hova fog vezetni a Rudolf Haas útja. Én nem úgy írtam regényt, mint ahogy valami professzor, aki már előre tudja a kísérlet eredményét, egy kémiai folyamatot mutat be, »kísérletez« a tanítványai előtt — nekem magamnak is meglepetés lesz, hogy mi jön ki a kísérletből... a kísérletből, melyet én Rudolf Haasszal és amit a közbejött események sorozata, ami tán maga az élet, folytat énelem.”

Fölöttébb tanulságos tehát idézetünk folytatása is:

„Rudolf Haas nem zsákutcába jutott, hanem az derül ki, hogy ő az emberben megtestesült zsákutca maga, zsákutca, melyből nem vezet ki út a világba, az élők cselekvő, építő és pusztító életébe. Igen, csakhogy ő, Bollert ennek ellenére kapcsolatba került most a forgataggal... igen, de nyomban ő maga fedezte föl, hogy csak a forgatagban élők sorsa az érdekes, csak Kovács, csak Sallai, csak Fürst sorsa számíthat érdeklődésre, őneki Bollertnek azonban az ő jelenlétükben... nincs funkciója.”¹⁴⁷

S végeredményben nem ennek az érdeklődésre számító funkciókérésnek a regényét írta-e meg Sinkó Ervin, függetlenül egy József Attila, egy Déry Tibor művészi és politikai „észjárásától”, de azokkal mégis összhangban? Nem elkendőzni, felszínre akarta hozni a mozgalom és a társadalom életének emberekben megtestesülő ellentmondásait. S mert olyan korban írta, amelyben a szükséges eszmei és művészi perspektívák hiányoztak, csak „A történet véget ér” című fejezet utolsó mondataiban tudta inkább lírai, mint eszmei távlatát felvillantani a társadalmi-politikai harcok értelmének, abból a gondolatból kiindulva, hogy „épp a teljes sötétség sejteti, hogy közeledik az éjszaka vége”. Itt már nem a véletleneknek Sinkó regényében feltűnően pontos munkája¹⁴⁸ eredményéről van szó (mert a véletlenek segítségével teremti meg regénye zárt emberi áramkörét!), hanem egy olyan eszmei távlatról, amelyet a harcokban álló Drvaron lehetett megszerezni. Ehhez azonban a bécsi „krisztianus ideológia” semmiféle támpontot nem tudott kínálni.

(Befejező rész a következő számban)

¹⁴⁷ Uo. 336—337.

¹⁴⁸ Bosnyák István: Vázlatok egy portréhoz. Újvidék, 1975. 59.

HAT ÉVTIZED

PÁRTÉLET A FOGOLYTÁBORBAN

LÓRINC PÉTER

A hadifogolytáborok közül — a „százezer tábor országában” is — a jugoszláv táborok lakói szervezett harcot folytattak, beleértve — és nem utolsósorban — a tiszti táborokat is. Szűk csoportként indult a hadifogolytábori pártszervezet harcos útjára, de egy-két év alatt olyan erős hatása alatt tartotta és meg is mozgatta a táborok lakóit Warburgban, Nürnbergben, Osnabrückben, Strassburgban és Stryjben, de Barkenbürggében, Landeckben és Hammersteinban is. Eleinte csak tízen-húszan voltak, mégis ezeket mozgattak meg a párttagok; a tábor lakóinak jó részét a párt oldalára vonták, míg a kisebb rész — főleg a csetnikek, esetleg egy-két trockista — a német fasiszták oldalán maradt. Senki sem lehetett közömbös.

Ennek legfőbb oka abban rejlett, hogy a szervezet, melynek tagjai nem maradhattak az országban, külföldön is, a fasiszta gépfegyverek között is, az „országban maradt” párt hatása alatt állott, s annak irányítását követve ugyanazt tette, mint a párt odahaza, majd hamarosan — a drótsövényen át — kapcsolatot teremtett a hazával, az otthon harcoló párttal. Soha boldogabbak nem voltunk, mint akkor, amikor megérkezett a párt üzenete — Tito üzenete —, a párt válasza, amely helyesnek találta tábori harcunkat, s további irányt mutatott! Amint Novica mondogatta: „A tábori harc a hazában folyó harc vetülete.”

A kis létszámú pártszervezet biztos, magabiztos fellépése a nyilvánosság előtt, ott az őrtorony tövében, annyira imponált a belső ellenségnek is, hogy jó részük — lassanként — hozzánk csatlakozott. Denunciálni, a fasiszta német megszállóval cimborálni, ott az őrtornyok tövében, csak elvétve merészkedtek, hiszen már 1941. június 22-én, amikor a hangszórók világgá bömbölték a diadalmas betörést a szovjet területre és amikor az SS csapat végigjárva a tábort azt harsogta, hogy: „Ha zsidóvér freccsen a késről!” („Wenn Judenblut vom Messer spritzt!!!”), a belső ellenforradalmi kör — a Živkovićok, a Nedićek, tábornoki testvéröcsök vezetése alatt — meghunyászkodott, mert a „saját” fasiszta győzelmében sem tudott hinni már, és amikor Mića barátunk, ezer ember előtt, az ellenforradalmi tábornokok előtt is, ott a nagy hodályban,

Osnabrückben, arról szónokolt, hogy míg mi férfiak itt ücsörgünk-átsorgunk, addig odahaza asszonyunk, anyánk, lányunk, testvérünk folytatja helyettünk is a szabadságharcot — igen, akkor a tábornokok is (Mića kiváló szónok volt, aki minden szavát átérezte) felcsuklón felzokogtak, velünk együtt, ott a tisztí táborban, s csak másnapra józanodtak ki annyira, hogy önmagukra ismerve denúciálják Mićát.

Egy szűk csoport — az SS-gépfegyverek ellenére is, ott fönn az őrtoronyban — ezekre tudott hatni, s ha kezdetben (1941 novemberében is még) szám szerint csak tized-huszadrészünk mert szembezállni a németek és a tábornokok (Milan Nedić öccsének) akarataival, akik a hazai harcok ellen kívántak bennünket hazaszállítani német vonaton (a hírhedt „nürnbergi nyilatkozat” idején) — 1944-re már az 5—10% 80%-ra emelkedett a tisztí táborokban is!

Nem, nem vált a 80% minden tagja kommunista harcoszá, de tömegesen antifasiszták lettek, akik odatömörültek a párttagok-pártharcosok mellé mint szimpatizánsok, mint népfrontosok!

Ennek két oka volt: az egyik, a főök — a hazai harc, a párt régi politikája, amit a párttagok hoztak magukkal a táborba, s amit aztán megerősített bennünk a párt otthonról, az „erdőből”, a hegyekből, az Užicei Köztársaságból, a Sutjeska tájáról küldött üzenete. A másik — bizonyosan a kevésbé hatásos — ok az volt, hogy a tábori élet rettenetei között, éhség és rémség közepette a polgári tiszték része deklasszáódott, pauperizálódott (mint ezt még akkor állapítottam meg), és ezáltal mellénk sodródott, annál is inkább, mert sokan proletarizációnak érezték ezt a deklasszáódást, az osztályvesztettséget!

A párt harca, az osztály harca egyúttal a nép harca is jelszó távol a hazától is hatott. Hatott a tömegekre (10 000 tiszt, 200 000 közkatona és altiszt) a párt helyes politikája, amely a régi párttagok és a hazai üzenetek révén irányt szabott a harcnak, hiszen azt hangsúlyozta, hogy az antifasiszta szabadságharcban ismerje fel mindenki a maga irányvonalát. Csak a tábornokok zöme, a csetnikek maradtak e hatáson kívül. Ők egyként ismerték el maguk fölötti hatalomnak mind a németek parancs-zavát, mind a külföldre menekült király üzenetét, Dražáék, Živkovićék üzenetét.

Tito és Blagoje Parović nyomán, már 1935 óta (a spliti plénum után) a párt tudta, hogy a népet nem kell s nem lehet szembeállítani a munkásosztállyal, s így, a „baloldaliság gyermekbetegségét” leküzdve, a Tito vezette párt tömegeket megmozgató erővé vált. Míg 1935-ig a párt elzsigetelődött a tömegektől, nem tudta megnyerni magának az osztályt sem, még kevésbé a népet, a nemzeteket és a nemzetiségeket, mindez az új irányítás alatt megváltozott: a párt növekedett, megalakult a Népfront, a népgyűlések és a folyóiratok is az új párt köré tömörítették a népet, a nemzeteket és a nemzetiségeket, együtt a haladó antifasiszta polgárokkal. A táborban voltak párttagok, akik már odahaza és Spanyol-

országban is elfogadták és vallották az új irányzatot, az antifasiszta szabadságharc és a szocialista forradalom egységét. A táborban — miután a többiek jó része hazatávozott a fasiszták „oszd meg és uralkodj” politikáját öntudatlanul is vállalva, hiszen csak hazakíváncsoztak — főleg szerbek maradtak, de a szerbek már odahaza is az új irányvonalat támogatták, tudva, hogy a nemzet (tehát a szerb nemzet is), amely másokat (macedónt, horvátot stb.) elnyom, maga sem szabad, s még annak is kiteszi magát, hogy a többiek lenézik, meggyűlölik mint „elnyomót”, holott valójában csak a szerb uralkodó osztály volt elnyomó!

Ezzel az összhatással együtt hatottak az otthonról jött levelek. Ezekből ismerte meg a tábor az otthon folyó és a levélírók által helyeselt harcot, valamint a népirtással fajuló rettenetes terrort, amit a levélírók elítéltek és az ellenség számára érthetetlen, rövid mondatokkal közöltek. Ilyenekkel: „Branko elment látogatóban Persa nénénkhez.” Ez a Persa tudvalevőleg már rég a temetőben pihent...

A párt hatása mutatkozott meg már 1941 nyarán abban a látszólag spontán ösztönösséggel, szervezés és vezetés nélkül Warburgban lezajló akcióban is (a német tiszt s a konyhaparancsnok csetniktiszta a tábor lakóinak járó pár falat húst is felfalta), amelynek során minden szervezés nélkül tört ki az éhségcsórájk: 4000 ember hagyta érintetlenül a melegvíz-levest (tíz 400-as csoportban). Mindenki felállt az érintetlen ebéd mellől, s mindez a rettentő éhezés közepette, amikor 10—20, de 50—60 kilogrammot is soványodtunk, amikor az alattam lévő ágyban fekvő hatvanéves százados éhenhalt a „századosi szobában”. Amikor a vérefogyott táborból az éhező kis hadnagy elgyalogolt a városba és vissza, hogy vért adjon egy beteg bajtársának, majd beállva az „Appel” soraiközébe, erőtlenséggel rogyott össze a vég nélküli várakozásban; amikor Slavko lefölezött „Dünnmilch”-vacsoráját átengedte Brankónak, mert annak beteg gyomra nem bírta a tábori „étrendet”, s ő maga étel nélkül feküdt le, és az esti tíz órát jelezve, feje fölött megszólalt a hangszóróban a belgrádi fasiszta katonalotyó dala, a Lilly Marlen.

Ez az élet forrasztotta párttá az embereket a pauperizált és proletarizált világban, ahol még a 30 fokos hidegben is eső csorgott a barakkok mennyezetéről az alvók nyakába, ha valakinek éppen volt miből befűteni, hogy aztán testmelegük olvassza le róluk a rájuk fagyott jeget. Ilyen tábori életben járt szép sikerrel a párt határozatát végrehajtó és megszervező akció, hogy nem írjuk alá a nürnbergi nyilatkozatot, mert nem harcolhatunk „erdei” bajtársaink ellen, akiknek soraiban van és volna is a helyünk — még ha az aláírást megtagadókat halállal, kivégzéssel fenyegeti is a hatalom. Lépésről lépésre haladva ez volt Nürnbergben a második akció. Hasonló helyzet alakult ki Osnabrückben is, ahol szintén ott volt és harcolt, szervezett a párt, kezdetben, 1941-ben a táborlakóknak csak 10%-át tudta dacoltatni a halállal, hamarosan azonban már a tiszt tábor 80%-ának mutatott irányt a Népfront és az egyes (számos)

egyesület útján számos szimpatizánsba is beleplántálva a pártvonalat. És ha 1941 nyarán Wartburgban egyetlen ebéd megtagadására volt csak erőnk és kitartásunk, 1943-ban, Osnabrückben már háromhetes éhség-sztrájkot rendeztünk, és győztünk is a hitleri Reich fölött — mert ekkor a csomagokból félrerakott „vastartalékból” már tovább is tudtuk volna élvezni a tábort, annál is inkább, mert minden pártagnak, népfrontosnak, szimpatizánsnak egyéni „vastartaléka” is volt élelmiszerből, kötszerből, orvosságból arra az esetre, ha itt lesz az ideje, hogy felvegyük a harcot a német fasisztákkal és a hazai árulókkal.

Akkorra már a tábori ambulanciát is beszerveztük, és egy-két német antifasiszta őrt is megnyertünk magunknak, akik — ki az eszme kedvéért, ki cigarettáért, pénzért — rádiókészüléket csempészték be a párt számára, hogy ily módon is kapcsolatban lehessen az otthoniakkal és a szövetségesekkel. Ez a technikai szolgálat úgy működött, hogy akkor is lehallgattuk és sokszorosítottuk a híreket, amikor az Abwehr (kémelhárító) vagy a Gestapo (politikai rendőrség) éppen barakk- és testmotozást tartott, mint 1943 nyarán Osnabrückben. Barkenbrüggében 1944-ben dohányért, másért, már fegyverszerzésre is hajlandók voltak néhányan az őrok közül, sőt az antifasiszta medikus szanitéc — ha orvosaink utólag harcképtelenné teszik — üzenátvitelt is vállalt az „Erdő” számára. A párt behatolt az ellenség soraiba is, és züllesztve azt vagy, ha lehetett, egyes tagjait az eszme síkján meg is nyerte magának, hiszen ott is voltak munkások és antifasiszták, csak emlékeztetni kellett erre őket. Annál könnyebb volt beszerezni a még éhen nem halt orosz hadifoglyokat és a kényszermunkára elhurcolt orosz lányokat, pedig ebben a vállalkozásban néhányunk le is bukott, és Zsenya, a kínzások közepette, hogy — ereje fogytán — véletlenül se szólalhasson meg s fedje fel a párt létezésének titkát — önkezeivel vetett véget életének: felvágta ereit egy nála maradt zsilettpengével, s elvérzett cellájában. A párt újra érintetlen maradt, pedig nyíltan ágált, rendezvényeket, előadás-sorozatot tartott, számos egyesület munkáját szervezte, színházi és kabaré-előadásokat, hangversenyeket rendezett. Mindezt az illegális munka mellett. Én magam három ízben is a beküldött német tisztak vagy szerbül is tudó, vajdasági „volksdeutscher” „Sonderführer” (törzsörmester) jelenlétében beszéltem — mindig rátalálva azokra a szavakra, amelyek sokatmondók a mieink, de érthetetlenek a németek számára. A nemzeti és az agrárkérdés megoldásáról az új hazában (hogy mihelyt hazaérünk, azonnal beilleszkedhessünk a munkába) vagy ötszáz ember előtt beszéltem, de arra gondolva, hogy a kémelhárító tiszt meglephet bennünket, fogolyszámot cseréltem egyik jó barátommal (tőlem akkor már rég megvonták a szólásjogot), őrszemet állítottam a bejárathoz, és felkértem Steva Jakovljevićet, a regényíró biológust, hogy abban az esetben, ha netán belépne a kémelhárító tiszt, ha nem is „az üvegszemű”, a „Staklenac”, lépjen he-

lyembe s beszéljen ő, például az asszimilációról és disszimilációról a növényvilágban.

Viszont „kémelhárítónk” nekünk magunknak is volt, így tudtuk meg, hogy akadnak, akik denuncálnak bennünket s hogy készülõben van egy újabb tömegkivégzés névsora. Mert ha a nürnbergi aláírást megtagadókk életben is maradtak, mivel Mića memorandumunkat a szövetségesek számára lefordította franciára és el is juttatta hozzájuk, az ellenség újabb terrorcselekedetet tervezett.

Egy kabarérendezvényre a párt meghívta a német tiszteket és a kémelhárító személyzetét is. Végighallgatták forradalmi dalainkat, Mitráról, Canáról s más asszonyokról vagy a Sing-Sing fegyházról szóló számainkat, sőt azt is végignézték, hogyan ölelkezik össze a fehér, a fekete és a sárga ember a színpadon... Ez idõ alatt Trifunac barátunk átmászott a tízméternyi szélességû drótösvény alatt, bejutott a kémelhárító helyiségeibe, ott afféle levéltári kutatómunkát végzett, meg is találta a listákat és a denuncians aláírását is... Idõben érkezett vissza, ami azután jel volt arra, hogy nincs már szükség a kabaré további meghosszabbítására, az újabb rögtönzésekre. A lista persze ennek ellenére is elkészült, de addig rubrikálták az 1400 nevet tartalmazó íveket, egyre újabb rovatokat iktatva be, míg 1945 elején a Vörös Hadsereg felszabadította táborunkat, és ekkor megüzenhettük haza, hogy jövünk, hogy érkezünk, hogy — kivéve azt a néhány csetniket, rendõrkapót vagy trockistát, aki végleg külföldön maradt — mindannyian készen állunk teljesíteni a soron következõ feladatokat.

FORRADALMÁROK AKCIÓBAN

Pap Pál, Mayer Ottmár, Cseh Károly: *Válogatott írások*, Vajdaság Szocialista Forradalmi Múzeum kiadása, Újvidék, 1978

A marxistákra mindig jellemző volt, hogy szóval is, fegyverrel is küzdöttek eszméik megvalósításáért. A helyzettől és az egyéntől függően egyik vagy másik harcnem előtérbe kerülhetett, de a megismert eszmék terjesztésének vágya, s a helyzet megváltoztatására irányuló törekvés tetteiket egvséges motívumként határozza meg. A kétnyelvű kötetben bemutatott szerzők vérbeli forradalmárok. A felszabadulást, a szocialista forradalom győzelmét egyikük sem érte meg, de tetteikkel, magatartásukkal, hitükkel mindannyian hozzájárultak a végső siker feltételeinek megteremtéséhez.

Írásaikon, cikkeiken keresztül a háború előtti vajdasági munkásmozgalomba kapunk betekintést. Pontosabban azzal a napi küzdelemmel ismerkedhetünk meg, melyet az illegális Kommunista Párt tagjai vívtak Észak-Bácskában a cenzúrával, a népnúzó urakkal és nagygazdákkal, a dolgozók osztályöntudatának, forradalmi hangulatának emeléséért. Ebben a harcban a szerzők érdeklődése három nagy témakörre összpontosult. Belpolitikai téren kínálkozott természetesen a legtöbb téma, de volt mondanivalójuk a nemzetközi történésekről is. A lehetőségekhez mérten igyekeztek minél többet nyújtani olvasóiknak a marxizmus elméletéből. Ismeretterjesztő munkáikban szorosan kapcsolódtak a munkásmozgalom időszerű, esetenként napi problémáihoz. Témaválasztásuk, írásaik színvonalja nemcsak eszmei felkészültségükről tanúskodik, hanem olvasóik, a *Híd* és a *Szervezett Munkást* pártoló kétkezi dolgozók, napszámosok igényeiről, fogékonyságáról is.

A belpolitikai írások, cikkek száma a legnagyobb, ami érthető is, hiszen a szerzők elsősorban a napi és a helyi problémákkal kapcsolatban kívántak eligazítást nyújtani olvasóiknak. Ehhez a törekvésükhöz kapcsolódtak azután a jelenségek gyökerét kutató magyarázatok, s az események marxista minősítése. Különösen észrevehető a közlési módszer e jellegzetességei Pap Pál és Mayer Ottmár írásaiban, akik rövid idő alatt tipikus képviselőivé váltak a titói vezetéssel megújítható Kommunista Párt képzett, harcra kész fiatal aktivistáinak.

Figyeljük meg e közlési módszer néhány jellegzetes példáját. Pap Pálnak a nemzetiségi viszonyok kérdése vizsgatémája volt a mitrovicai fegyházban, a politikai elítéltek egyetemén. Nem csoda hát, hogy mindig nagy hozzáértéssel és elvszerűséggel írt erről a témáról. Szerbek és magyarok viszonya Vojvodinában c. cikkében szembeszáll a korabeli burzsoá nézetekkel, s gyakorlati példákban kiindulva fogalmazza meg saját álláspontját, a harcos pártálláspontot. Nincs igazuk azoknak, akik tagadják, hogy a két nép együttműködése alapfeltétele a haladásnak. Magáévé teszi Svetozar Miletić és Jovan Skerlić nézetét miszerint a szerbek és magyarok 1848-ban természetes szövetségesek voltak a közös ellenség, az osztrák elnyomás elleni haroban, mivel „a két nagy ember tapasztalatát a nép magáévé tette és így ők a jövő útmutatóivá váltak”. De a szerzőnek a történelmi vitára nem magáért a történelemért volt szüksége. A vitának van időszerű vonatkozása is. Arról van szó — írja Pap Pál —, hogy lehetséges-e a különböző népcsoportok együttműködése Vojvodinában, ha igen, milyen formában. Ő maga igennel válaszol, és kimondja a célt is: „több bátorsággal és népi demokratizmussal juttassuk érvényre a népcsoportok együttműködésének politikáját Vojvodinában”.

Ilyen elméleti álláspontról következik azután a konkrét bírálat. Az iskolapolitika a Jugoszláv Királyságban c. munkájában konkrét példán bizonyítja, „hogy a magyar írástudatlanságot és tudatlanságot a Jugoszláv Királyság iskolapolitikája milyen óriási arányokban fokozta”.

Mayer Ottmár nagy helyzetismerettel, világos eszmei hozzáállással cikkezett elsősorban kulturális témákról, de a parasztkérdésről és a földműves-szövetkezetekről is. Ne ezeket ismertessük! Álljon itt néhány mondat a Karácsony, 1937. c. írásából, melyben művészi ihletettséggel és pártos eltökéltséggel fest képet a hidegben nyomorgó proletár és a karácsonyi eszmék viszonyáról:

„A munka szünetel. Földszagú szobákban csak a testek melegítenek. Az ablakrepedésekbe dugott szalmacsutakok is nedves-hidegen merednek elő.

Melegség kellene. Melegség a szobákba, melegség az emberi szívekbe...

... És a lelkek a megnyugvás ünnepén sután keresik elvesztett egyensúlyukat. Valamikor, még a nyáron, aratáskor vagy csépléskor, vagy talán éppen részosztáskor otffelejtődött valahol a mezőkön. Valahol ott, azok között az ezrek között, akik az idej munkánál már nem kaptak helyet, azok között az ezrek között, akik pár hetes munkájukkal csak hónapokra valót takaríthattak szegényszagú otthonukba.

... Csendes-fagyosak erre, mifelénk a földek; de nyugtalanság érzik a fagy alatt.”

Cseh Károly írásai közül szintén a belpolitikai vonatkozásúak hatnak legerőteljesebben. Vitái az adai és más hatalmasokkal szenvedélyesek, nem nagyon válogat a kifejezésekben, de érvelése mindig megalapozott,

pártos. Sötét színekkel festi a jelent, de megmutatja a kiutat, a szervezkedés lehetőségeit és a jobb életért folytatott osztályharc értelmét.

Ha az elvekről van szó, nincs kíméllettel még sorstársaival szemben sem. Az egyik írásában a félnyomorban élő adai tanító cselédekkel szembeni bánásmódját támadja. S következik a biztatás:

„... Ti, adai proletárlányok, kiket nyomorgó osztályhelyzetetek a cselédsorsra kényszerít, kerüljétek az ilyen úri ivadékokat. Hagyjátok ott, ne álljatok be ilyen »Jecs urakhoz«, akik fizetésképpen a munkábfáradt testeteket pofonokkal frissítgetik. Ébresszen benneteket osztályöntudatra az ilyen gőgös urak aljas tette és szervezkedjétek.”

Hogyan? Cseh Károly válasza ebben és számos más esetben is ugyanaz. Lépjen be minden dolgozó a szakszervezetbe, mert csak rajta keresztül harcolhat eredményesen érdekeiért.

Külpolitikai témákkal foglalkozva mindhárom szerző következetesen szembeszáll a kor tragédiával fenyegető eszméje és gyakorlata, a fasizmus és a nácizmus ellen. Felismerik veszélyét, és széles alapokon nyugvó népfront létrehozatalát sürgetik ellenszerűl. Nem kerüli el figyelmüket a fasizmus magyarországi térhódítása sem. Elemzéseikben alapos érveléssel mutatják, milyen egyértelmű a kapcsolat a fasizmus ideológiája és a veszélyeztetett tőkés osztályuralom között.

Tudományos ismeretterjesztő cikkeik kivétel nélkül a munkásmozgalom időszzerű szükségleteit hivatottak kielégíteni. A marxista eszmék népszerű felvázolása, bemutatása egyben megmagyarázta a proletár tömegek napi nehézségeinek okait, s buzdítást jelentett a forradalmi akcióra.

A kötethez előszót Petkovics Kálmán írt, Vojislav Milin Pap Pál, Farkas Nándor Mayer Ottmár, Urbán János pedig Cseh Károly életútját rajzolta meg.

ÁGOSTON András

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

AZ ÉRTELMESES ÉLET FILOZÓFUSA

BODROGVÁRI FERENC

Az ősrégi kérdésre: „Mi végre vagyunk e világon?“, aszerint válaszolunk, hogy mit tartunk értelmesebb életnek. Életében legalább egyszer mindenki felveti és megválaszolja ezt a kérdést. Am a feleletek sokfélék. A sokféleség pedig legalább két dologra derít fényt. Egyrészt azt bizonyítja, hogy igaza van az ógörög bölcsnek: „Az ember a mértéke mindennek!” Az értelmesebb élet fogalmát értékékként az ember tételezi önmagának, s ehhez az értékeszményhez igazítja cselekedeteit. Az ember teremti tehát az értéket és az érték az embert. A sokféleség másrészt azt mutatja, hogy válogatnunk kell az értékítéletek között. Ha annyi érték van, ahány ember, akkor minden érték ugyan, de valójában semmi sem az. A parttalan szabadság a legnyomasztóbb rabság; a parttalan értéktételezés az elértéktelenedés, a nihilizmus valósága. Ezért a filozófia már évezredek óta kérdezi és állandóan újra és újra megválaszolja a kérdést, azt az egész emberi nem számára értéket jelentő értelmesebb életet kutatva, melynek esetleges megvalósulása nem történne más emberek, más embercsoportok kárára. A filozófia az élet nembeli értékét kutatja.

Heller Ágnes, a Budapesti Filozófiai Iskola néven ismert irányzat kiemelkedő gondolkodója (az elnevezés Lukács Györgytől származik; az iskola tagjai az ő szellemi hatása alatt alakultak és fejlődtek önálló gondolkodókká) 1974-ben azt a kérdést tette fel, hogy egyáltalán megteremtheti-e a mindenkori jelen embere az értelmesebb életet megvalósító társadalmi közösséget. (Az ösztönökről, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1974/1. 149. o.) Elfogadva Marx tételét, hogy az ember teremti meg a társadalmat és a társadalom az embert, Heller a kérdés fordítottját is felvetette; vajon a mindenkori jelen társadalma kitermelheti-e az értelmesebb életre képes embert?

Heller Ágnes egész eddigi életműve a feltett kérdésre igenlő választ ad. Azt tételezi, hogy az értelmesebb élet társadalma és embere, ami még nincs, de kell, a jelenből építhető ki. Ennek a megvalósulási folyamatnak a „hogyanját” kutatja eddig 11 Magyarországon és 29 külföldön megjelent könyvében, 82 magyarul és 74 idegen nyelven közölt írásában,

melyek világszerte ismert és elismert önálló, eredeti gondolkodóvá avatják. Így is tartják számon, noha egyszersmind sokat is támadják.

Az értelmes élet lehetőségének igénylése és a hozzá vezető utak kutatása Hellernél abból a megfontolásból fakad, hogy a társadalmi lét és a társadalmi tudat kölcsönösen feltételezik egymást. Ez a megfontolás nem mond ellent annak az ismert marxi tételnek, hogy a lét határozza meg a tudatot, csupán elveti — mégpedig következetesen Marx szellemében — azt a sekélyes és éppen ezért veszélyes, tévútra vezető és tapasztalatilag is ellenőrizhető káros következményekkel járó tanítást, mely szerint a tudat mindenkor a lét mechanikus függvénye, hogy az elmélet mindig a gyakorlat után kullog. Valójában az „előbb a lét, aztán a tudat” ténye éppen a társadalmi-történelmi gyakorlat *tudattal közvetített* vizsgálatából szűrődik le. Az ember az egyetlen lény, amely létéről tudomással bír. Attól függetlenül, hogy milyen az a tudat, amely létünket ismerteti számunkra, ez a tudat a létből fakad; annak eredménye, eszköze, de alakítója is. Emiatt az ember esetleg csak a lét természeti szférájában tekinthető epifenomenális létezőnek; csupán biológiai lényként egyenlíthető ki más struktúrájú biológiai lényekkel. Am ez a biológiai lény olyan tulajdonságokkal rendelkezik, melyek más biológiai lényeknek nem adatottak meg. Az ember az egyetlen céltudatos (teleológiai) lény; a lét társadalmi szférájának alkotója, lényege. A lét társadalmi szférájában a lét és a tudat egymást feltételezik. Az anyagi lét objektivitása, emberelöttisége a társadalmi-történelmi tudatos léttel közvetített léttudat. A genetikus egymásutániság egzisztenciális egyidejűséghez vezet, és ebből vezethető le. Ezért mondja Marx, hogy a természet sohasem „közvetlenül adott” az ember számára. Az objektív anyagi lét genetikai elsődlegességének tudata annak a társadalmi létszférának történelmi terméke, melyben a lét mindig tudatos emberi lét. Ez a tény indokolja, hogy maga a lét csupán az ember legfőbb értéként való tételezése alapján bírálható el. A „Mi végre vagyunk e világon?” kérdését tehát csak a marxi „kiteljesedett naturalizmus = kiteljesített humanizmus” tétel jegyében válaszolhatjuk meg az emberi nem számára elfogadható módon. A „természetes ember” valójában az az „emberi természet”, amely kiválik ugyan a természetből, de egyszersmind egységben marad vele, úgy viszonyul hozzá, mint saját testéhez, mint olyanhoz, amelyből fakad, de amelyet saját céljaira sajátjaként használ fel. Az emberi nem a természetből oksági meghatározottsággal fakad, de ugyanakkor — teleológiai meghatározottsággal fejlődő társadalmi voltából következően — az új társadalom és az új ember igénylése — az értelmes élet — csakis az ember nembeli lényegéből, a legfőbb vagy legalapvetőbb és ugyanakkor leglevezethetlenebb (intrinszikus) értékből, a magát értéként tételező, de magábanvalósága szerint nem-értékből tételeződhet.

Ha az új ember és az új társadalom igénylésekor az „emberi nembeli lényeg” kategóriájából indulunk ki, akkor valójában értékkategóriát teszünk létvizsgálatunk forrásává. Ez a szubjektivitás az antropomorfizálás veszélyét rejtheti magában. Előfordulhat ugyanis, hogy az „emberi nembeli lényeg” értékkategóriát (saját teremtményünket) téren és időn kívüli, emberfeletti, metafizikai jelleggel ruházzuk fel, elszakítjuk magunktól, és magunk fölé emeljük. Persze az is lehetséges, hogy — ennek az eljárásnak sajátos változataként — az „emberi nembeli lényeg” értékkategóriát a „rossz végtelenbe” sokszorosítva *más*, még magasabb rendű értékkategóriákból vezetjük le. Ám ily módon mindig elvesztjük magát az objektív létet, mert azt kutatva csupán a saját magunk által kivetített értékkategóriákhoz jutunk vissza elmélkedésünk céltalan körösségében (Martin Heidegger); „Hal helyett kígyót” lelünk (Ady).

A szubjektivitás Szkülláit és Kharüdiszeit csupán akkor kerülhetjük el, ha az „emberi nembeli lényeg” kategóriáját *önmagát értékeknek teremtő nem-értékek* bizonyítjuk be.

Ehhez a feladathoz Marx módszere nyújt támpontot. Heller Ágnes és a Budapesti Iskola többi tagja ezt a módszert alkalmazza. A „nembeli lényeg” kategóriáját elemezve azt bizonyítják, hogy az emberi nem lényegét tulajdonképpen a munka, a tudat, a társadalmiság és az egyetemesség kiteljesedéséből történelmileg keletkező és fejlődő *praxis* képezi. (Vö.: Márkus György: *Marxizmus és „antropológia”*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971)

A nembeli lényeg genetikai forrása a munka; a természettel folytatott szükségyszerű és örök anyagcsere (Marx) a társadalmi lét modellje (Lukács). Benne és belőle terebélyesednek ki a tudat, a társadalmiság és egyetemesség; nem genetikai egymásutániság, hanem egzisztenciális és eszenciális egységben. A nembeli lényeg ezeknek az összetevőknek totalitása. Nem örök és változatlan adottság, amely minden egyes emberben vagy esetleg csak néhány kivételesben rejtőzik; az emberi nembeli lényeg történelmileg változó, és fejlődő társadalmi életfolyamat, amely történelemalkotó és történelmileg meghatározott *praxis*. Így a munka, a tudat, a társadalmiság, az egyetemesség a *praxis* forrásai, de annak egyúttal alkotóelemei is; meghatározzák azt, és általa meghatározottak. Emiatt a „nembeli lényeg” a mindenkori történelmi-társadalmi jelenben mint jelenség, mint időben és térben korlátozott változó-mulandó „emberi természet” mutatkozik meg, de nem azonos azzal.

(A *praxis* filozófiai kategóriája nem azonos a *praxis* mindennapi értelmezésével. A mindennapi szóhasználat a *praxis* [gyakorlat] alatt rendszerint tapasztalatilag ellenőrizhető, leginkább anyagmozgató tevékenységet ért. Például, eszerint a kapálás gyakorlati, a gondolkodás elméleti tevékenység. Ettől eltérően a *praxis* filozófiai kategóriája átfogóbb és gazdagabb. A *praxis* csakis az ember sajátossága, akár a munka, a tudat, a társadalmiság, az egyetemesség. Az állat nem végez munkát, az állati

tudat epifenomen, az állati közösség nem azonos az emberi társadalommal, az állat nem cselekszik egyetemesen, hanem sztereotip módon stb. A praxis az emberiség társadalmasulásának, történelmi önkotásának folyamata. Tehát nem minden egyedi tevékenység praxis. Részletesebben lásd Heller Ágnes *A mindennapi élet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970 c. könyvében.)

A munka modelljéből eredeztetett praxisfogalom, mely a „nembeli lényeg, tehát az alapvető érték” kiteljesedésének és konstituálódásának történelmi folyamata, éppen e két jellemző — a természeti léttel való objektív feltételezettsége és a társadalmi célokat meghatározó objektivációja — következtében mentesül szubjektív voltától; olyan szupraindividualitás, amely az individuális akciókból szűrődik le ugyan, de azokat a továbbiak során objektíve határozza meg. Emiatt definiálja Heller Ágnes a társadalmi lét szubsztanciáját mint magát a történelmet (vö.: *Érték és történelem*, Magvető Kaidó, Budapest, 1969, 10. o.). Az így felfogott történelem nem idealista színezetű. Éppen a történelmi tárgyiasulás — amit maga a munka tesz lehetővé, illetve ami a munka alapján létrejött, de már nem külső célokkal, hanem az ember önmaga által tételezett céljaival létrejött praxisalakzatokban nyilvánul meg — bizonyítja, hogy a lét totalitása ontológiailag anyagi elsődlegességű.

Ezekből az ontológiai-antropológiai alapelvekből vezethető le az értelmes élet „hogyanjának”, azaz a forradalmi elméletnek a kibontása. Az értelmes élet csak forradalmi úton valósítható meg. A világ forradalmi megváltoztatása (Marx 11. Feuerbach-tézisének igénye) éppen a „nembeli lényeg” érték kategóriájának sajátossága miatt nem választhatja modellként a múlt és a jelen társadalmi állapotának extrapolációját, az „adott” minőség pusztán mennyiségi terjeszkedését, tőkéletesítését. (Ezt az utat csakis a marxi gondolatától elidegenült „terjedelmi marxizmus” választhatja, amikor is a „dialektikus és történelmi materializmus” fedőnév alatt kidolgozott elmélet a lét totalitását objektív determinációs rendszerűség írja le, és a fejlődést, csupán a „felismert szükségszerűség=szabadság” tételével, emberfelettinek mutatja be.) A „nembeli lényeg” kategóriája, éppen történelmi folyamatossága és a „még nincs, de kell” jegyében befolyásoló, hajtóerőként való szereplése következtében a mindenkori jelen emberével és társadalmával a lehető embert és társadalmat szegezi szembe.

A „nembeli lényeg” érték kategóriája tehát az „azonosság és nem azonosság azonosságaként” szerepel; múltbeli és jelenbeli tárgyiasult és objektivációs formái és jövőbeli objektivációs lehetőségei, mint az „adott” és a „kell” ellentétes egysége, szubsztanciális azonossága jelennek meg. Csupán a „nembeli lényeg” kategóriája teremti meg a viszonyítás és a viszonyulás lehetőségét, ez az az „energetikus elv”, amely a fennálló állapotok túlhaladására készlet, irányt szab a jövőt célzó cselekvésnek.

Nélküle, azaz ha a „nembeli lényeket” csupán az „adott” lét lényegének tekintjük és megfosztjuk magunkat a viszonyítástól, csak az marad hátra, hogy a munkát mind ez ideig kívülről meghatározó kényszerű erőnk hazudjuk, az „értelmes élet” csakis a technikai-technológiai tökéletesedéstől várjuk, amikor is nem vonhatjuk lényegileg kétségbe a *fennálló* termelési mód megváltoztathatatlanágát. A szabadság ekkor csupán felismert szükségszerűség, a szükségszerűség viszont emberfeletti.

Másrészt, noha a forradalmi elméletnek az adott állapotok *realitását* (pontosabban reifikáltságát; dologiasultságát) nem szabad azonosítani az ember nembeli lényegének megfelelő lét, az értelmes élet „*valóságával*”, tehát azzal az energetikai elvként szereplő szabad közösséggel, ami „még nincs, de szükséges, hogy legyen”, az sem engedhető meg, hogy „nagy gondolati választójelet vonjon” a múlt és a jelen, illetve a jövő közé. Ha ezt teszi, akkor utopisztikus szivárványkergetéssé fajul, hisz tételezéseit nem képes az ittlét oksági meghatározójából levezetni. Az emberek — ahogy Marx bizonyítja — akaratuktól függetlenül létező társadalmi viszonyokba „születnek bele”. Ezek a viszonyok szabják meg lehetőségeik legyőzőjét, beleértve a meglévő viszonyok megváltoztatásának lehetőségeit is. A forradalmi elméletnek tehát azt kell kutatnia, hogyan lehetséges az adottban lehetőségként lappangó szabadságot valóra váltani.

Heller Ágnes és a Budapesti Iskola többi tagja az értelmes élet meghatározóit kutatva azt a „mértéket” keresi, amely közvetítő kapocs az okságilag meghatározott múlt—jelen, illetve a célszerűen tételezett jövő között. A *filozófia ily módon kritika*; a „harmadik lehetőség” nevében egyaránt bírálja mindkét végletet. A filozófiának az a hivatása, hogy közvetítsen a valóság és az eszményi között történelmileg létező feszültség feloldásában; hogy előkészítse a realitás gyakorlati-tapasztalati megváltoztatását, a lappangó szabadság lehetőségek valóra váltását, és hogy értelmezze ezt a folyamatot. A filozófiának tehát az a feladata, hogy a tapasztalatilag átélhető, eszerint partikuláris, mulandó-változó létezés és az elméletileg tételezett elvont-ideális lét változatlan totalitása egymásra reflektálásával, vonatkoztatásával a „magábanvaló” létet „számunkra való” létté lényegessítse. A filozófiának kell bábkodnia az „adott” és a „kell” szembesítéséből megszülető „harmadik”, azaz a tárgyiasuló forradalmi változás első lélegzervételekor, csakúgy, ahogyan felnövésének folyamatát is éberén kell követnie.

Mindez azt jelentené, hogy a társadalmi lét totalitásának ellentmondásos alakzatai és tartalmai a filozófiában kérdéssé válnak, a nembeli lehetőségekhez mérten elidegenülnek, sőt dologiasultnak minősülnek. A filozófia jövőbe mutatása a múltba-jelenbe ágyazottságából fakad. Ebben rejlik ereje is, gyengéje is. Ereje abban, hogy a társadalmi létet okságilag meghatározónak tekinti, melynek történelmileg fejlődő folyamata új lépéscsúfokokat, új lehetőségeket tár fel, melyeken végig kell lépkednünk,

hogy az újabb lehetőségek megszülessenek és megmutatkozhatnak. A kritikai filozófia éppen a történelmileg elvégzett „lépcsőfokokra kapaszkodás” tanulságaként tetelezi, hogy a fejlődés nem az egyszer s mindenkorra adott minőség mennyiségi kiterjeszkedése, hanem minőségileg új fokozator létrehozó folyamat. Ezeket az új, minőségi lehetőségeket maga a „lépcsőfokokra kapaszkodás” hozza létre; az emberi tudat, erő, akarat, amely nem merül ki az állatokra jellemző sztereotip viselkedésmódban avagy a robotokra jellemző, átfogó céloktól megfosztott mechanikus-technikai egymásutánban következő mozdulatsorban. A „nembeli lényeg” érték kategóriája, energetikai elve tehát a történelmi praxisból fakad és projektálódik, innen válik indítékká és eredményez anyagi-akadémiákat.

A filozófia gyengéje viszont abban mutatkozik meg, hogy nem tudja előre, „mit kell megtalálnia”. (Ugyanis minden dogmatikus elmélet „előre okos”; az embernek csak meg kell tudnia a kinyilatkoztatás lényegét és szigorúan tartania kell magát az „adott” utasításokhoz.) Ez a „gyengeség” a filozófiát két irányban is védelmezi. Egyrészt, az „adotthoz” viszonyítva nem tudja, hogy mit kell meglelnie, azaz „gyenge” ahhoz, hogy csak a fennálló rend magasztalója legyen. Ha ezt teszi, meghal; többé már nem filozófia, hanem ideológiai igazolás. Másrészt a filozófia „gyenge”, hogy meghallja az élő csipkebokorból hangzó kinyilatkoztatást, vagyis a „vagyok, aki vagyok” kijelentését magára az emberre vonatkoztatja, és emiatt képtelen profétikus lenni.

A kritikai filozófia önmagával szemben is kritikus; önmagát is bírálja, mert az embert tekinti „világon kívül kuksoló lénynek”. A filozófus is az adott társadalmi-történelmi valóság része, aki rész mivoltát csak úgy haladhatja meg, ha az emberiség önvizsgáló lelkiismereteként elméleti tevékenységével az egyed személyiséggé alakulását, „külsővé válását” (Lukács) segíti elő, de magára vonatkoztatva is megkísérli. (A külsővé válás kifejezése az egyén belső gazdagodását jelenti, a nembeliséget reprezentáló személyiség kialakulását.) Ezt a folyamatot Heller Ágnes úgy jelöli meg, mint a nembeli tulajdonságok homogenizálását az egyedben, a saját kicsinyes és önző, a dolgokhoz tapadó elszemélytelenedett létezés „boldogtalanságban boldog” (Marcuse) eszköz-létének meghaladását. Így a filozófia Heller Ágnes értelmezésében csakúgy, mint nagy tanítójánál, Lukács Györgynél, az önlegyőzés küzdelmes, de felszabadító folyamata.

A külsővé válás önlegyöző folyamatának lehetőségét Heller Ágnes minden ember számára elérhetőnek tartja. Úgy véli, hogy a szabadság a nembeli tulajdonságok homogenizálása, melyet minden ember megvalósíthat a mindennapi élet folyamataiban. Éppen ezért a történelmi fejlődés motorja az élő egyedi ember, aki azonban sohasem izolált egyed, nem Robinzon, mint ahogy nem is pusztá eleme az elszemélytelenedett tömegnek. Az ember társadalmi lény. Éppen a történelemalkotó és tör-

ténelmi társadalmasulás folyamatában objektívalódott eddig az ember elidegenülten. Olyan egyetemesség alakult ki, melyben a nembeli lényeket az ember által teremtetett, de tőle függetlenítődött viszony határozza meg: a tőke. A munka az egyedi ember számára eldologiasulás, de a tőke számára alkotó erő. A tudat a tőkének alkot, az ember számára végrehajtó értelem, kizsákmányolást szolgáló eszköz. Az egyetemesség a tőke tulajdonsága, az ember egyetemes eszköz. A társadalmiság a tőke közössége, az ember számára az eszköz-lét egymásrautaltságának külső kényszere. Így az egyed külsővé válása valójában külsővé-idégenné válás; léte eszköz-lét.

Heller Ágnes az elidegenüléssel magát az elidegenülést is létrehozó erő, az embert szezezi szembe; azt a céltudatos embert, aki éppen tudatos voltánál fogva képes arra, hogy saját objektívációt is megváltoztassa. Meggyőződése, hogy az emberiség által egyszer már kialakított értékek tendenciálisan sohasem szűnnek meg létezni és hatni, hogy mindig van vagy legalább lehet feltámadásuk (*Érték és történelem*, 17. o.). A történelem folyamatában emberi célok objektívalódnak és válnak ok-sági meghatározókká (ami a természetben sohasem fordul elő). Így a történelmi fejlődés halmozódó, kumulatív eredményei olyan objektív történyszerűségeként hatnak, amely minden elidegenülési folyamatban kitermeli a felszabadulás objektív és szubjektív lehetőségeit. Ezek megvalósítható lehetőségek, hisz éppen a történelmi fejlődés lépcsőfokainak megmászása teszi azt, hogy az emberiség mindig megvalósítható célokat tűz maga elé (Marx). Ez a meggyőződés vezeti Heller Ágneset ahhoz a tételhez, hogy a történelem törzse, a társadalmi szubsztancia sűrűje maga a mindennapi élet (uo. 26. o.). A mindennapi életben a magábanvaló vagy „néma” nembeliség „szóra bírása”, számunkra való nembeliséggé változtatása képezi a forradalmi áttörés zálogát. A mindennapi tevékenység még nem praxis, mondja az *Érték és történelemben* (44. o.), de annak alkotóeleme lesz, ha tudatosan a nembeliség szintjére emelkedik, hiszen az egyed önmagában *elszigetelve* sohasem testesítheti meg a nemet. Viszont igaz, hogy a nemet képviselheti az egyedek tudatos csoportja, az osztály (persze az is csak az „itt és most” jelenség-egyoldalúságában).

A magáértvalóság szintjére emelkedés „hogyanját” kutatva, Heller már az ösztönökről szóló tanulmány második megjegyzésében (160. o.) frappáns tömörséggel utal arra, hogy minden egyed megvalósíthatja a nem bármely lehetőségét, noha nem feltételezi, hogy ezt kivétel nélkül mindenki meg is teszi. Ennek a lehetőségnek valóra váltását Heller attól az osztálytudattól várja, amely nélkül a munkásosztály objektíve forradalmi lényege automatikusan nem eredményez forradalmat. A forradalmi osztálytudat szupraindividualitása csupán az egyéni tudatosulás, a homogenizáció talaján csírázhat ki. Heller nem feltételezi, hogy az értelmes életet élő embernek hősosznak kell lennie. Az ember nemcsak akkor magáértvaló, ha Planck fejével, Menjuhin kezével,

Lenin politikai képességeivel vagy Brutus erényeivel rendelkezik (*Érték és történelem*, 53. o.). A szocialista társadalomnak azért híve, mert vele szemben a homogenezáció egyszerű, az egyed sajátos lehetőségeihez méretezett megvalósulását a tökéletes termelési mód még a legszerényebb lehetőségeket is megválogatva engedélyezi.

Természetes, hogy az ilyen beállítottság szöges ellentétben van azzal a „marxizmussal”, amely a szabadságot az intézményesített társadalmi rend szükségzerű apológiájának tekinti, annak a rendszernek apológiájaként, melyen „kívül nem lehet lélegezni” (Wittgenstein kifejezése). Ha a történelem a heterogén társadalmi szférák értékcollíziójának története (*Érték és történelem*, 15. o.), akkor a szocialista társadalom is elmentmondásokkal terhes folyamat, melynek sokszínű változata lehetséges. Ezért veti el „világrendszerek” fogalmát, hiszen a rendszer koherens szerkezetében csak a technikai racionalitás szülte „bornírt beteljesülés” ideálja lehetséges; az adott rend extrapolációja és apológiája.

A forradalmi lehetőségeket a homogenezációval feltételező filozófus nem individualista. Az igazi ember számára mindig az, aki önmagát eszközznek is, célnak is tekinti, de a másik embert elsődlegesen célnak értékeli (*A szándéktól a következményig*, Magvető Kiadó, Budapest, 1970, 119. o.). Ezért fordul minden olyan „egyetemes kiüresültség” ellen, melyet Marx említ (*Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Dietz, Berlin, 1953, 78—79. o.), még akkor is, ha azt valaki „szocialista intézményesített rendnek” kívánja feltüntetni. Számára a szocializmus elsősorban etikai kérdés, mint ahogyan *minden tett etikai*, ha az emberi nembeli lényeket értékként tételezve egyúttal *igazságnak* is tételezzük. Ha az emberi lényeg történelmi totalitás, akkor teleologikus jellege olyan erkölcsi követelményt jelent, amely sohasem „felülről” határoz meg bennünket, hanem az objektív lét szükségyszerűsége. Ekkor tetteink etikus és igaz volta abban az értékelésben mérhető, amely azt vizsgálja, vajon a munkás nap mint nap érezheti-e, hogy az általa megtermelt termék valóban az övé. Amíg nem érzi, nem tudja, hogy terméke mint társadalmi termék egészében őt illeti meg, őt mint a társadalom részét, addig sohasem alakulhat ki olyan közvélemény, amely a szocialista munkaerőcsőt belsőleg átélt normaként fogná fel (*A szándéktól a következményig*, 364. o.).

*

Heller Ágnes tehát elméletileg indokolja azt a tételt, hogy a szocializmusnak nem lehetnek „felsőbb céljai”. A gyakorlat csak akkor lehet humánus, felszabadító, ha az egyént tekinti céljának; a társadalmi egyént és nem az önző egyedet. A társadalmi közösség alakulása az ember egyetemességét csak akkor mentesítheti az „egyetemes kiüresültség eszköz-lététől”, ha az öngazgatás alternatíváját szorgalmazza. Hel-

ler nem használja ezt a kifejezést, ám munkáiból ez követhetethető ki. Ez az alternatíva azért *etikai*, mert az etikum a történelem objektív folyamatából állandóan újratermelő és tudatosuló igény; objektív, ontológiailag létező tény. Ellenkező esetben csupán „kozmológiai teleológiáról” (Lukács), eleve elrendelt fejlődési vonalról és felismert szükségyszerűségről beszélhetünk, óhatatlanul kiszolgáltatva magunkat a feltételezett világmechanizmusnak, amely éppen olyan reális, elidegenült erőként játszik velünk, mint amilyen reális erő volt az ógörögök életében a delphoi Apolló. Az ilyen elidegenült létezés az etikumot csak „felülről előírt kódexként” ismeri, az osztálynak és az egyénnek pedig a Fejbőlintó János végrehajtó-kiszolgáló szerepét juttatja vigasztalan vizsgálatra. Ezt kérdőjelezi meg — joggal — Heller Ágnes.

HARC AZ ÉRTELMES ÉLETÉRT

Vázlat Heller Ágnes portréjához

D É S I Á B E L

1.

(Évfordulók és dátumok.) A filozófia és a tudomány dátumai sohasem akartak versenyre kelni a társadalom és a család ünnepeinek külsőségeivel és formáival.

A gondolkodás és alkotás ideje látszólag lassúbb és szürkébb. Csak a tartalom belső feszültsége és nyugtalansága jelzi, hogy mégis történik valami. De ennek az időnek a tartalmát és ütemét csak később fedi fel a történeti fejlődés. Ezért a tudomány szinte eseménytelennek látszó munkás évei magukban rejtik a későbbi forradalmak izzását és remegését. És ha megérik rá az idő, a hallgatás és a csend külső burkai lepattannak, előttünk áll a történelmi jelentőségű esemény, a fordulat, ami lassan és észrevétlenül készülődött a gondolkodás és tudomány belső műhelyében.

De e tudományos forradalmak és győzelmek a csendes tragikum minden keserű ízét is magukban rejtik. A tudomány mulandósága mindig a diadalával kezdődik. Amikor egy-egy jelentős eredmény közkinccsé válik, akkor máris egy új és újabb, feltörekvő és erőre kapó új irányzat, egy új tudományos igazság bukkan fel. Így hát a tudományos igazságok győzelme néha csak arra jó, hogy elősegítse az új eredmények megszületését. Minden felfelé vezető lépcsőfok csak arra szolgál, hogy magasabbra lépjünk. És egyetlen lépcsőfok sem lehet önmagában véve kizárólagos cél. De az elért tudományos eredményeket sem lehet félredobni mint használhatatlan eszközt, mint Wittgenstein létráját. (Tractatus 6.54) Az utánunk jövő nemzedéknek is végig kell járnia a fejlődés már megtett útját, mert ezen út ismerete nélkül képtelen lenne megérteni a mai helyzetet és a további távlatokat.

Ezért mondhatjuk, hogy az új eredményeknek is egy kicsit meg kell halniuk, hogy rajtuk keresztül és általuk az új törekvések kifejezésre juthassanak.

Lukács György most kibontakozó posztumusz diadala is végső fokon tanítványait igazolja és lendíti előre. Mire azonban a teljes életmű közismert és elismert lesz, már tanítványainak is új tanítványaik lesznek. Itt csak azt jegyezhetjük meg, hogy e folyamatban Lukács viszonylag szerencsés helyzetben van, mert nyilván nem kell majd száz évet várnia, hogy összes művei megjelenjenek. Marx összes művei a még mindig csak folyamatban lévő kritikai összkiadás végén lesznek majd közismertek, és ehhez is még legalább egy jó évtizedre van szükség.

A folyamat lassúsága és kemény belső tartalma miatt mondhatjuk, hogy a filozófia nem szorul ünnepekre és ünneplésekre. Az ünnepekre mindig azok vágnak a legjobban, akiknek csak az alkotás külsőségei maradtak meg. Az előadók, a tolmácsolók és kivitelezők. Amit a zeneszerző, az író, a tudós csendben is megél a maga belsővé vált lázaival, addig az előadó színész, az énekes vagy a tankönyvet író népszerűsítő már komolyan igényli az ünneplést, a tapsot, a hangos elismerést. Aki a lassú történelmi folyamatok szellemében gondolkodik, csak a múlt idő semmiségét érezheti át. Jobban el is viseli az idő múlásának rozsdafogait.

E folyamatban a ritka pihenés szigetei, a körütekintések és a számvetések szerény útjelzők csupán. Mellettük elhaladva a gondolkodók csak a jövő nehézségeire koncentrálhatják a küzdelem és türelem energiáit. A jövőre irányuló figyelem adja meg az erőt ahhoz, hogy elviseljük a múlt uralmának még túlságosan is adós jelent. Hiszen a történelmi idő struktúrájában még mindig nagy szerepe van a múltnak. A jövő csak mint egy lappangó és eléggé fel nem ismert, eléggé ki nem fejtett energiaforrás és útjelző szerkesztés bukkan fel. A jövő teremtő alkotóerejét csak a mindig megújuló forradalmak adhatják meg. A polgár itt nem teremthet semmi újat.

Ki győzi le hát az időt? Csakis az, aki teljes emberi lényegével a jövő felé fordulva csak azt éli át és csak azt szólaltatja meg, ami a léptei nyomán kialakul, mindig azt, ami lesz. És ilyenkor a jelen közönye vagy félreértése, a kortársak suta támadásai és gáncsai elszurkúlnak. A jövőért folytatott harc mindig az alkotó gondolkodó belső műhelyében folyik. Harc folyik azért, hogy a jövő hassa át egész életünket és tevékenységünket. A ránk nehezedő múlt lidércnyomása ellen is csak úgy folytathatunk eredményes harcot, ha a jövőbe nézünk.

Az évfordulók a megtett utat jelzik, az elmúlt időt ünneplik. Aki viszont mindig a jövőre figyel és a holnapra gondol, nem a múltat ünnepli, hanem a jövőt igyekszik meghódítani. A jövőre csak az gondolhat, aki az alkotó és megalkotott időben éli át a jövőt, aki nem fordul hátra, mert az emberiséget csak az mentheti ki a múlt hatalmából, aki nem néz vissza. Mert a visszatekintés mindig azt mutatja, hogy elfáradt a szemünk és jövőt figyelő értelmünk. Mivel a jövő már nem jelent

számunkra izgató és izgalmasan új feladatot, megpihenünk, hát, megállunk, és visszatekintünk a megtett útra.

Egy filozófus életútjának az állomásai és évtizedei nemcsak a megtett utat jelzik, hanem az új feladatok és lehetőségek seregét. Az öt évtized azt jelenti: még nagyon sok munka van hátra. Számoljunk komolyan az erőnkkel és feladatainkkal, mert a csúcs még messze van. A végeredmény szempontjából a megtett út úgyis csak részletkérdés marad. A bogarászó filológia beszél csak minduntalan arról, hogy ki meddig élt és mit adott ki és hogy az évek sora milyen személyes változásokat hozott. Az igazi történelmi értékelés teljes joggal csak az eredményt tiszteli, és feledi a mögötte meghúzódó embert és emberi környezetet. Mellékes, hogy Kant sokáig élt és hogy Spinoza viszonylag rövid ideig.

Csak arról beszélhetünk, hogy a filozófia lassan és nehezen érő gyümölcs. Évtizedek kellenek ahhoz, hogy egyetlen gondolat beérjen és megérjen a kimondásra. És hányan vannak szorgalmas és értő filozófusok is, akik sohasem jutnak el egyetlen igazi gondolat kimondásáig.

Mindez általánosan érvényes törvény. Sajnos nagyon sok fájdalmas tény igazolta. Annál örvedetesebb viszont, hogy vannak azért kivételek.

Ilyen kivétel Heller Ágnes is. Ő már menet közben érett mesterként és tiszteletreméltó serkentőként kiváló eredményeket mutathat fel. Munkásságának értelme, hogy műveiben a tartalom mint példamutató humanitás szólal meg.

2.

(*A jó tanítvány.*) Heller Ágnes jó tanítványként kezdte, és a jó tanítványok legszebb jutalma, hogy maguk is jó mesterek lesznek és jó tanítványokat nevelnek.

Ez a szerepcsera a fejlődésben nyeri el a maga értelmét, és Heller Ágnes mint jó tanítvány most is megérti a jó tanítványok nehézségeit és erkölcsi gátlásait az új, a merész és a különös ténye előtt. Az újért mindig is meg kellett küzdeni. A jó mester ezt a küzdelmet támogatja azzal, hogy a *nem* kimondására is serkenti a félénk kezdőt.

A Lukács György mellett eltöltött több mint két évtized a legjobb iskolának bizonyult. Lukács tanítványai a legnagyobb nehézségek leküzdésére serkentő példát és kihívást kaptak tőle. Ki ne érezne a tanítványok közül titkos vágyat, hogy egyszer méltó legyen mesteréhez és, hogy egyben-másban felül is múlja? Ugyanakkor ez a serkentés visszahatott a nagy mesterre is.

Maga Lukács gondoskodott róla, hogy ezt a kettős irányú serkentést világosan és félreérthetetlenül még életében kifejezze, a budapesti iskoláról írott londoni levelében. (1971. II. 15.) Lukács azonban nemcsak útnak indította tanítványait, hanem olyan útravaló bizonyítványt és

értékelést adott róluk, ami önmagában véve is értékesebb és rangosabb kitüntetés minden akadémiai és egyéb nemzetközi elismerésnél.

Ezekben az üzenetekben kiemelt helye van Heller Agnesnek. Róla három alkalommal szólt Lukács György. Először az esztétika előszavában mondott köszönetet Heller Ágnes közreműködéséért és bírálatáért, mellyel sokban hozzájárult az esztétika szövegének jobbá tételéhez. Másodszer az említett londoni levelében, ahol az új ontológiai irányzat legjelentősebb művének nevezte Heller Ágnes *A mindennapi élet* című monográfiáját, és végül előszót írt e műhöz, melyben újfent megerősítette elismerő véleményét. (Az előszó a mű szerzbhorvát kiadásának élén is olvasható. Nolit-kiadás, Beograd, 1978)

Jó tanítványnak neveztük Heller Ágnest, amikor Lukács mesteri, iskolaalapítói és nevelői szerepéről beszéltünk. De azt is jeleztük, hogy az igazi jó tanítvány később maga is jó mester lesz és jó tanítványokat nevel. Aki nem járja végig ezt az utat, csak rossz tanítvány lehet, gondolkodásra és alkotásra képtelen epigon. A jó tanítvány nemcsak gondolati fejlődésének és tudományos becsületének, de magának a tudománynak, a tudomány fejlődésének érdekében is kénytelen sokban megtagadni és módosítani a mester szavát és üzenetét. A mester ezért csak eszmei és erkölcsi példakép lesz, aki bizonyos módszertani kereteket és általános jelzéseket ad az új feladatokhoz. A konkrét megvalósítás és a megfogalmazás mindig eredeti és új. Később még ez a tág és igen általános keret is szűknek bizonyulhat. Minél erősebb és eredetibb tehetséggel rendelkezik a tanítvány, annál tovább halad a maga eredeti útján, annál inkább meghaladja és meg is tagadja a mester számos nézetét.

Ilyen értelemben mondhatjuk el például, hogy Hegel legjobb tanítványa éppen Marx volt, mert a legjobban értette meg mestere forradalmian nagy filozófiájának a lényegét, és ugyanakkor a legradikálisabban túl is haladta azt.

Hogy ez a mestert túlhaladó és bíráló viszony milyen is volt Lukács és tanítványai között, legjobban a tanítványok ontológia-bírálata bizonyítja, amelynek szövege magyarul a *Filozófiai Szemle* 1978. 1. számában jelent meg, szerzbhorvátul pedig a *Kulturni radnik* 1976. 6. számában.

A budapesti iskola tagjai azért is lehettek a szó eszményi értelmében jó tanítványok, mert abban a szerencsés történelmi időpontban kerültek Lukács közelébe, amikor Sztálin halála után világszerte megindulhatott a dogmatizmus és a sztálinizmus elleni eszmei és politikai harc. Az ilyen történelmi időpont serkentő és felszabadító hatással lehet az újra törő merész kísérletezésekre.

A kiindulópont a marxizmus teljes fejlődési képe lehetett, és ebben már nemcsak Lukács művei voltak útjelzők és példaadók, hanem Lukács nagy kortársai is (Gramsci, Korsch, Bloch, Marcuse, Adorno, Benjamin). Míg Lukács ezek munkásságát erős kritikával fogadta, és sokszor egyoldalú merevséggel el is utasította, a tanítványok mind nagyobb meg-

értessel és józan mértéktudással fordultak a szerzők felé, és igyekeztek levonni műveik tanulságát.

A nagy kortársak tanulmányozása azt is lehetővé tette számukra, hogy Lukács műveiből ne a követésre méltó tanulságokat, hanem a negatív példákat is levonják. A hatvanas évek végén, de főleg a hetvenes évek elején vált teljessé ez a felszabadulási folyamat, és már aktív tényezőként kapcsolódhatott be a marxizmus európai folyamatába.

Ez a gazdagodás a legszebb és a legteljesebb módon fejeződött ki Heller Ágnes műveiben. De nemcsak a gondolati gazdagodás és színesedés folyamata figyelhető meg ezekben a művekben, hanem kora új jelenségeinek és eszmei áramlatainak egyre önállóbb és mind merészebb kritikai megismerése is.

3.

(*Fejlődés és gazdagodás.*) Heller Ágnes egyre inkább kiteljesedő életművének csak az első felét ismerhetjük, de ebből nemcsak egy-egy szép alkotás tárulkozik elénk a maga távlatokat feltáró mivoltában, hanem a történelmi gondolkodás szép példája is.

Ez a gondolkodásban az ethosz és a humanitás fejlődési fázisait három összefüggő monográfiában követi nyomon. Az antik görögség, a reneszánsz kora és a mai társadalmi élet problematikája így alkot egységes egészet.

A három összefüggő és egységet alkotó monográfia a mai ember problémájának teljességét tárja elénk. A történelmi fejlődés irányvonalait láthatjuk meg benne, de a mai helyzetet is, a mindennapi élet teljes valóságának filozófiai totalitásában. Ez az emberközpontú filozófiai koncepció a mai társadalmi helyzetre és folyamatokra összpontosítja a figyelmet. Hosszú történelmi utat jár be, hogy ezt a maga teljes mértékében elénk tárhassa.

A monográfia-sort *Az arisztotelési etika és az antik ethos* című monográfia nyitja meg, amely 1958—59-ben íródott, és 1966-ban jelent meg. Ez a könyv nemcsak az antik filozófia és etikum kialakulásáról szól, hanem az antik emberképet a maga társadalmi és történelmi teljességében vizsgálja. Az irodalom, a művészet, a filozófia itt még sokkal szorosabb kapcsolatban van a humánnummal és ennek eszményeivel, mint a későbbi korok kultúrájában. Mi volt az, ami a régi görög demokrácia emberét és kultúráját a mi számunkra is oly vonzóvá, művészi fényvel ragyogóvá és humánnummal áthatott eszménnyé teszi? Mi készítette Marxot is arra, hogy a régi görög kultúráról mindig csodálattal és ihletett lelkesedéssel beszéljen? A kérdésekre a mű csak jelzésekben és utalásokban ad feleletet.

Az 1964-ben írt és 1967-ben kiadott *A reneszánsz ember* tovább mé-

lyíti és aktualizálja ezeket a kérdéseket. A kor és a szintér azonban már sokkal közelebb van hozzánk. A reneszánsz ember nem volt szürke és unalmas kispolgár, nem volt egy hazug és lezárt kis világ foglya, mint a mai ember. A reneszánsz ember a maga egész korával, a történelemmel és a természettel teremtett kapcsolatot. Emberi nagyságának szépsége és történelmi különössége is ebben rejtett. Ezért lehet azóta is utol nem ért eszménykép. És ha ma egy-egy kivételes nagy alkotóról azt mondják, hogy megközelítette vagy egyben-másban el is érte a reneszánsz ember teljességét, akkor ezzel csak azt jelzik, hogy mi milyen távol vagyunk e világ harmonikus és nemes céljaitól és megvalósított eredményeitől.

A monográfiák sorát egyelőre az 1967—69-ben írt és 1970-ben kiadott *A mindennapi élet* zárja. Heller ebben a könyvben nemcsak a mindennapi élet teljességéről szól, hanem a mai ember teljes valóságáról is. A mai ember társadalmi világáról és történelmi megrekedtségének okairól és helyzetéről. A mindennapi élet, amelyben élünk, nem tekinthető életünk és életmódunk keretét és határait megszabó szűk társadalmi keretnek, hiszen a lényegét és az igazságot is feltárja. A mindennapi élet egyben az emberi élet ketrece is, amelyből csak a kivételesen nagy alkotók tudnak kiszabadulni. De ezek is, ha levágják lábukról a láncokat, nemegyszer lábukat is kénytelenek megcsonkítani, mert a láncok belenőttek húsukba és egész életükbe. Vagyis a művész, a tudós, a kiváló férfi csak nagy áldozatok és fájdalmak árán szabadulhat a mindennapi élet fogásából.

Ez a három munka az embereszmény, valamint a humanitás történelmi fejlődési fázisait és sorsfordulóit követi időrendben.

A legújabb és még befejezetlen munka, a több kötetre tervezett filozófiai antropológia első két része, *Az ösztönökről* és *Az érzelmek elmélete* 1973 és 1976 között íródott, és 1978-ban jelent meg. A négy nagy filozófiai tanulmány közötti részeket a részlet- és a monografikus nagyságú tanulmányok egész sora tölti ki. Heller Ágnes ebben a témakörben írta meg az etika rendszerét vizsgáló munkáját és az etika történetének legfontosabb fejezeteit tárgyaló tanulmányait. Mindez azonban csak általános alapvetés a készülők etikához.

E vázlatos áttekintés után, ha végigtekintünk Heller Ágnes eddig megtett útján, akkor egy következetesen végiggondolt és harmonikusan felépített emberközpontú filozófiai rendszert ismerhetünk meg. Mert filozófiai antropológia ez, a szó legszebb értelmében. Hiszen bármiről is szól, mindig és mindenütt azt vizsgálja, hogy az elemzett fogalom, jelenség hogyan viszonyul az ember és az emberi fogalmához és jellegéhez, mit fejez ki egy történelmi fejlődés folyamatában.

Mivel ez a tartalmi egység az ember fogalmában nyeri el értelmét, így a módszer és a felépítés gazdagsága is azt jelzi, hogy itt a filozófia fogalmának a tankönyvekből ismertektől eltérő értelmezésével találkozunk.

Heller Ágnes műveiben egyszerre van jelen a filozófia, a szociológia,

a kultúra elmélete; a művészetelmélet, az etika rendszere és története. Így válik nála a filozófia egységes történettudománnyá, a szó marxi értelmében. Az emberiség helyzetét tárja fel a fejlődés egy-egy szakaszában.

Itt igazán nem találkozhatunk sem régi értelemben vett konzervatív professzori elméletekkel, sem pedig hűvös és akadémikus értekezésekkel. Heller Ágnes műveinek stílusa is ezt bizonyítja. Stílusa ugyanis egyre gazdagabb, színesebb, líraian szubjektív lett. Ez csak növeli munkáinak emberi hitelét és közelségét.

Vagyis a nemes veretű szubjektivitás ad műveinek különös értéket és hitelességet. Nemcsak a gondolkodó szólal meg bennük, aki végiggondolta és ítélte műveinek lehetőségét és értelmét, hanem a harcos gondolkodó, aki ezen a vonalon egy másik példaképhez, Rosa Luxemburghoz áll legközelebb. A következetes forradalmiság és a mélyen átértett humanizmus jellemzi Heller Ágnes műveit. Aki ezekben a művekben megszólal, teljes emberként áll minden leírt mondat mögött.

4.

(Tartalom és koncepció.) Heller Ágnes radikálisan gondolta végig filozófiai nézeteit. Törekvése magába foglalja a filozófia történetének pozitív tendenciáit és jövőbe mutató feladatait.

Heller Ágnes nemcsak az emberről, emberi mivoltáról és lényegéről beszél, hanem az ember teljes társadalmi világáról is. Ez a teljesség a mindennapi élet legapróbb jelenségeitől a világtörténelmi távlatokig és tanulságokig terjed. Ezért nem véletlen, hogy filozófiai koncepciójában nem kapott és nem is kaphatott helyet a mai neopozitívizmusra jellemző filozófiai problematika — a logika, az ismeretelmélet, a tudományfilozófia. Heller ontológiai koncepciójának alapja az ember. Ez a koncepció, és radikális végiggondolása, egy megvalósított és harmonikus tartalommal rendelkező új rendszer lett. Olyan rendszer, amely az állandó fejlődés és átalakulás jegyében jött létre. Egy teljes világképet tár fel, de mozgó és alakulásban levő világképet. Éppen ezért állíthatjuk, hogy Ernst Bloch világképe szerkezetileg és tartalmilag is közelebb áll Heller Ágnes filozófiai koncepciójához, mint mestere, Lukács György filozófiai rendszere. Lukács rendszere merevebb, szárazabb és zártabb, mint Bloché. Bloch világképe viszont nagyobb mértékben művészi és antropológiai foganatású, mint Lukácsé.

Nyitott és dinamikus rendszerében a marxista történetiség és Hegel továbbfejlesztett ontológiai koncepciója egyesül. Heller Ágnes filozófiai koncepciója egyaránt magában foglalja a klasszikus filozófia gondolati szabadságát és gondolati tömörségét, valamint a művészetek harmonikus egységét és légkörét. Művei nyomán a filozófus-művész és a művész-filozófus új eszménye bontakozik ki. Az az eszmény, amely oly közel állt

a fiatal Lukácshoz, később sajnálatos módon beszűkült és elszűkült. Ez a jelleg maradt meg mindvégig, sőt ki is fejlődött Adornónál, Blochnál, Benjaminnál. Aki ismeri Heller Ágnes irodalmi érdeklődését és mély hozzáértéséről tanúskodó irodalmi, művészeti tanulmányait, az természetesen találja, hogy a művészi érzékenység nemcsak műveinek stílusában, hanem a művek gondolati, szerkezeti és teljes emberi világában is kifejezésre jut. Ez a művészi jelleg védte meg legjobban a gondolkodókat a dogmatizmus sablonjaitól, előre gyártott merev formáitól, a múltból vett példák nyomán kialakított rendszerező sablonoktól. A filozófia, a tudomány és a művészet egysége csakis egy ilyen filozófiai antropológiában valósulhatott meg, és ez — messzemenően — egy jövő felé irányuló történetiség koncepcióját tárja fel.

Az emberi életnek és környezetének a mindennapi életben kifejeződő kritikája mind kritikussabb válaszra serkentő kérdéseket állít a társadalmi élet és a társadalmi gyakorlat elé. Hogyan lehet mindennapi életünket is úgy átalakítani és átformálni, hogy összhangban legyen a társadalmi változások igényeivel? A legradikálisabb társadalmi változások mindig megálltak a mindennapi élet és a családi élet kapuja előtt. És ami itt változásként, módosulásként történt, inkább a tudományos-technikai haladás, semmint a társadalmi forradalmak és reformok következménye. A gépkocsi, a tévé, a rádió nagyobb változásokat hozott a társadalmi és mindennapi életben, mint — tegyük fel — a nyugat-európai szocialista pártok működése. Ezzel nemcsak a nyugati politikai pártok tehetetlenségét jelezzük, hanem azt is, hogy a mindennapi életben a technikai haladás és annak eredményei nagyobb átformáló, alakító erőt képeznek, mint a politikai élet tényezői.

Ezzel együtt az ember mindennapi élete is nagymértékben technicizálódik, ami azt jelenti, hogy egyre könnyebb lesz elvégezni a mindennapi munkát és tevékenységet, sőt a szórakozás is szinte tálcán kerül elénk a tévé és a rádió jóvoltából. Azonban a mindennapi élet számos ősi gondja és aggodalma mindez mellett továbbra is megoldatlan kérdés. Az alkoholizmus például egyformán aggasztja a szocialista és a polgári társadalmakat. Ebben mutatkozik meg a társadalmi átalakulások hatástalansága a mindennapi élet és a családi élet terén. Az alkoholizmus, a kábítószer-fogyasztás, a bűnözés, a prostitúció, a kártyaszzenvedély minden technikai forradalom ellenére is jelen van a társadalmi formációkban.

Mindez egy döbbenetes kérdéssort vet fel: vajon meg lehet-e radikálisan változtatni az emberek mindennapi életét, a családi életet, a szabad idő eltöltésének mai formáit? Ezt kérdezzük, és még sokáig kell ezt kérdeznünk, hiszen az emberek ma is éppoly boldogtalanok, ügyetlenek, gyámoltalanok, tévelygők és kapkodók, mint őseik voltak. Ezen a téren a lényeg mit sem változott, csak a külső, technikai keretek alakultak át. Ezért a filozófia egyik legnagyobb kérdése és feladata, hogy tevékenyen

működjön közre a mindennapi élet értelmesebbé, szebbé és boldogabbá tételében.

Le kell hát vonni a közvetkeztetést Marxnak abból a tételéből, hogy a dolgok gyökere maga az ember. Viszont az emberhez mint a dolgok mértékéhez és tengelyéhez csak akkor juthatunk közel, ha teljes emberi közvetlenségét és esendőségét a mindennapi életben ragadjuk meg. A mindennapi életet csak akkor formálhatjuk át, ha gyökeresen megismerjük a mindennapi élet területeit és vonatkozásait, igényét és gátló akadályait.

Változtatni kell tehát azon az évszázados tévhiten, miszerint az ember csak egy dologhoz ért igazán, ahhoz, hogy tönkretégye a maga és mások életét. Hogy egy kicsit is javítson a maga vagy a hozzátartozói életén, nemegyszer hatalmas erőfeszítésre van szüksége. Nagyon nehéz helyrehozni, létrehozni valamit, de nagyon könnyű mindazt, amit hónapok, évek és évtizedek munkájával hoztunk létre, néhány perc alatt tönkretenni. Ez sajnos nemcsak az ember életére vonatkozik, hanem a társadalomra és a történelemre is.

Miért van az, hogy az emberek egyszerű, mindennapi boldogsága és nyugalma néha a legtávolabbi utópiának látszik, holott úgy tűnik, a közelünkben van, csak ki kell nyújtani érte a kezünket? Hiszen a filozófiának nincs is fontosabb és számottevőbb feladata, mint hogy aktívan és tevékenyen vegyen részt ennek megvalósításában; az értelmes emberi élet általános társadalmi feltételeinek a létrehozásában.

A filozófia néha csak a kérdést teszi fel, jelzést ad a fejlődés irányához. A marxista filozófia elsőnek vállalta, hogy a társadalmi gyakorlat aktív tényezője lesz. Vajon ez a társadalmi gyakorlat be tud-e hatolni a mindennapi életbe, hogy átformálja azt és megteremtse az emberségesebb, az értelmesebb életet?

Heller Ágnes kérdésfeltevései ennek az alapvető problémának a társadalmi megoldását készítik elő. Filozófiai, etikai elemzései mind erre utalnak. A lehetséges megoldások felé irányítják a figyelmünket és emberi nyugtalanságunkat. A dolgok lényegéig, a dolgok kapujáig jutottunk.

Ezt a kaput hagyományos polgári életformának hívják.

Vajon be tudunk-e hatolni ennek az életformának az otthonába, minden ember mindennapi életébe, családi életébe, szabad idejébe? Vajon fel tudjuk-e törni a kaput, hogy friss levegő áramolhasson az ódon, pók-hálós, penészes helyiségekbe, az évszázados hagyományok odújába?

A kérdés messze túlnő a filozófia, a tudomány, a művészet, a társadalom-lélektan illetékességi keretein. Kötelességünk viszont, hogy szembenézzünk vele és megválaszolásátban részt vállaljunk. A marxizmus forradalmi szelleme és humanizmusa kötelez erre bennünket.

5.

(*További lehetőségek és távlatok.*) Heller Ágnes eddigi gazdag és tartalmas munkáiban Lukács György életművének nemcsak méltó folytatójaként, hanem korrektora és továbbfejlesztőjeként is megmutatkozott. Rendkívül jelentős ténynek számít, hogy számos új területet és témakört hódított meg, a marxista filozófia számára eddig mellékesnek vagy kevésbé fontosnak vélt területeket. Ilyen a mindennapi élet mibenlétének szerkezete, a szükségletek elmélete, az új marxista értékelmélet kidolgozása stb. Mindezek az eredmények jelentős mértékben járulnak hozzá a marxizmus gazdagításához.

Heller Ágnes hozzáfogott egy átfogó marxista filozófiai antropológia kidolgozásához is. Ennek a több kötetre tervezett műnek az első két része *Az ösztönökről* és *Az érzelmek elmélete*. A marxista etika területén folytatott kutatásai pedig jelzik, hogy egy megírandó etika mennyire fontos és szükséges munka lehet.

Ezt említve arra is gondolunk, hogy a marxista filozófiában még mindig nem született a témakör tényleges igényeihez méltó etikai mű. Ezt az adósságot ez ideig csak hangoztatták.

Lukács György egész életében etika írására készülődött. Bloch is mindig hangoztatta egy etika megírásának szükségességét. Adorno is tervbe vette, hogy a *Negatív Dialektika* után esztétikát és etikát ír. Tervük megvalósítását a halál akadályozta meg.

Heller Ágnes már megírta egy korai etikát, nagyobb tanulmányokban és monográfiákban pedig az etika történetének legfontosabb kérdéseit dolgozta fel. Ha most, a két évtizedes előkészületek, előmunkálatok és résztanulmányok után a tervbe vett nagy etikát is megírja, akkor talán az említett régi és nagy adósság is kiegyenlítődik.

Mindezek alapján állíthatjuk, hogy Heller Ágnes munkássága a magyar kultúra legkiválóbb eredményei közé tartozik. Lukács György után a magyar filozófiai írók közül az ő műveit fordították a legtöbb idegen nyelvre, annak ellenére, hogy a filozófiában ő még mindig fiatal alkotó, akinek gondolkodása még számos meglepetést tartogat.

Mindennek igazi jelentőségét és egyben nehézségeit is csak akkor érthetjük meg, ha Lukács György eddigi életművét vetjük össze, ő szabott oly magas mércét a magyar filozófiának. A magyar filozófiai gondolkodás európai szerepe pedig attól függ, hogy ezt a magas mércét hogyan sikerül majd megtartani és továbbfejleszteni.

A nagy feladatok azonban felemelő szépségük mellett tartalmazzák a kockázatos vállalkozások veszélyeit is. Lukács és Bloch életútja jól bizonyítja, hogy a legkiválóbb gondolkodóknak a legnehezebb a sorsuk. A nagysághoz a nagy nehézségek és nagy akadályok sora is hozzátartozik, mert ellenállások és sokszoros félreértés közepette kell megvalósítani a legnehezebbet. Állandó harcban a múlt hagyományával, mind-

azzal, ami gátolja a fejlődést. A rossz hagyományok, a beidegzett előítéletek, az örökölt sémák ellenében. A marxizmus történelmi és társadalmi szerepe, hogy mindig őszintén és előítéletektől mentesen nézzen szembe a kor minden fontos és tragikus kérdésével, a kor legfontosabb és legfájdalmasabb kérdéseire keressen választ és működjék közre ezek társadalmi megoldásában. A marxizmus ezért állandó önvizsgálatot és egyre szigorúbb önkritikát kíván meg. Az igazi marxizmus ezért valósul meg a legmagasabb szellemi és erkölcsi szinten. Ahhoz, hogy valaki marxista legyen, nem elég a marxista filozófia eddigi eredményeinek alapos ismerete és nem elég a szubjektíve becsületes jó szándék és alkotói szenvedély. A marxizmus alkotói megvalósulásához hatalmas tudás, alkotói sokoldalúság, nagy képzelőerő és előítéletektől mentes elszántság, bátorság kell. Egy olyan erkölcsi alkat, amely a tudomány történelmi hivatását tartja szem előtt, és feladatait ezek szerint igyekszik megvalósítani.

Heller Ágnes ilyen alkat. Munkássága az értelmes életre szólít fel, ezért harcol, annál is inkább, hiszen a történelmi gondolkodás értelme, hogy történelmi cselekvéssé váljon. Az emberi lét csak a maga lehetőségeinek szüntelen kibővítésével és túlhaladásával lehet igazán emberi.

AZ ÖSZTÖNÉLET MÍTOSZARÓL*

Adalékok az ember természetének korszerű magyarázatához

HÓDI SÁNDOR

Közhelynek számít, hogy az ember mibenlétének kérdése a XX. századi gondolkodás egyik sarkalatos problémájává vált. Különösképpen századunk második feléről mondható ez el: az ún. „atompatt helyzetben”, élesebb formában felvetve, mint korábban bármikor, ennek a kérdésnek a megválaszolása jelenti számos szintetikus elem számára a legnagyobb kihívást.

Erre a kihívásra válaszol tulajdonképpen Heller Ágnes is, azt a célt tűzve maga elé, hogy filozófiai síkon integrálja az ember természetéről, ösztöneiről, érzéseiről, személyiségéről napjainkig felhalmozott tudományos ismeretanyagot, hogy aztán a különböző nézetek, tények, adatok egyeztetésével és összegezésével választ adjon maga is az ember mibenlétének kérdésére.

Mint mondtuk, maga a probléma nyugtalanító sok ember számára, mégis közel és távol aligha találhatunk Heller Ágneséhez hasonlítható nagyszabású vállalkozásra. Kísérlete tehát minden figyelmet megérdemel, annál is inkább, mivel az első — idevonatkozó — munkák közreadásával ízelítőt kaphatunk e szándék gondolati kivitelezettségének alaposágáról. A nagyszabású vállalkozás keretén belül eddig az ösztönökről és az érzelmekről készült el egy-egy monográfia. Ezúttal, mi itt, csak az ösztönökről írottakra fogunk reflektálni.

Amit az ösztönökről mindenképpen tudnunk kell, s amit a különböző ösztöntanokkal kapcsolatban tudnunk legfontosabb, azt Heller Ágnes már első mondatában előlegezi számunkra. „Az ösztönfogalom — írja — egyike a legideologikusabb fogalmaknak, melyekkel a tudomány valaha operált.” De tisztában lévén azzal, hogy az ösztönvilág fogalmkörének a köztudatban milyen jelentős ma még az „empirikus hitele”, sommás tételéhez mintegy magyarázatként még hozzáteszi: „*Ugyanazok az empirikus és kísérleti tények a legkülönbözőbb ösztön-*

* Heller Ágnes: *Az ösztönök. Az érzelmek elmélete.* Gondolat, 1978. Budapest

elméletek forrásai.” Ez az első, rövid bekezdés, tanulmányának akár összefoglalója is lehetne, hiszen az ösztönökről írott monográfiájában tulajdonképpen ezt a tételt igyekszik kibontani és hitelt érdemlően alátámasztani.

Heller ragyogó tisztán kínálja fel számunkra mondanivalóját és meggyőződését, talán egy kicsit ellensúlyozásaként annak, ahogyan a különböző ösztöntanok elkendőzik a lényegét. Az elkendőzés persze nem feltétlenül tervszerű és tudatos, legtöbbször az empirizmus körmönfont módszerének következménye. Sok esetben egy-egy ösztönelmélet megfogalmazója nincs is feltétlenül tisztában vele, hogy a tények szorgos rendszerezésével és értelmezésével voltaképpen milyen társadalmi tapasztalatoknak gyárt ideológiát. Merthogy a különböző ösztönkategóriákban és ösztöntanokban távolról sem az emberi természet örök titkai tárulkoznak fel, ahogyan ezt számos jóhiszemű kutató véli, hanem — amint azt Heller Ágnes írja — egy-egy kor történelmi és ideológiai *alapélménye* nyer megfogalmazást a filozófia nehézkes és elvont nyelvén. Így például a XIX. században, amikor még a fejlődés élén járó társadalmakban is a „domináns társadalmi tapasztalat” a *gazdasági verseny* és fő probléma, az *éhség* volt, a „mindenki harca mindenki ellen a fennmaradásért” *élménye* az „önfenntartási ösztön” alakjában nyer tudományos „megalapozást” és filozófiai megfogalmazást. És mindaddig, amíg társadalmi tapasztalatként ez az élmény dominál, addig az „önfenntartási ösztön” is háttérbe szorít minden egyéb teóriát. Ugyanezen okból bontakozik ki, majd válik uralkodóvá a XX. század folyamán — főként az első világháború tapasztalatai nyomán — az „agresszív ösztön” elmélete is.

Hogy az alapösztönök kiválasztásának motívuma mennyire a filozófiai mitológiába kivetített életélmény, mennyire egy ideologikus világmagyarázat megfogalmazása, azt a szerző Freud ösztöntana átalakulásának rövid elemzésével bizonyítja a legpregnansabban. Freud ösztönelméletének átdolgozására ugyanis éppen azért került sor — s ez jól érzékelhető az elmélet metamorfózisán —, mert az első világháború tapasztalatai újabb és alapvető fontosságúnak látszó élménnyel gazdagították az elmélet megfogalmazóját. Ám legalább ennyire tanulságosak Heller Ágnesnek azok a példái, amelyeket az ösztöntanok következtelenségeinek bizonyítékeként hoz fel. Így szellemesen hívja fel figyelmünket arra a körülményre, hogy érdekes módon a szomjúság, alvás, úrités szükségletéről úgyszólván valamennyi ösztöntan „megfelekedezett”. Ezek a létfontosságú szükségletek ugyanis — Freud kivételével — senkinél sem szerepelnek az „alapösztönök” között. Holott — és Heller éppen ebben látja az ösztönök ideologikus szerepének újabb bizonyágát — a szomjúság az éhségnél semmivel sem kevésbé kényszerítő erejű szükséglet, vagyis hát éppoly cselekvést kiváltó és sürgető „drive”, s ha mégsem jöhet ösztönként számításba, annak az az egyszerű magyarázata,

hogy e szükséglet kielégítése nem követeli meg — legalábbis még egyelőre — a „létért való harcot”, és így társadalmi vonatkozásait tekintve „nem érdekes”. És ugyanez a helyzet az alvással is. Bármennyire kényszerítő erejű szükségletünk is ez, mivel kielégítése nem ütközik mások alvásszükségletének kielégítésébe, társadalmilag nem konfliktusteremtő, tehát nem is érdemel különösebb ösztönideológiát.

Heller Ágnes felfogásának tudományos anyagát főként Craig, Lorenz, Tinbergen, Gehlen és Claessens munkásságából merítette. Ezekről a kutatóktól is elsősorban azt fogadta el, ami előfeltevésének bizonyága mellett szólt: amellet, hogy ha ember esetében nem beszélhetünk magatartást szabályozó vagy viselkedést meghatározó fogalomként ösztönökről. Elfogad tehát minden empirikus tapasztalatot és kísérleti tény, ami — mint írja — „értelmes szintézis mellett” *kizárja* annak lehetőségét, hogy az embernek ösztönöket tulajdonítsunk, vagyis olyan meghatározottságokat, amelyek minden egyed számára, születésénél fogva, viselkedést szabályozó kódként adva volnának. Gehlen és Claessens nyomán hangsúlyozza, hogy az ember kialakulásának, emberré válásának története tulajdonképpen az ösztönleépülés története. S nem is csupán egyes ösztönök leépülésének története, hanem az *ösztönvezetés* leépülésének története egyáltalában. Az ösztönvezetés leépülésével az életszerveződés folyamata radikális átalakuláson megy keresztül. Mégpedig oly módon, hogy az állati léttel szemben az embernél a különböző magatartástípusok és mozgáskoordinációk a társadalmi gyakorlat során, meghatározott objektívációk elsajátítása révén jönnek létre és nem biológiailag determináltak. Ha mégis megfigyelhetők az ember magatartásában bizonyos szabályszerűséggel, rigid lefutással jellemezhető cselekvési sémák, amelyek láthatóan nélkülözik a mozgáskoordinációk „megfontoltságát”, vagyis többé-kevésbé „össztönszerűen” zajlanak, ezeket a megnyilvánulásokat legfeljebb az ember „második természeteként” értelmezhetjük, melyet minden társadalom szokás- és intézményrendszerével épít ki és biztosít tagjainál. Az embernél az általa létrehozott objektívációk gazdag rendszere veszi át a biológiai ösztönrendszer szerepét. Tehát nem a genetikai kódban, hanem az objektívációk társadalmi *tartalmában* kell keresnünk az ember „viselkedését” és „magatartását” szabályozó „információkat”. A munkával teremtett, elsajátított és újrateremtett objektívációk bonyolult rendszere szabályozza és tartja fenn az emberi életnek azt a folytonosságát — körforgását —, amit az állatvilágban a biológiailag determinált ösztönvezetés lát el. E különbség lényegéből fakad az emberi élet tartalmi módosulása, s vele az ember természetének változása.

És amikor Heller Ágnes a „legvalószínűbb tudományos igazságként” ezt fogadja el, ha ehhez a meggyőződéséhez keres tudományos érveket, akkor ezzel kapcsolatban nem tagadhatjuk el, hogy beállítódása és célkitűzése bennünk mélységes szimpátiát kelt, s hogy csak támogatni tud-

juk őt ebben a törekvésében. Ámde éppen azért, mivel a „legerősebb tények és legmeggyőződébb interpretációk” nemcsak Heller Ágnes, de mások számára is ezt az értelmezést sugallják, mivel a fentebb mondottak lényegét „személyes meggyőződésként” vele és mellette még sokan vallják, nem tartjuk minden esetben szerencsésnek a szerző személyiségének hangsúlyozását. Nem tartjuk szerencsésnek például abban az esetben, amikor *saját* ösztönfogalmának és ösztönmeghatározásának előzményeiről beszélve kiemelt hangsúly esik a *saját* filozófiai elméletére és értékeire. Nem mintha ez a filozófiai elmélet, a vallott értékelvekkkel, nem képezné ténylegesen Heller munkájának alapját és gerincét, s nem mintha e meggyőződés és szemléletmód nélkül elvégezhető lett volna a „kísérleti tények” ellentmondásmentes szintézise, ámde éppen a kérdés alapvető fontosságára és általános érvényére való tekintettel, az egyes szám első személyét kiemelő birtokos szerkezet használata számunkra anakronisztikusnak tűnik. Hiszen Heller bárkinél jobban tudja, hogy *saját* filozófiai elméletének és értékeinek csak úgy és akként van értelme — csak úgy és akként lehet foganatja —, minél kevésbé tekintheti azt kizárólag sajátjának. És nyilvánvalóan éppannyira tisztában van azzal is, hogy azon etiológusok és antropológusok közül, akik vele szemben más ideológiai alapálláson vannak, akik más értékelveket vallanak — akikkel tehát leginkább vitája van —, ösztönmeghatározásával keveset fog jobb belátásra bírni, hogy tőle — az új összefüggésekre való ráérzéséből — éppen azok tanul(hat)nak, akiket vele közeli és azonos filozófiai előfeltevések és értékpreferenciák hajtanak.

De, hogy félreértés ne essék: nem Heller gondolkodói szuverenitását vagy törekvésének újszerűségét szeretnénk elvitatni, önelhatárolásában és önmeghatározásában találjuk valamelyet merevebbnek a kelletténél. Nem volna ezt érdemes szóvá tenni, ha ez az alkotói attitűd nem ellenkezne azzal a világlátással és szemléletmóddal, amit a szerző gondolatainak tartalmában vall, s ha nem járna azzal a kockázattal, hogy vélt ellenfeleket (is) tételez fel magának, a meglévők amúgy is reménytelenül széles táborra mellé.

Végső soron persze mindennek nincs túl nagy jelentősége, semmit sem von le Heller munkájának értékéből. Ezeknek az értékeknek a tárgyalására szeretnénk most rátérni.

Heller Ágnes nagyon sok mozzanatra hívja fel újólag figyelmünket. Ezek nagy részét már a Bevezetésben felveti, hogy aztán a későbbiekben még visszatérjen rájuk, ám még távolról sem a gondolat végső megformázottságának igényével. Heller rétegesen épít, s így várhatóan alapvető gondolatai, nyilván új összefüggésekbe ágyazva, későbbi munkáiban is vissza fognak térni. Kulcsproblémája az ember természetének értelmezése. Visszatérően érvel amellet, hogy az ember természetére nem úgy kell tekintenünk, mint ami *kifejleszhető* minden egyedből, hanem az ember természetét úgy kell felfognunk, mint ami *beépíthető* — és be-

építendő — az emberbe. Az ember természetének eltérő értelmezésében rejlő különbség alapvetően meghatározza nemcsak az ember jelenlegi magatartásának megítélését, hanem annak jövőbeni lehetőségeit is.

Az ember természetének értelmezésével kapcsolatban volna mit a pszichológiának is átgondolnia. Annál is inkább, mivel leíró ágai lépten-nyomon besétálnak a biológiai determinizmus gondolkörének kelepchéjébe. Ezért van az, hogy a különböző pszichológiai elemzésekben a felnőtté érő, személyiséggé formálódó gyermek sokkal inkább emelékeztet bennünket a makkból kifejlődő tölgyre, mintsem a társadalmi objektivációk egyéni elsajátításának s vele a létviszonyok alanyi hálózata gazdagodásának megélésére és önszerveződésére. Más szóval, a pszichológiában az emberi természet ma még inkább „kifejlődik” mintsem „beépül” az emberbe. Márpedig ez perdöntő az ember személyi léte sokféle gondjából (félre)értelmezésében.

De, mint utaitunk rá, nemcsak lélektani vetülete van a kérdésnek. Az ember természetének — s emögött elsősorban ösztöneinek — értelmezése, megkerülhetetlenül implikálja az ember jövőbeni lehetőségeit is, s ekként beleszól a társadalmi gyakorlat formálásának hogyanjába és mikéntjébe. Az ösztönöknek, s általuk az ember természetének kérdése éppen ebből kifolyólag nyugtalanítja Heller Ágnes is. Az ösztönök által gúzsba kötött élet fikcióját támadva, az emberi természet plaszticitásának bizonyosságáért száll harcba.

A legfontosabb filozófiai előfeltevés, amely Heller számára az ösztönfogalom megfelelő értelmezését lehetővé tette, Marx koncepciója az ember lényegéről, az ember társadalmiságának mibenlétéről. Ezzel kapcsolatban — Márkus nyomán — az ember *különlegességének* alapját, a „nembeli lényeg konstituenseit” az alábbiakban látja: társadalmiság, tudatosság, objektiváció, univerzalitás és szabadság, mint amelyek a kezdet kezdetétől jellemzik az embert az állatvilággal szemben. Ezeknek a „nembeli spéciéseknak” az alapján „lövi ki” Heller különböző ösztönelméletek szilárdnak hitt, ám voltaképpen tarthatatlan pilléreit, és ezekre a „nembeli jellemzőkre” támaszkodva dolgozza ki saját ösztönelméletét.

Heller ösztönmeghatározásával aligha lehetne vitatkozni, olyannyira átgondolt, árnyalt, precíz. Érdemes idéznünk: „öztönöknek nevezem — írja — a genetikai kóddal öröklött, belső és külső ingerek által kiváltott fajspecifikus és egyúttal akcióspecifikus kényszerítő erejű viselkedési mechanizmusokat, illetve mozgáskoordinációkat, amelyek az élő organizmus fejlődésének meghatározott szakaszában vezető szerepet töltenek be a faj fenntartásában, s amelyek e pozitív szelekciós érték szempontjából felülmúlják az adott faj intelligenciáját”. Ha a korábban mondottakat összevetjük ezzel a szigorú meghatározással, nyilvánvalóvá válik, hogy „az ember nem ösztönvezette lény, mi több, az embernek egyáltalán nincsennek ösztönei”. Értelmetlen tehát az ember esetében társas, szexuális, menekülési, anyai vagy agresszív ösztönről beszélni, hogy csak a

legnépszerűbbeket említsük a közül a *hatezer* ösztön közül, amennyit a „drive”-elmélet buzgó hívei, fáradságot nem ismerve, lajstromba vettek.

De nem ismer fáradságot Heller Ágnes sem, amidőn — immár ösztönfogalma szilárd gondolati megalapozottságának birtokában — sorra veszi a különböző iskolák koncepcióit, hogy pozdorjává zúzza azokat az ideológiai légvárakat, amelyeket ezek a gondolati rendszerek, bizonyos lérvizonyok igazolásaként, képviselnek. Ha nem ismernénk ezeknek a gondolati konstrukcióknak ma is és nálunk is ható szerepét, ha gondolati alapanyagukat kisebb-nagyobb torzulásokkal nem érhetnék lépten-nyomon tetten, rangosnak számító tudományos okfejtésekben is, nehéz volna megértenünk, miért Heller Ágnesben az a szívós eltökéltség, hogy következetesen megküzdjön ezekkel a képzelgésekkel. Hiszen ma már az igazán figyelmet érdemlő gondolkodók közül valóságértelmezéseikben — legalábbis nyíltan — kevesen támaszkodnak az ösztönökre. Csakhogy Heller tisztában van vele, hogy éppen ideologikus szerepkörük miatt az ösztöntanok hihetetlen metamorfózison mehetnek keresztül. Elméletileg ködösebb területekre vonulva, az ösztönök átvedlenek „pszichikus jelenségekké”, s az ösztöntanok megizmosodva, és talán még nagyobb népszerűségnek örvendve — többek között — személyiségtipológia formájában jelentkeznek. Ha tehát Heller Ágnes nem elégszik meg a különböző ösztöntanok tarthatatlanságának egyszerű leplezésével, ha szükségét érzi a XX. században leginkább divatos agresszív-ösztönre alapozó konstrukciók következetes elemzésének, ez egyértelműen arra utal, hogy Heller nagyszabású vállalkozását szeretné szilárdan megalapozni.

Az agresszív ösztönelmélet tárgyalása során ironikusan mutat rá ezeknek az elméleti rendszereknek a mesterkéeltségére. Lorenznek például, „a kor egyik legnagyobb természetmegfigyelőjének — mondja Heller — sikerült egy olyan ösztönelméletet kidolgoznia, mely alapján a legegyszerűbb, mindenki által ismert tapasztalati tények megmagyarázhatatlanokká válnak”. Taglalja, szétszedi a gondolatrendszeren belüli ellentmondásokat, olyan példákat hozva fel a mindennapi gyakorlatból, amelyek a laikust is könnyen rávezetik és meggyőzik különböző gondolati tartalmak képtelenségéről. S mindez azt a célt szolgálja, hogy gondos elemzéssel tisztázza olvasója számára: azok a cselekvést és viselkedést meghatározó emberi tulajdonságok, amelyeket sokan oly szívesen értelmeznek „drive”-nak — késztetésnek, belső energiának, szükségletnek, egyszerűen a biológikumból fakadó tényezőnek —, nem egyebek, mint *sajátosan* értelmezett társadalmi megfigyelések. Példaként sorra veszi az agresszív ösztön létezése mellett leggyakrabban felhozott „bizonyítékokat”, mint a háború, a szadizmus, a gyűlölködés. Ezeken a kiragadott példákön meggyőzően bizonyítja nemcsak azt, hogy ezeknek a társadalmi együttélésünkben valóban gyakorta tapasztalható megnyilvánulások-

nak semmi közük sincs valamiféle velünk született agresszív ösztönhöz, benső lényegiségünkéből fakadó „drive”-hoz, de egyúttal félreérthetetlenül rámutat ezeknek a jelenségeknek emberi együttélésünk sajátosságaiiban rejlő gyökereire is. A háborúval kapcsolatban pl. olyan gondolatokat vet fel, amelyeket nem lehet elégszer átgondolni. Ti. amennyiben a személyiségre úgy tekintünk, mint a társadalmi objektivációk szubjektív hordozójára, alanyi viszonyú rendszerére, ez esetben a potenciális háborúra való nagyhatalmi felkészítéssel és készséggel tulajdonképpen destruktív törekvéseket építenek *be* az emberbe, s kiépített destruktív hajlamát intézményesen tartják „melegen”. Hogy aztán az ily módon életre hívott „szükséglet” hogyan és miként járul hozzá a háborús veszély növeléséhez, s egyáltalában ennek a gerjesztett pszichózisnak az újratermeléséhez, azt itt talán felesleges is hosszasan részleteznünk.

Heller nem elégszik meg azzal, hogy a jelzett jelenségek kapcsán egyszerűen csak leleplezze a különböző agressziós elméletek ideologikus szerepét. Mivel tisztában van azzal, hogy a „drive”-ösztönelmélet, s egyáltalában az agresszív elmélet bármely válfajának tagadása még nem jelenti minden esetben ennek tényleges gondolati meghaladását is, a továbbiakban nagy figyelmet — újabb fejezeteket — szentel eme kritikák kritikájának is.

A behaviorizmus, a csoportelmélet és a neofreudizmus agresszió elméletének bírálatához nincs mit hozzátennünk. Heller Ágnes tömören és találon mutatja ki ezeknek az elméleteknek a gyengeségeit, s főként az általuk implikált jövő kevés reménnyel kecsegtető lehetőségeit.

Ami — megítélésünk szerint — több figyelmet érdemel, az a Heller által „személyiségelméleti naturalizmusnak” nevezett irányzattal folytatott polémia. Nem mintha e vitában a Heller Ágnes által képviselt álláspont akár egy gondolat erejéig is elmosódna vagy elbizonytalanodna, nagyobb figyelmet azért érdemes szentelni ennek a kérdésnek, mert az ideológiai ellenfelekkel folytatott dialógus a jövő szempontjából releváns tényezők érintéséig igazából itt jut el. Ezúttal ugyanis már az egyed és nem, a személyiség és az emberi (nembeli) lényeg voltaképpen azonos kategóriákra támaszkodó, ám mégis eltérő értelmezésig és következtetésig eljutó vélemények ütköztetésével állunk szemben.

A döntő különbség ezen „harmadik irányzat” képviselői és Heller álláspontja között „a *nem* és az *egyed* közötti szakadás elméleti lehetőségének tagadása, az objektivációk, mint a *nem* lényege hordozóinak, közvetítőinek és reprezentálóinak zárójelbe tétele” a személyiség elméleti naturalizmus részéről. A gondolati leegyszerűsítést Maslow és társai — Allport, Ericson — azáltal követik el, hogy az objektum—szubjektum viszonyának ontológiailag megbonthatatlan egységén belül kiemelt szereppel ruházzák fel az individuumot. A személyiségre valahogy úgy tekintenek, mint ami az „emberi lényeg” afféle magként magában hordozza környezeti kapcsolatformáitól függetlenül. A társadalmi objek-

tivációk rendszere külsődleges szerepet kap, csak mintegy táptalaja lesz a magnak. És attól függően, hogy a személyiségbe letéteményezett „emberi lényeg” minő táptalajba — az együttélés miféle szövevényes viszonyaiba — kerül, válik az patalógiássá, vagy lesz egészségessé.

A „személyiségelméleti naturalizmus” gondolatkörében tehát a szubjektum-objektum viszony felborul, a lét ontológiai egysége megszakad. Heller tisztában van e kérdés alapvető fontosságával, tudja, hogy éppen ennek a viszonynak az adekvát értelmezésével van legtöbb baj, hogy ennek az összefüggésnek a tisztánlátása hiányzik legjobban — s távolról sem csupán a „harmadik irányzat” képviselőinek részéről — ezért, félreérthetetlenül fogalmaz. „Szerintem... — írja — nem létezik minden egyedben benne rejlő inhereus »nembeli lényeg«, »emberi természet« vagy »szubsztancia«. Az emberben nem rejlik »két« ember, egy autentikus és egy nem autentikus, s az objektivációknak nem az a »funkciójuk«, hogy ezt az autentikusat egyszerűen kibontakoztassák vagy kifejlődésében megátolják.” Heller Agnessel egyetértve ehhez hozzátehetnénk: ha mégis valamiként jelölni szeretnénk azt a „szubsztanciát”, ami valamennyi személyiségnek egyaránt építőanyaga és meghatározója, ha mindenáron ragaszkodunk ahhoz, hogy „emberi lényegként” a bennünk, mindannyiunkban közöset megragadjuk, bármiféle névvel is jelöljük magát ezt a fogalmat, tisztába kell lennünk azzal, hogy az nem egyéb, mint az emberi individuumok által elsajátított és általuk megnyilvánított társadalmi viszonyok absztrakciója. Ezt vallja Heller is, csak másként fogalmazva: „az individualitás szerintem *viszony* — írja —, az ember *viszonya* világa *objektivációihoz* és *önmagához*; az individuális viszony kialakítása nem a »belső lényeg« kibontása, hanem ez az *objektivációk tevékeny elsajátításában, értékeik közötti választásban* és ezek állandó átalakításában konstituálódik.” Vagyis az individuum az objektivációk „interiorizációjával” sajátítja el a „nembeli lényegét”, s ennek a folyamatnak a révén válhat egyáltalában emberré.

A szubjektum—objektum viszony adekvát értelmezése nyújt módot az egészség—betegség kérdéskör helyes megközelítésére. Közismert tétel, hogy az elidegenedés társadalmi megnyilvánulási formái a személyiségben különbözőféle sérülések, zavarok — betegségsszimpptomák — formájában jelennek meg. De nem azért — mint oly sokan hinni vélik —, mert az elidegenedés nem engedi kibontakoztatni az emberben potenciálisan benne rejlő egészséges „nembeli lényegét”, hanem mert a társadalmi lét olyan ellentmondásokat tartalmaz, amelyek feloldhatatlanok az individuális élet szintjén az ember számára. Más szóval: „a beteg ember és a beteg társadalom korrelációk” — valljuk Heller Agnessal. Következésként nem a személyiség rafinált pszichológiai adaptálási módjában kell keresni a „gyógyítás” reménnyel kecsgetető útját, hanem az intézményes együttélés elembertelenedett formáinak változtatásában, a személyes életet fel-
 őrli problémák felszámolásában.

Jól ismert okok miatt az efféle változások reménye ma még utópia. De mit sem változtat ez a helyzet a dolgok összefüggésén. Mit sem változtat azon, hogy például az agresszió, ami ugyan nem ösztön, de ettől még életünket lépten-nyomon megkeserítő jelenség, csak egy új társadalom konstituálódásával kerül majd — ha kerül — az emberi történelem lomtárába. Addig azonban, amíg anyagi javaink termelésének és elosztásának formája szembehelyez bennünket egymással, és amíg ennek az ellentmondásos anyagi bázisnak felépítményeként kölcsönös kapcsolataink kuszált hálójában nem tudjuk megnyugtatóan meghatározni és elfogadni egymást és önmagunkat, szükségképp ugrunk gyakorta egymás torkának. Am ha ezt tesszük is, nem valamilyen „állati örökség”, bennünk rejlő agresszív „drive” nyomására, kényszerére tesszük, nem is a genetikusan „programozott önmegvalósítás” során elszenvedett kudarcok frusztráló stimulusaira adott válaszreakcióként kell ezt értelmeznünk, és nem a különböző társadalmi csoportokba való tartozás és más csoportokkal való szembehelyeződés eredményeként kell elkönyvelnünk, hanem — amiként azt Heller Ágnes írja — „ingereink azért öltik a más emberek megalázására vagy elpusztítására irányuló düh formáját, mert partikuláris egyedek vagyunk, mert nincs *önmagunkon nyugvó* én-biztonságunk és önbecslésünk, mert nem tudjuk képességeinket realizálni, és mert szenvedünk ettől. Az egyes — elszigetelt — frusztrációkra azért reagálunk agresszióval — azért értelmezzük frusztrációnak —, mert egész személyiségünket érinti, mert *személyiségünket* ért »sérelemként« fogjuk fel, és így reagáljuk le. A más csoportokhoz tartozókra azért reagálunk agresszíven, mert saját gyengeségünket, sikertelenségünket az ő létükkel és sikereikkel »racionalizálhatjuk«” . . .

Mivel Heller Ágnes számára a döntő kérdés az, hogy miként alakulhatna át a mai emberiség olyan emberiséggé, amelyben a mai létformákra jellemző, ebből fakadó destruktív magatartás, s egyéb nemkívánatos jelenség nem lesz az ember „második természetének” jellemzőjévé, ismételtén visszakerül azoknak az objektívációs formáknak a kérdéséhez, amelyeket — természetünk konstituálóiként — magunkba beépítünk. Így az utószóban még egyszer visszakanyarítja a szót arra a nagy figyelmet érdemlő gondolatára, hogy az érdekellentétekre szakadt, szabdalt és egymással szemben ellenségessé vált integrációk világában az ember elidegenedett létformájának elidegenedett etikája és politikája nemcsak hogy megtűri, de normaként meg is követeli az erőszakot, legalábbis az erre való potenciális hajlamot. Megtesz mindent annak érdekében, hogy, bár szemforgató módon, „szükséges rosszá” ideologizálva az erőszakot, az emberekben efféle szükségleteket kiváltson és „melegen” tartson. Bizonyos sportágaktól kezdve, a gyermekjátékokon és a háborús filmekben keresztül a fegyverforgatás elsajátításának szervezett kereteiig, termékeny melegágyat biztosít kultúránk az agresszióknak. És ha ez, mindannyiunk által jól ismert okoknál fogva, ma még szükségképp van így, annál ke-

vésbé szabad megengedni, hogy — hibából erényt kovácsolva — az agressziótól fűtött személyi reflexiókat valamiféle fajspecifikus „drive” számlájára írjuk. Willhaus Oberstrumführer, aki, mint tudjuk, hogy kilencéves lányának kedvébe járjon (s hogy eközben a maga sportszenvedélyének is éljen), apró gyermekeket dobáltatott a levegőbe, hogy közbe rájuk lőjön, figyelmeztető példája, mivé fajulhat az önbecsléshez szükségessé váló agresszió. S bárha példája extrém, a morális felháborodás célt téveszt, ha nem e szükséglet bölcsőjére, hanem annak, hogy úgy mondjuk „formabontó” megnyilvánulásaira figyel.

Azok a kérdések tehát, amelyeket Heller Ágnes fejteget, messze kívül vezetnek bennünket az antropológián. Az emberi természet után nyomozva, úton-útfélen a társadalom strukturális szerveződésénél kötünk ki, hogy az alapvető probléma végül is a társadalmi objektivációk mint eltárgyasított emberi pszichikum létrejöttének, újratermelődésének és e körforgás történelmi lehetőségeinek kérdéseként merüljön fel. Ez viszont nem antropológiai kérdés, legfeljebb abban az értelemben, hogy az ember természete az eltárgyasulás-szubjektiválódás folyamata révén fejlődik és bontakozik ki. Ennek alapján érthető ugyan, hogy Heller Ágnes mért utalja tanulmánya tárgyát a „szociálintropológia” körébe, mégsem tartjuk szerencsésnek ezt a „skatulyát”. Nem tartjuk szerencsésnek azért, mert ez az összetett fogalom voltaképpen egy olyan elméleti szakadék áthidalására jött létre, amelynek áthidalására Heller Ágnesnek nincs szüksége. És éppen azért nincs, mivel emberfelfogása megtalálta adekvát tárgyát a társadalmi objektivációk létrejöttének és az emberi szubjektumok újratermelődésének folyamatában. Nincs tehát különösebb szüksége arra, hogy a „szociálintropológia” fogalmában tétélezett két különböző természetű embert egymással összebékítse. Konceptiójában az ember, társadalmi meghatározottsága mellett, eléggé természeti lény marad ahhoz — senki sem fogja hinni róla, hogy esetleg nem eszik, nem iszik —, hogy sem ezt külön jelezni kellene.

Túl ezen — a tulajdonképpen lényegtelen formai — megjegyzésen, Heller Ágnes koncepciójával, célkitűzésével és törekvésével teljes mértékben egyetértünk, s nem kis türelemmel várjuk az ígért nagyszabású vállalkozás beteljesülését.

A FILOZÓFIA VIGASZA

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

Heller Ágnes öntudatos, bátor és őszinte könyvet írt a filozófiáról¹ — nem tudom, ki lenne ma rajta kívül, aki ezt ilyen biztonsággal és következetességgel meg merné cselekedni. Anélkül, hogy az ilyenkor szokásos szomorú körkép megrajzolásába fognék a filozófia nyomoráról, s mivel az okokat az olvasó éppannyira ismerheti, mint jómagam, elmondhatom, hogy a kísérlet ez esetben — mint a gondolkodás történetében annyiszor — ismét csak istenkísértés. Heller Ágnes kerekedő emberfilozófiai rendszere, amelyet várhatóan a készülő történetbölcsélet fog majd betetőzni, maga is kihívás mindazzal szemben, amit filozófia néven manapság mívelni illik és szokás. A rendszerrel szembeni érveket Heller Ágnes műveiből is kikereshetjük; hogy miért kell a töredékességet önerzetesen vállaló szellemi szituációban a negyedik kantai alapkérdést — *mi az ember?* — végiggondolnia, s hogy miért kell az értékválasztásából adódható valamennyi filozófiai választípust meg is formálnia, azt filozófia-könyvében közvetve megmagyarázza. Úgy gondolom, a legfontosabb itt az, hogy Marx 11. Feuerbach-tézisének rejtelmes utalása („értelmezték... — megváltoztatni...”) a politikai gyakorlattal való felelős számvetést róttá e belőle kiinduló és rá hivatkozó filozófiára, ugyanakkor azonban a továbbra is megváltoztatásra váró világ értelmezést kíván, olyan értelmezést, amely a változtatás tervének a változás óhaját indokló értékek függvényében végrehajtott bírálatát is magában foglalja. Ha a marxi kánonból kihüvelyezett vezérlő értékek netán kérdésessé tennék a változtatás, mindközönségesen: a forradalmi cselekvés programját, akkor a filozófiának kutyakötelessége ezt a programot mint „a világ” elemét magát is értelmeznie és bírálnia. A filozófia kritikai, romboló munkája része a programnak; ha a dologi viszonyok visszavezetése az emberi aktivitásra, ha a polgári társadalom álobjektivitásának visszavezetése a történelmet alkotó emberek szubjektivitására, ha a polgári társadalom individuumai szabad döntésének visszavezetése az elidegenülésben mégis külsővé-meghatározottá tárgyiasult ideológiai és rationali-

¹ Ágnes Heller: *Philosophie des linken Radikalismus* (a magyar eredeti címe: *Vallomás a filozófiáról*), VSA, Hamburg, 1978

zációs sémákra *sikerült*, akkor a fölismerésbe egyértelműen beleértett kritika működik, része annak, ami a világban végbemegy, része a világ-állapot kiteljesült bűnösségének — és ebből indul ki a radikális filozófia, mindig! —, tehát éppen a praxis érdekében van szükség a filozófia ön-reflexiójára, ami Novalis nyomán a „szentimentális filozófia” maximájaként vállal el Heller Ágnes.²

Így amikor Heller Ágnes vallomást tesz a filozófiáról, akkor a baloldali radikalizmus önvizsgálatát kell elvégeznie, nem pusztán indokolt megrendültsége miatt, hanem doktrínája beépített követelményei folytán is. Továbbra is szükség van a filozófia önreflexióis képességének megőrzésére, mert — legalábbis Heller Ágnes radikális filozófiájában — a tét éppenséggel az őt vezérlő értékek realizálhatósága. A Jó, a Szép, az Igaz ennek a bölceletnek az utópiájában nem adott, hanem konstituált: emberek olyan különleges, de általános érvényre számot tartó gyakorlatában jön létre, amelynek módszertani határföltételeit maga a bölcelet szabja meg és biztosítja; itt a filozófia az értékteremtő kommunikáció mintája. Ebben a kommunikációban a marxi eszményeknek megfelelően az emberi gyakorlat maga kell, hogy filozófiává váljék. A filozófia itt nem tesz mást, mint hogy az értékekről folytatott párbeszéd racionalitását — értelmezhetőségét és logikáját — ellenőrzi. A forma itt az eszményi avagy uralom nélküli kommunikációs közösség, ahogyan az Karl-Otto Apel és Jürgen Habermas elméletéből kiolvasható. A bölceleti hagyomány folytonosságának fönntartása, az Európa kultúrájára mondott szenvedélyes *igen* ebben a gondolati térben mozog. Heller Ágnes nem hajlandó lemondani Platón örökségéről — a kérdés az, hogy megélhet-e ez az örökség az eléje állított, csöppet sem hagyományos igények között. „A szenvedés, szorongás és fenyegetettség nem csökkenő tartama — írja Adorno — arra szorítja a magát megvalósítani nem óhajtó gondolatot, hogy ne hajtsa el önmagát. Az elmulasztott pillanat továtűntével önmegnyugtatás nélkül föl kell ismernie, miért lehet holnapra pokollá az a világ, amely itt, most paradicsom lehetne. Ilyen fölismerés lehetne bizony a filozófia. Megszüntetni őt olyan praxis kedvéért, amely ebben a történelmi órában egyfolytában azt az állapotot teszi örökkévalóvá, amelynek kritikája a filozófia dolga — időszerűtlen volna. Az eszes és nagykorú emberiség előállítását célzó filozófia a gyalázat körében reked az egészet a maga igaztalanságában át nem gondoló elmélet nélkül.”³ Heller Ágnes könyve megpróbál eleget tenni ezeknek a követeléseknek. Az önreflexió önmagával a világot gondolja. Része a világnak, része tehát a világállapot gyökeres gonoszságának, kiteljesedett bűnösségének. Értékaffirmációival ugyan rácsafolna a világra, meghazudtolná a világot, de azzal kérkedik: értékei a világban élő emberek értékei,

² Heller: *Philosophie* . . . , p. 9.

³ Th. W. Adorno: *Wozu noch Philosophie*, in: *Eingriffe*, edition suhrkamp, Frankfurt/M. 1964, p. 24.

amit artikulál, az létezik. Ha most azt hinénk, hogy a világban élő emberek értékei azonosak a világállapot minéműségét meghatározó értékekkel, akkor nem tudnánk többé lebontani — a baloldali radikalizmus értékpreferenciáit követve — „a világ” tárgyiságát, beleszédülnénk az objektivitásba, nem tudnánk végigvinni a rekurzust a szabad döntésre, a szubjektivitásra, a cselekvésre. Ha pedig a vágy, a blochi Tagtraum valóságát tekintjük „a világnak”, akkor a világ egyértelműen csak értékvilág lesz, és maga a Gonosz értelmezhetetlenné válik. „Filozofikusan gondolkodni annyit tesz, mint intermittenciákban gondolkodni, megzavartatni mindaz által, ami nem maga a gondolat. A nyomatékos gondolkodásban az analitikus ítéletek, amelyeket elkerülhetetlenül mégis igénybe kell venni, hamisak. A gondolatnak az az ereje, hogy ne ússzék a saját árával, az előzetesen elgondolttal szembeni ellenállásban rejlik. Az emfatikus gondolkodás civilkurázsit követel.”⁴ Ha nem *zavar* meg bennünket az, ami nem gondolat, akkor nem kereshetjük az igazságot. Ha a racionális értékvita konstituálta eszményi kommunikációs közösség a kerete gondolkodásunknak, akkor hogyan kereshetjük az igazságot?

Heller Ágnes könyve olyan filozófiát javasol, amely egyszerre tudománytan és hermeneutika. Ezt kivihetetlennek tartom, a következő okokból:

— ha az értékeket az eszményi, azaz uralom nélküli kommunikációs közösségben folyó racionális értékvita eredményeként kell fölfognunk, akkor az igaz érték *konszenzus*;

— ha a konszenzus az eszményi kommunikációs közösség egyetértése, nem pedig az előítélet, a hagyomány, a nyelvhasználat kulturálisan előírt sémáinak eredője, akkor az érték igaz voltát ésszerűségi kritériumoknak és módszertani szabályoknak kell meghatározniuk;

— ha az értékvita racionalitását a magához a kommunikációhoz képest külsődleges kritériumok határozzák meg, akkor ezeknek a kritériumoknak a megállapítására is racionális értékvitát kell folytatnunk, és így tovább a végtelenségig;

— ha a kommunikáció folytonos értékdiskusziót jelent, akkor az értékek nem tölthetik be cselekvést orientáló szerepüket, amit *ex vi terminorum* be kell tölteniük;

— az értékvita irracionális megszakítása a cselekvés kedvéért bevezeti a tekintély elvét, és megszünteti az uralom nélküli kommunikációs közösséget;

— ha a filozófia csak az uralom nélküli kommunikáció közegében mozog, akkor nem zavarhatja meg az, ami nem gondolat, úszik a gondolati árral, fölradja a tudománytanban hagyományos, az igazságról alkotott adekváció-képzetet;

— ha a megismerés azonosul a megértéssel, akkor nem lehet igazság-

⁴ Th. W. Adorno: *Anmerkungen zum philosophischen Denken*, in: *Stichworte*, edition suhrkamp, Frankfurt/M. 1969, p. 16.

igénnyel állításokat tenni mindarról, ami nem értéktételezés és mindarról, ami *nem szabad*, ez egyrészt korlátozza az észhasználat szabadságát, másrészt pedig ennek folytán lehetetlenné teszi a distinkciót az igaz és a nem-igaz érték között (hiszen a nem-igaz érték nem szabad, tehát objektív, „a világ” mint tárgy része, nem-én), következésképpen nincs mihez képest megfogalmaznia Legyen-jét, továbbá a különbségtételre való képtelenség miatt károsodik az értékjelentés transzparenciája, értehetőse is;

— a hermeneutika nem lehet normatív, csak a már meglévőt értelmezheti, tehát az értéktételezések artikulációját nem irányíthatja;

— az értékpreferenciák nyílt bevallásából indított megismerés (tudománytan) csak a már meglévőt tárja föl, igazsága a Van, amiből nem lehet a Legyen-re következtetni, a szabadság akciója ez a tárgyi világban, ahol a szabadság csak lehetőség szerint nyer teret, amennyiben tudomására jut a passzív tárgyiség mibenléte;

— ezek szerint a hermeneutika a meglévő, ám esetleg kollidáló érték-affirmációkat érti meg, a tudománytan pedig megismeri a meglévő tényeket, de akkor a filozófia kat'exokhén föladata, a racionális fölvezetés az egyetemes értékekhez lehetetlenné válik, amennyiben ezt a fölvezetést mint újat értelmezzük;

— a konszenzus igazságkritérium nélkül bizonytalan, és nem szolgálhat értékteremtés alapjául, az adekváció-igazság pedig a módszertan szükségképeni konvencionalitása és a fogalommeghatározások nem kevésbé konstruált-egyezményes jellege miatt (az univerzális önközlés parádicsomán kívül) nem demokratikus, mert csak az instrumentárium birtokosai számára lehet valóságosan is az, ami, értéktételezés alapzatául csak tekintélyi kijelentésként kínálkozhat.

Mondanom sem kell, hogy Heller Ágnes is átlátta ezeket a dilemmákat, de megoldhatatlanságuk részleges elismerése nem tántorította el elméleti reményéseitől. Magam is szeretnék ezekben a reményekben osztozni, és további kritikai észrevételeim is csak azt szolgálják, hogy kitapogassák a még megbízható minimumot.

Heller Ágnes meghatározása szerint a baloldali radikalizmus, a radikális filozófia a racionális értékvita lehetőségére épül, az uralom nélküli kommunikációban kialakított értékek nyomán összeállott közösséget igenli. A közösség együttlétét, tevékeny mibenlétét az értékválasztások aktusai jelentik. Létföltétele a választott értékek kommunikálhatósága, mégpedig nem csupán az eszmecsere szenvedőleges mellérendeltségében, hanem azzal a megszorítással, hogy az értékválasztások alanyai meggyőzhetik egymást igazukról, a motivációt megszüntetheti az érvelés. Az eszményi kommunikációs közösség gyakorlatának organonja a filozófia, közelebbről a baloldali radikális filozófia, amely a közlés áttetszőségét és ésszerűségét itt kiszabó *különös* kategorikus imperatívus parancsát

követve (formális etika) fölvezeti az embereket az egyetemes értékekhez, a legfőbb jóhoz (materiális értéketika). Ezeknek az értékeknek az aseítésát a fölvezetés demokratikus, racionális eszközökkel mindenki számára átláthatóvá tett, elvben végtelen ideig vitatható módja szabja meg, tehát a választás kommunikálhatósága és észérvektől támogatott-támadott spirituális szabadsága (formális etika), quidditását pedig a baloldali radikális filozófia kánonja, Marx tanítása az emberi gazdagságról (materiális értéketika). A baloldali radikalizmus utópikus közössége tehát választott közösség, uralom nélküli és antiautoritárius.

A jobboldali radikalizmus — tudjuk — Joseph Görres „organonómia”-jától Othmar Spann és Carl Schmitt ősrreakciós államelméletéig a gyakorlati ész tagadásával a társadalom meglévő, valóságos közösségeinek tekintélyi-mitikus, korporatív változatosságát és egységét hangsúlyozza: a vérségi és etnikai kötelekek, a hűség, a karizmatikus vonzású fegyelem, az egyes zárt csoportok (pl. a katonai kasztok) különleges lovagiasság-, bajtársiasság- és becsületfogalmi, az alárendeltség kötelesség-morálja („a hű feleség”, „a derék szolga”), a nemesi, céhes és papi önérték egymásmellettsége — csupa általánosíthatatlan modell, csupa olyan értékvilág, amibe az emberek többnyire beleszületnek. A jobboldali radikalizmus mindig Kant-ellenes, erkölce mindig a materiális értéketikához áll közel, mindig ideologikus, soha nem utópikus. Előnye az, hogy értékeiért nem kell dolgozni, soha nincs kiszolgáltatva a racionális értékvita ingatag logikai konzisztenciájának, az észhasználat szabadsága szüntelen döntéskényszerének, éppen azért, mert a Legyen helyébe is a Vant csempészi. Gyilkossá is csak akkor válik, amikor — perverzül — modernizálják azzal, hogy általánosítják, mintha általánosítható maximákat tartalmazna: a korporatív-partikuláris értékek imperativusszá emelése, extrapolációja a fasiszmus. Amíg ez a modernizálás nem történt meg, addig a jobboldali radikalizmus *csak* konzervatív. A mintegy „természet” adta embercsoportok hagyománytól megszentelt sokféleségét igenli a maga valóságos pluralitásában, tekintet nélkül az embercsoportok egyenlőtlen kölcsönviszonyainak erkölcsi kérdéseire — ezért amorális; és mert amorális, mert nem láthat túl a hagyományos, az „organikus” közösségek habitusán és reflektálatlan állagán, képtelen normaalkotásra — ezért általánosságban sem nagyon lehet filozófiája. De ha nem lehet normát alkotnia (és a fasiszta ideológia hagyományelemekből összeillesztett irracionális imperativusa csak csalás, nem több), akkor nem támaszhat igényt a korporatív korlátozottságban élő emberek értékeinek, tehát életének megváltoztatására; hiszen Legyen-je a Van, és célja nem az igazság, hanem a harmónia. A világ azonban nem áll csak hagyományos közösségekből, nemcsak a rendek sokfélesége, hanem a társadalomtípusok valódi heterogeneitása is létezik; a Van többnyire rossz. Vajda Mihály Scheler-tanulmányában olvashatjuk, hogy a kapitalizmusnak nem sikerült teljesen elpusztítania a közösségeket; ezzel kétségbe vonták a baloldali radika-

lizmus titkos alaptételét: a kiteljesedett bűnösség korát, a jelent sújtó szigorú ítéletet. Am a világállapot illetén vegyes volta (lehet választani, kinek mi tetszik jobban, az ipari társadalmak kedélyes sivársága, a modernizáló diktatúrák bárgyúsága és a hagyományos barbár civilizációk brutális iszonyata között) éppenséggel követelni látszik a szabad individuumok racionális fölvezetését a legfőbb jóhoz, az egyetemes értékekhez, a potenciálisan mindenki számára adott részvételt a kommunikációs közösség test-apriorijában (K.-O. Apel). Am ha a részvétel végtelensége nem valósítható meg, ha az értékvitát valahol lezárják és *tekintéllyel* kényszerítik eredményét a többiekre, akkor a folyamat kicsúszott a tiszta gyakorlati ész főnhatósága alól. A baloldali radikalizmus kánonjából — a marxizmusból — így lehetett sztálinizmus. Összefoglalva: az organicista jobboldali radikalizmus egyik *különös* maximáját modern extrapolációval általánosítva fasizmust kapunk, ha pedig a baloldali radikalizmus formális etikájába, szabadságfilozófiájába bevezetjük a végesség és a tekintély hagyományos elvét, akkor sztálinizmust és alfajait. Vagy-vagy. Az összekeverés, a létrendi ugrás következetes következetlensége totalitárius diktatúrához vezet. Ha a vérségi-etnikai kapcsolatot tesszük maximánkká, ki fogjuk irtani az alsóbb rendű népfajokat, ha *elrendeljük* a termelők szabad társulását, likvidálni fogjuk mindazokat, akik szóban vagy tevőlegesen azt állítják, hogy maximánk előföltétele a szabadság, és hogy parancsa életvilág-immanens, tapasztalható értékvalóság.

Kétséges, hogy a baloldali radikális filozófia organonja lehet-e saját utópiája megvalósításának. Kérdés, hogy ha immanens világképén belül maradunk, értelmezhető-e a filozófiai értékvita végtelensége, ami egyetlen biztosítéka potencialitásában rejlő demokratikusságának. Ha ez megszakadhat, akkor a baloldali radikális filozófia egyszerűen veszélyes a világra nézve. Heller Ágnes filozófia-könyvének egyik legfőbb tanulsága, hogy a filozófus nem közvetíthet lét és legyen között; a közvetítés a Van és a Legyen között csak az egyes emberek praxisában hajtható végre! a filozófia ezt nem képes artikulálni.⁵ Meg kell mondanom, hogy ennek a tanulságnak a nyílt és kendőzetlen, egyszerű kimondását a jelenkori bölcsélet egyik legfontosabb fegyvertényének tartom. Ha ki nem értené, föl hívom rá a figyelmét, hogy a mondatot a *praxisfilozófia* álláspontjáról fogalmazták. (Meg kell mondanom azt is, hogy a könyv másik non possumusát — a filozófiának nem tárgya az, *amitől az ember szédül*: pl. a halál — sokkal kevésbé kedvelem.) De most meg kellene néznünk azt is, hogy ez mit jelent. Ezzel a kijelentéssel kettős lemondás történt: lemondás arról, hogy a radikális filozófia saját világszemlédekrétumával rendezze be a világot — és lemondás arról, hogy a filozófia (nem utópia, hanem) tudomány. Ez a filozófia nem kíván többé

⁵ Heller: *Philosophie . . .*, pp. 190—193.

semmilyen értelemben tekintélynek számítani, csak a viták méltó színhelyét óhajtja körülövekelni.

Mégsem állíthatom azt, hogy Heller Ágnes elkerülte a létfilozófia kísértését. Nem. Ugyanakkor gyakorlati létfilozófiája — ha számos ponton problematikusnak is látszik — igazi elméleti nóvumot jelent. A formális etika és a materiális értékética, a hermeneutika és a tudománytan összeötvözésének kísérletével kétségkívül túllépett tragikus árnyalatú Kant-recepciója bénító hatásán. Azonban ezzel (aligha pontosan eredeti intenciói értelmében) úgy ontologizálja *A gyakorlati ész kritikáját*, ahogyan Heidegger ontologizálta *A tiszta ész kritikáját*. Heidegger első Kant-könyve egyik fontos helyén ezt így írja le: „A létmegértés alapján az ember az Itt, akinek létével végbemegy a megnyitó betörés a létezőbe, úgyhogy ez mint olyan tanúskodhat Magáért. *Az embernél őseredetibb benne ittlétének végessége*. A metaphysica generalis, a *ti to on?* alapkérdésének kidolgozása a létmegértés belső lényegének őseredetibb eszméjéhez kerül vissza, amely mindenekelőtt a lét fogalmát illető kérdést hordozza, ösztönzi és kormányozza. A metafizika alapproblémájának őseredetibb változata azt szándékolja, hogy az alapvetés-probléma összefüggését az ember végességét illető kérdéssel tegye láthatóvá.”⁶ Heller Ágnes filozófia-könyve éppen az ember végességét nem veszi tudomásul; ő éppen a negyedik kanti alapkérdésre vezet vissza az első hármat, amit Heidegger fölöttébb nehezményez. A párhuzamot (mégis) így lehetne összefoglalni:

— a kritikai fogalmak létfogalmakká változtatása visszavonja Kant kopernikuszi fordulatát⁷;

— a kategorikus imperativus teljesülésének utópikus előrevetítése megszünteti a formális etika potenciális, nyitott jellegét;

— az egyedi-emberi ittlét végességének szembeállítás a lét végtelenségével lehetlenné teszi a választ a negyedik kanti alapkérdésre (Heidegger második Kant-könyvében írja: „Kantnak a dolgot illető kérdése a szemléletre és a gondolkodásra kérdez, tehát az emberre kérdez. Az a kérdés, hogy: micsoda egy dolog? — nem más, mint az a kérdés: kicsoda az ember?”⁸);

— a racionális értékvíta szükségképpen végtelensége egyetértés dolgává teszi, tehát az alanyon kívülre helyezi az erkölcsi igazságot: az eszményi kommunikációs közösség részvevője vagy erkölcstelen, vagy mozdulatlan, ha értékei nem egyeznek a konszenzussal;

— az ittlét-lét immanenciája nem teszi lehetővé a kritikához szükséges distanciát és fogalmiságot: homály;

— az értékvilág és az ésszerűség-fogalom immanenciája a végső kérdésekben hallgatásra kényszeríti a filozófiát;

⁶ Heidegger: *Kant und das Problem der Metaphysik*, Vittorio Klostermann, Frankfurt/M. 1973, p. 222.

⁷ *A tiszta ész kritikája*, B XXI.

⁸ Heidegger: *Die Frage nach dem Ding*, Max Neimeyer, Tübingen, 1962, p. 189.

- az elmélet visszasüllyed a nyelvi tény-tapasztalat végtelenjébe;
- az elmélet rekurál az észérvek végtelenjére.

Ezek a forradalmi filozófiák csak úgy nyújthatnának reményt, ha ismernének túlvilágot. De elutasítják a teológia transzcendenciáját. De szemben a világhállapot radikális bűnösségével, a földiek körében lakozó filozófia csak az alternatívák átgondolásának, az átgondolás lehetősége megformálásának vigaszát nyújthatja. Ezt a vigaszt — a *consolatio philosophiae*-t — nem kapjuk. Mi adjuk magunknak.

A baloldali radikális filozófiát többé nem lehet elnyomás és erőszak igazolására fölhasználni. Ez *történet* — a többit még megbeszélhetjük. S ez is vigasz.⁹

EGY KRITIKAI KOMMUNIKÁCIÓELMÉLET

Heller Agnes vallomása a filozófiáról

RADNÓTI SÁNDOR

Majd a szabadság békessége
is eljön, finomul a kín —

József Attila

Gazdag Gyula budapesti filmrendezőnek van egy nyilvánosság előtt soha be nem mutatott riportfilmje, amelyben valamely járás korifeusai le akarnak váltatni egy termelőszövetkezeti elnököt. A gyors és hatékony intézkedésnek azonban bizonyos formaságok állnak az útjában: a tagságnak meg kell szavaznia a döntést. A tagság pedig nem kíván megválni elnökétől. Nem sorolom fel a represszió változatos formáit, amelylyel a hatalom birtokosai élnek. Csak egyről akarok beszélni, a legfigyelemreméltóbbról. A taggyűlésnek végül is szavaznia kell — abban a tárgyban, hogy *visszahívják-e* elnököket vagy nem. Látjuk a megbolydult és megzavarodott közösséget. Nem értik a szót. Végül egy bátor parasztasszony feláll, és magyarázatot kér: mit jelent az, hogy visszahívni? Azt-e, hogy visszahívjuk az elnökünket magunk közé, töltsé be továbbra is a posztját? S a szó valódi értelmének birtokosai az elnökségben nem magyaráznak, nem engedik át tulajdonukat. Hanem újra és újra fölszólítják az „embereket”, hogy döntsenek végre: aki a visszahívás mellett szavaz, tegye föl a kezét.

Amióta láttam ezt a filmet, mindig is úgy gondoltam, hogy e jelenet-

* Kérdés: vajon miért nincs az anarchizmusnak filozófiája?

nek, nyilvánvaló politikai tartalma mellett, noha attól függetlenül, megrendítő filozófiai értelme van. Politikai tartalmának közönséges neve: demokrácia — hiánya és szükséglete. Filozófiai értelme: annak lehetőségére és alapzataira irányuló kérdés. Ha a megfosztás és a hiány nemcsak jogok és intézmények hiánya, hanem hiányzik a szükségletek megnevezésének képessége, a választáshoz hiányzik a választanivalók megfogalmazásának és kimondásának képessége, ha a szolgaság nemcsak alávetettséget és fölérendeltséget jelent, hanem nyelvtudatlanságot is, a közös nyelv, illetve a lefordíthatóság hiányát, akkor — föltételezve, hogy az ember a beszédben, a kommunikációban nyeri és konstituálja társadalmi létét, artikulálja életformáját, világát —, nos, akkor adott helyzete azonosul létével, mintegy bezárul abba, s csak artikulátlanul tud kitörni.

Minden emancipatorikus társadalombölcseletnek életkérdése, hogy ne így legyen. Életkérdése azóta, amióta két — gyakran egymásba fonódó — hipotézis összeomlott, az, hogy az artikulátlan kitörés rombolása maga is a felszabadulás — helyesebb volna itt azt mondani: a megváltás — eszközévé válhat, illetve az, hogy a társadalmi csoportok szükségleteinek artikulációja mintegy helyettesítve elvégezhető, hozzárendelhető, kívülről meghatározható. Továbbá, ha az emberiség felszabadulását nem jelezheti ki egyetlen társadalmi csoport felszabadulása, ha egy csoport felszabadulásának kifejezőmódját nem határozhatja meg élgárdája, s ha a meghatározást nem szavatolja az egynemű Világ-Ész, akkor a felszabadulás fogalmának értelmezéséhez kifejeződéseit a maguk pluralitásában kell szemügyre venni, mintegy emberek és embercsoportok egyetemes kommunikációjaként. E kifejeződések csak akkor foghatók fel, ha lehetséges a kommunikáció, az emancipációnak csak akkor lehet filozófiája, ha meg tudja alapozni a lehetőséget. A nyelv játéktere, a beszéd világtapasztalása, a megértés és a kommunikatív kompetencia ilyen módon ennek a bölcseletnek is elsőrangú témájává válik. Akár a modern analitikus filozófia és a hermeneutika kihívására válaszolva, akár saját hagyományába gyökerezve filozófiai kommunikációelméletet kell alkotnia.

Karl-Otto Apel és Jürgen Habermas vállalkozott elsőként a bölcselet ilyenén való transzformációjára. Mindenekelőtt Apel *A kommunikációközösség apriorija (Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft)* címen összegyűjtött tanulmányaira és Habermas *Előzetes megjegyzések a kommunikatív kompetencia elméletéhez (Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz)* című írására gondolok. Minden filozófiának adottságból kell kiindulnia, az adottságokban magukban kell megtalálni bírálatuk, netán meghaladásuk lehetőségét. S megfordítva, mivel a kérdés ez a lehetőség, úgy kell elrendezni, kiválasztani, koncipiálni az adottságokat, hogy erre a kérdésre válaszoljanak. Apel és Habermas kommunikációelméletének adottsága, hogy minden beszéd egyetértést keres, de egyben előzetes egyetértésen alapul, nem jöhetne létre megelőző egyetértés nélkül. Ha valamely tárgyban meg akarunk

gyezni, előzetesen föl kell tételeznünk e megegyezés pragmatikus értelmét. A keresett megegyezés síkját Habermas diskurzusnak nevezi. Azt mondhatjuk, hogy ez a világon végzett munka síkja. Örökölt vagy létrejövő megegyezések eredményeképpen az ember tárgyakat különít el és munkál meg a tagolatlan tárgyi világból. Új megegyezés ott jön létre, ahol szükségessé válik, s ezért keresik a problémává tett tárgy érvényességének igazolását. De ahhoz, hogy ez az igazolási folyamat létrejöheszen, előzetes megegyezéseknek kell konstituálniuk magának a megegyezésnek, az egyetértésnek a lehetőségét. Ezt nevezi Habermas interakciónak, kommunikatív cselekvésnek. Az interakció két előzetes megegyezése az intencionalitás és a legitimitás. Az első azt mondja ki, hogy nem tulajdoníthatunk öntudatlan motívumokat a velünk interakcióban lévőnek, mert különben elhagynánk az interszubsztivitás szféráját, és a másikat tárgyként ítélnék meg. A második azt, hogy nem tulajdoníthatunk el nem ismert, de követett normákat a másíknak. Vagyis a kommunikáció alapvető két tilalma a másik ember eszköznek tekintése és a hazugság.

Ennek az elgondolásnak érdekessége, hogy az út elején adottságként (transzcendentális a priori adottságként) mutatja be azt, amit életformává általánosítva anticipál. Mert a dialogikus etika említett tilalmainak megszegése nem egyszerűen erkölcsi vétséghez vezet, hanem ahhoz, hogy a párbeszéd nem jön létre, nem felel meg fogalmának. Ha tehát az, ami a priori konstituálja az érvelést, a párbeszédet, az interakciót, a tapasztalatilag létező kommunikatív cselekvésekben nem valósul meg (noha azoknak is előfeltétele), s csak eszményként, normaként, a tiszta forma modelljeként lehet leírni, akkor a fennálló általánosan jellegzetes beszédforma: anomália, a kommunikáció rendszeres, külső ráhatással, kényszerrel való eltorzítása. Akkor a felszabadulás útja a rekonstrukció, a terápia, az elhárítás. Ennek persze mélyreható társadalmi következményei vannak — Apel joggal beszél logikai szocializmusról —, hiszen az ideális kommunikációközösség életformájának, világának, az „uralommentes kommunikáció-társadalomnak” (Habermas) megteremtéséhez szükségessé válik „az interperszonális párbeszéd minden társadalmilag meghatározott aszimmetriájának elhárítása” (Apel), az egyenlő lehetőség a beszédaktus választására.

Kérdéses azonban, hogy minden kommunikáció célja az egyetértés megtalálása. Az artikulálhatóság és a megértés ugyanis nem szükségképp vág egybe az egyetértéssel, sőt, ha mindenütt, mindenben azt keresnénk, az artikuláció sokféleségét, pluralizmusát is elhárítandó zavarnak, anomáliának kellene tekintenünk. Valóban, Habermas a kommunikáció végtelen haladásában létrejövő, tartalmilag meghatározott konszenzusban ismeri fel az igazságot, számára a „kijelentések igazságának feltétele mindenki más potenciális egyetértése”.

Heller Ágnes, aki e terapeutikus elmélettel szemben radikális kommu-

nikációelméletet javasol (ami azt jelenti, hogy a fennálló világhelyzetet oppozíciójának és korrektívumának dialektikájában az előbbit részesíti előnyben), éppen ezen a ponton bírálja Apel és Habermas elgondolását. Számára a plurális szükségletek — amelyeket megkülönböztet az *érdekelletétekből* keletkezett érdekektől — olyan adottságot jelentenek, amelyeknek nem kell érvényességüket igazolni. Egyetlen föltételnek kell eleget tenniük: nem vonatkozhatnak a másik emberre, mint eszközre. Racionálisan érvelni amellet kell, hogy kielégíthető-e egy adott társadalmi helyzetben valamely érvényes szükséglet, illetve amellet, hogy mely szükségletek kielégítésének kell elsőbbséget biztosítani. A szükségletek tekintetében nem kell konszenzusnak uralkodnia —: e gondolat közelebb áll kiinduló kérdésünkhöz, a kommunikációs szakadékok áthidalhatóságához.

Az adottság minden filozófia számára az ember valamely attribútuma, az a képessége, működésmódja vagy létfeltétele, amelyet szubsztanciálisnak tekint. Heller Ágnes kiindulópontja földhözragadtabb: ő a tapasztalatilag létező teljes emberből indul ki. Még hozzá helyesebb volna itt többes számot használni, mert adottsága nem az egyed és nem az emberi nem, hanem az egyedek halmaza, a sokféle ember. Mi teremthet rendet e sokféleségben? Az adottság három részre tagolódik. *Szerkezetekre*, az ember antropológiai állagának (azaz társadalmi természetének), illetve mindennapi életének és értékorientációjának szerkezetére. Ez a beleszületettség adottságainak feltérképezése, minden emberé. Másrészt *közfelfogáson alapuló vezető életértékekre*, mint tartalmilag telített regulatív eszmékre, amelyek még mindig egy meghatározott világkorszak embereinek közös mivoltához tartoznak. Végül harmadszor *értékérvényesítő orientációk* gyakorlati létezésére: az emancipáció létező szükségleteire, illetve szükségletrendszeire, az emancipáció modelláló, fennálló életformákra.

E kiindulóponthoz az a *belátás* társul, hogy a jelenlegi világhelyzetben az emberek magatartását nagyrészt nem az igaznak elismert normatív értékek vezetik, hanem a Kant által megnevezett motívumok: a bírvágy, a becsvágy és a hatalomvágy. Radikálisnak azért nevezi magát e filozófia, mert tagadja ezt a világhelyzetet, és vele szembe racionális utópiát állít. Heller Ágnes szerint minden filozófia „racionális utópia, mely a Jó és Igaz legyenének mértékével méri a létet”. A filozófia „az autonóm gondolkodó ember szükségletét elégíti ki a defetiszizált érték-racionalításra egy általa konstituált és igazolt életforma szempontjából, amelynek fényében a Lét lényegtelenységét kritizálja”. A kiválasztott három adottság az utópia racionalitását hivatott igazolni. Az antropológiának a lehetőséget kell megmutatnia, azt, hogy az ember nincs bezárva érdekvezette vágyainak börtönébe. A vezető életértékek konszenzusa a megszabadulás egyetemes érvényű hivatkozási alapjának szerepét tölti be, míg az utalás érvényesítésük gyakorlati mozgalmaira a gyakorlat filozó-

fiájának hagyományos rekurzusához kapcsolódik. Egy döntő ponton azonban eltér a hagyománytól: ez a filozófia nem valósulhat meg egyetlen, a fennállót meghaladni akaró mozgalomban sem, s ezért nem lehet egy mozgalom bölcselete, nem oldódhat föl abban, hanem sokkal inkább e mozgalmak párbeszédének, *értékvitájának* filozófiája, mert az általa konstituált és igazolt életforma éppen ez: a racionális értékvita.

Tradíciójának megfelelően (amely e sorok írójának tradíciója is) mindenekelőtt politikai filozófia a Heller Ágnesé, amelyben minden a fennálló társadalmi viszonyok megváltoztatásának perspektívájában nyer értelmet. De a politikai forradalom elvesztette benne kitüntetett helyét. Heller az életforma totális forradalmáról beszél, amelyben értékek és szükségletek artikulálódnak, s ezek szükségszerű, sőt, kívánatos *pluralizmusának* — amely maga is értékként és szükségletként artikulálható — létformája a racionális értékvita: a különböző értékválasztások ellentmondásmentes vonatkoztatása a legáltalánosabb és a közfelfogásban uralkodó értékeszmékre, majd megütköztetésük révén való elméleti és gyakorlati érvényesítésük.

Ha a filozófia saját értékei közé fölveszi a pluralizmust, akkor két — bizonyos mértékig ellentmondó — feladattal találja magát szembe: igazolnia kell saját rendszerének általános érvényességét és meg kell alapoznia az érintkezés — a beszélgetés — lehetőségét más rendszerekkel, amelyek szintén számot tartanak az általános érvényességre. Ha nem tévedek, a filozófiák mind ez ideig nem így jártak el. Beszélgetésükben nem volt helye a toleranciának, hanem saját rendszerüknek megfelelően értelmezték át, s annak rendelték alá a múltbéli vagy kortárs bölcseletet. Igaz, a kései Diltheynél a szkepszis jól érezhető fenyegetései közepette megjelent a filozófiák történelmi horizontjának és általános érvényre törekvésének ellentmondása, és a megoldáskísérlet nála is a filozófia fogalmának — történelmi változataiban maradáno fogalmának — kidolgozása lett volna. Heller Ágnes kevésbé a történelmi múltra reflektál filozófia-fogalmával, hanem egy utópikus jövő-modellt szembe-sít a jelennel. E modellnek nemcsak tartalma, hanem mintája is az életforma: a radikálisan végigvitt, de egymást toleráló bölcseletek együttélésének utópiája mintegy a különböző életformák együttélésének prefigurációja. Annál is inkább, mert a filozófia itt mindig egyszerre jelent rendszert és filozófiai életformát. S tekintve, hogy az életformák szilárdságát, körvonalazottságát s főképp általánossá válásuk lehetőségét közösségek szavatolhatják, a filozófiai értékvita eszménye egyben a közösségekre tagolt s egymással társalgó emberiség eszménye. A közösségek nyitottságát választásuk szabadsága alapozza meg, s maga a vita tartja fenn.

Tudnunk kell, hogy Heller Ágnes fölfogása szerint a filozófiai érték-vita *igaz értékek vitája*. Ez toleranciájának oka, hiszen kizárja, hogy a vita tárgya az igazság legyen. Persze ehhez új igazságfogalomra volt

szükség. Eszerint az igazság feltétele az általános, de nem feltétele a különös egyetértés. Az általános egyetértés — a legáltalánosabb érték-eszmékben való megegyezés — teszi lehetővé, hogy egyáltalán értékvitába bocsátkozzunk. S ha az értékviták túlnyomó része ugyan nem filozófiai értékvita, hanem „fölvetető”, akadályelhárító vita, e vitákban az érvelés stratégiai célja, hogy úgy mondjam nem a megegyezés előre, hanem a megegyezés hátra: annak bebizonyítása, hogy az ellenfél értékértelmezése nem vonatkoztatható ellentmondásmentesen a társadalmilag általánosan elismert s együttesen funkcionáló értékeszmékre. Az ellentmondásmentes vonatkoztathatóság viszont már magának az igazságnak a kielégítő ismerve: a filozófiai értékvitába értelmezett igaz értékek birtokában lépünk. „Olyan konszenzust akarunk tehát — mondja Heller Ágnes —, amely kizárja a konszenzust minden konkrét értéket, minden konkrét teória vonatkozásában.” Arra az eredményre jutunk, hogy a filozófiai értékvita nagyon kevésbé filozófiai: igaz értékek és érvényes szükségletek *gyakorlati* megvalósításának lépésrendjét szabályozza, s mindenekelőtt egyenrangú életformák plurális kapcsolatának gyakorlata. Nem a lét filozófiáját prezentálja, hanem gondolkodói hagyománya kanonikus filozófusának, Marxnak értelmében „megszüntetett” filozófiát, filozofikus létet preformál.

A reális kommunikációs közösség és az eszményi kommunikációs közösség dialektikája Apelnél az, hogy az utóbbi az előbbiben, mint annak előfeltétele, adva van. Két regulatív elve az első túlélése (fennmaradása), a második megvalósítása. A túlélési stratégia a második feltétele, az emancipációs stratégia az első értelme. A kommunikáció fogalma — mint láttuk — implicit értékeket tartalmaz, amelyek megvalósítása a kommunikáció formális feltétele. Az emancipáció gyakorlati folyamatában a formális feltételnek tudatosított tartalmi értéknek kell általánossá válnia, s e folyamatban minden igazság a kommunikáció-közösség egyetértéseként határozható meg. Heller Ágnes nyilvánvalóan elfogadja mind a túlélési, mind az emancipációs stratégiát, de az emancipációban, amelyet szabad emberek szabad — közösségi — társulásaként határoz meg, számára mind a szabadság, mind pedig a kibontakoztatandó emberi gazdagság okából a pluralizmusnak döntő szerepe van. Ezért a kommunikáció virtuális kiindulópontján, a legáltalánosabb materiális érték-eszmékben, s nem virtuális végpontján, a vita konkrét tárgyában föltételez konszenzust.

A kiinduló konszenzus fogalmát kell tehát megvizsgáljunk. Általános, vezető értékeszmék interszjektív elismerése — mit is jelent ez? A történelemben kidolgozódnak olyan értékek, amelyeket igen hosszú távon való folyamatos fenntartásuk megszilárdít és kikristályosít. Egészen alapvető történelmi változások kivételével nem elismerésük, hanem értelmezésük körül folyik a vita. Regulatív eszmékként funkcionálva elismerése egyetemes és reprezentatív: érték voltál mindenki elismeri, a bölcsesetek

pedig reprezentálják. Történelmi módon felfogott univerzália-elméletről van tehát szó, amelyben az univerzália lassú változása az antikvitás boldogság-központú értékvilágától a mi világunk szabadság-központú értékvilágáig az ember nembeliségének kidolgozását, nembeli fejlődését írja le. S ezek az univerzálék a közös nyelv alapjai, ezek révén beszélhetünk egymással. Ahogy Apelnél az ördög is csak a transzcendentális nyelv-játék etikai kötelmeit elfogadva, s így ördögi voltát megszüntetve léphet be a dialógusba, úgy Heller Ágnes elméletéből az következik, hogy az ördög kommunikációjának is föltétele az értékeszmék (egy-egy értékeszmék) deklarálása, hiszen értékek nélkül, s kölcsönösen elismert értékek nélkül nem jöhet létre beszélgetés. Ezzel pedig az ördög maga szolgáltatja a lehetőséget legyőzésére az érvelésben (a történelemben?). Valóban: láthatjuk III. Richárd magánbeszédének és dialógusának ellentétét. S Sade hősei, a bűn barátai sem csalhatják meg saját kisded közösségük tagjait, azokat tehát, akikkel interszubjektív kapcsolatban állnak, akiket nem élvezetük tárgyának tekintenek.

Igen, valószínűleg értékeszmék előzetes közfelfogásán alapul a kommunikáció. Ott jön létre, ahol az interakcióba lépők valamilyen vonatkozásban feltételezhetik ezt a közös alapot. Más kérdés, hogy joggal feltételezhetik-e. Vajon nincs-e jelen a kommunikációban a konvencióknak, előítéleteknek, nem racionalizált értékeléseknek és elhallgatásoknak az a szövénnye, mely tápot ad e feltételezésre s ugyanakkor megalapozza a félreértést? E kérdést — egyezzék meg bármennyire tapasztalatainkkal — félre lehetne vetni, amikor épp e tapasztalatot megmásítani akaró utópiáról beszélünk. Félre lehetne vezetni, ha egy vonatkozásban nem érintené épp az utópia racionalitás-feltételét, kiindulópontját. Vezető értékekben megegyezünk — mondja Heller Ágnes —, értelmezésükön vitatkozunk. Kérdésem: megegyezünk-e az értékekben, ha másképpen értelmezzük őket? Úgy gondolom, hogy ez a megegyezés, az előzetes konszenzus racionalizálásra vár, tehát nem racionális. Homályos vágy, hiány, szükséglet, s részben nem is tudatosított, öröklött norma megtestesülése (még akkor is azzá vált, ha a filozófia szállította a 'közfelfogás számára'). Nem a megértés, hanem a félreértés — a nem-megértő félreértés — nyelve, a néma emberiség alig artikulált értékvilága. Az értelmezés, amely mindig vita más értelmezésekkel, ennek megszólaltatása, artikulálása. S azt hiszem, a filozófiának valóban ezt is kell tennie, ezt is kell tennie. De hogyan rekurálhat arra, amit kusza hiányból s már értelmezetlen tartalomból maga változtat tervvé, maga képez akarattá? Hogyan képzelheti, hogy az az értelmezés, amellyel vitába száll, nem jelenti éppúgy, mint saját értelmezése, az előzetes konszenzusnak, az általános értékeszmék világának, s ezzel a történelemnek s antropológiának valamely visszamenőleges meghatározását, értelmezését? S ha föl is vehető, föl is kell vetni, hogy vajon a két értelmezés kizárja-e egymást,

lemérhető-e ez épp a kétféleképp értelmezetten, az előzetes konszenzuson?

Heller Ágnes egy helyen az itt fölmerülő problémára azt a választ adja, hogy az értékértelmezések vitájában tulajdonképpen egy történelmileg kiemelt általánosabb értelmezésre vonatkoztatjuk értelmezésünket. Nem hiszem azonban, hogy ez megoldás volna, mert éppen az ő tagolása szerint ez vagy értelmezés, amellyel szemben egy másik értelmezés állhat, vagy pedig mintegy az értelmezés mögé visszahúzódó közfelfogás. Hogy az értékeszmék jelenkori előzetes közfelfogása olyan, mint amilyennek leírtam, hogy közfelfogás voltát éppen bizonytalansága biztosítja, arra a legfőbb bizonyíték természetesen az, hogy milyen csekély mértékben érvényesül. Az értékeszmék előzetes konszenzusából kiinduló vitáknak azonban három — véleményem szerint döntő fontosságú félreértés-lehetőségét szeretném megemlíteni. Mindegyik esetben azt kérdezem, hogyan lehet végrehajtani a vitában az előzetes konszenzusra való vonatkoztatást.

1. Félreértések gyakran adódnak értékeszmék *terjedelmi* értelmezési különbsége miatt. Értékek arisztokratikus fönntartása, fajnak, nemzetnek, osztálynak való fenntartása: a példák szaporíthatók. Ezt a kérdést Heller Ágnes megoldotta, méghozzá *terjedelmi* módon, amikor minden ilyenén értékvitát arra az integrációra, mint értékeszmére, vonatkoztatott, amelynek nem lévén riválisa, nincsenek érdekellentétekből létrejövő érdekei, hanem csak szükségletei — az emberiségre. Az egyes integrációk értékei tehát annyiban igaz értékek, amennyiben nem állnak ellentétben az emberiséggel mint értékeszménnyel, illetve vonatkozathatók rá.

2. Félreértések adódhatnak az értékeszmék gyűjteményének teljességéből, illetve töredékességéből. A mindennapi értékvitákban gyakran nem komplett értékvilágok állnak egymással szemben, vagyis nem tartalmazzák világunk összes értékeszméjét. De emögött az a filozófiai kérdés áll, hogy akár egy végtelen progresszusban érvényesíthetők-e, regulálhatják-e a kommunikatív cselekvést a közfelfogás által elismert összes értékek. Kétségtelenül, a filozófusnak értékvilágát világunk minden értékeszméjére vonatkoztatni kell, de ez lehet *reduktív vonatkoztatás*. Heller Ágnes szerint nemcsak ellentmondásmentesen, kibontakoztató módon kell vonatkoztatni az értékeszmékre az értékértelmezéseket (s ezzel az emberi gazdagság értékét optálni), hanem *egy vezető értékeszme*, a Legfőbb Jó alá kell rendelni is őket. Ez a legfőbb jó, „a kiinduló 'konszenzus egy adott világekorszak minden filozófiája számára” —: számunkra a szabadság. Ma azonban a szabadság főképp az emancipatorikus bölcseszemek, illetve e bölcseszemek valóságos és lehetséges befogadói számára a legfőbb jó. Számomra is. Ha Heller Ágnes *minden* filozófiai értékvitában szükségesnek tartja e hierarchia tiszteletben tartását, akkor saját bölcseszemének általános érvényességre törekvése vámot vesz azon a törekvésen, hogy a pluralizmus értékét beépítse elméletébe.

A szabadság kétségtelenül általánosan elismert értékeszme, s ezért minden filozófiának vonatkoztatni kell rá értékeit. De ez lehet redukzív vonatkoztatás is. Így amikor Weizsäcker nemrégiben az aszketikus világkultúra gondolatát vetette fel, mint az emberiség fenyegető bajaira a kívánatos panacéát, akkor a gazdagság helyett a szegénység értékét választotta, s a szabad választás helyett szabad lemondásként értelmezte a szabadságot. Amikor Gadamer Habermassal való vitájában kategorikusan elvetette az elvileg emancipatorikus bölcséletet, mint amely előtt minden uralmi kényszer feloldásával az anarchisztikus utópia csillagának kell lebegnie, akkor az autoritás értékét úgy vonatkoztatta a szabadságra, hogy a dogmatikus erőszakot megkülönböztette a dogmatikus elismeréstől, a vak engedelmisséget a „szabad” elismeréstől. S végül Simone Weil a szeretet értékeszméjét emelte a szabadság fölé. Az ő gondolatmenetét hosszabban idézem *Ami személyes és ami szent (La personne et la sacré)* című esszéjéből, mert kiinduló problémánkkal szoros kapcsolatban áll: „... azok, akik legtöbbször tapasztalják, hogy rosszat követtek el ellenük, ép azok, akik legkevésbé tudnak beszélni. Alig van gyötrelmesebb valami, mint a büntetőtörvényszék előtt látni egy szerencsétlent, ahogy összevissza dadog, miközben a bíró elegáns mondatokban, finoman évődik vele. A közvélemény szabadságában, értelmünk kivételével valamennyi képességünk közül igazában egyedül szívünknek az a része érdekelt, amely a rossz ellen kiált. De mivel e kiáltás legtöbbször egyáltalán nem lel szavakra, a szabadság alig jelent valamit számára. Ezért a köznevelésnek kellene eleve olyannak lennie, hogy lehetőség szerint több kifejezési eszközzel siessen a segítségére. Oly kormányzat kellene továbbá, mint a közvélemény szóhoz juttatásában nem is annyira a szabadság biztosítása, mint inkább egyféle csendes és figyelő atmoszféra jellemezne, amelyben még a gyenge és ügyetlen kiáltás is hallhatóvá válna”.

3. Félreértések adódhatnak harmadszor az értékeszmék különböző státusából. Amire gondolok, szorosan érintkezik az előbbi félreértéstípussal — szintén az érvényesíthetőség kérdését veti fel. Az értékek — mondja Heller Ágnes — nem vezethetők le a szükségletekből, de szükségletekké változhatnak. S nyilván kívánatos lenne, hogy értékek elismerése mellett cselekvő fenntartásuk szükségletté válják. A kiinduló konszenzus azonban csak az elismerést tartalmazza szükségképpen: a cselekvő fenntartás nem közfelfogás. Mármost föltételezem, hogy az értékeszmék konszenzusának heterogeneitása többek között abból származik, hogy ezek az eszmék (egyikük-másikuk, kinél-kinél más-más elrendezésben) affinisek lehetnek a cselekvő fenntartáshoz vagy nem: artikulálódhatnak érvényesíthető *szükségletként* és érvényesíthetetlen *vágyként*. Az utóbbi, mely oly nagy szerepet játszik például Ernst Bloch filozófiájában, e vonatkozásban szinte semmit Heller Ágnesnél. Összefügg ez egy döntésével, a filozófia tárgyának bizonyos leszűkítésével, amellyel nem tudok egyetérteni. A

vágyak irányulhatnak eleve nem racionalizálható, de az emberi életben és kultúrában nagy szerepet játszó „értékekre”: a halhatatlanságra, a másik emberrel való egyesülés tökéletes kommunikációjára, s ezzel kétségkívül mintát adhatnak az értékeszmékhez való viszonyoknak is. „A föld, mint az emberiség otthona — ez a filozófia birodalma, »kertje«, erre a birodalomra terjed ki kompetenciája. Ami a földön, az emberiség otthonán kívül van, oda a filozófia nem merészkedhetik, az számára az őserdő — nem az ő birodalma. A filozófia kompetenciája azokra az egzisztenciális kérdésekre terjed ki, melyek az *emberi életre* vonatkoznak, melyek az embernek az emberhez való viszonyából fakadnak... Amitől az ember szédül, az túl van a filozófia kompetenciáján. A filozófia az eszes lényeknek szól, és a racionálisan *elgondolható* szférájában marad... Arról, amitől az ember szédül, a filozófiának hallgatnia kell... A szédülés birodalma egyes-egyedül a vallásra tartozik, mert a szédülés élménye vallásos élmény. Aki nem akarja a vallásos élményt, az nem tehet mást, mint hogy követi Spinoza tanácsát: *nem gondol arra*, amitől szédülünk” — írja Heller Ágnes. Nem tudom, hogy a filozófia lemondhat-e *bármilyen* tematizálásáról, ami az ember sorsviszonyaihoz tartozik, különösen akkor, amikor az őserdőt — mint még Spinozánál is — már nem urálja isten. S egyáltalán: kiiktatható-e a konszenzusból, kiiktatható-e a kommunikációból az őserdő közelsége?

A fenti megjegyzések végkövetkeztetése, hogy a vezető értékek konszenzusa értelmezés előtti egyetemességükben olyan elvonatkoztatás, amely döntő módon a hiányra utal. Heller Ágnes ösztönelméletének egy fogalmát variálva kevésbé értékek, mint értékcsomkok ezek. A hiány betöltése az elmélet szükségképp erőtlen eszközeivel a normát adó radikális utópia. De kirajzolódik egy másik filozófiai feladat, a hiány betöltésének korrektív útja, az adottságok gazdagabb, telítettebb értelmezése azon a ponton, amelyre Heller Ágnes hívta fel a figyelmet, az előzetes konszenzusok világában. A kommunikáció egyik útja a vonatkoztatás erre az előzetes konszenzusra, s itt e konszenzus félreértésével kell számolnunk. A kommunikáció másik útja az előzetes konszenzus hermeneutikus feltárása és rekonstrukciója, itt azonban a beszélgetés közös alapjának tisztázó létrehozásával az uniformizálástól, a pluralizmus megsemmisítésétől kell tartanunk. Ez ma az emancipatorikus kommunikációelmélet antinómiája.

HELLER ÁGNES MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

KÖNYVEK

1. *Csernisevszkij etikai nézetei*, Szikra, Budapest, 1965, 292 o.
2. *Az erkölcsi normák felbomlása*, Kossuth, Budapest, 1957, 147 o.
3. *A morál szociológiája vagy a szociológia morálja*, Gondolat, Budapest, 1964, 149 o.
4. *Társadalmi szerep és előítélet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 170 o.
5. *Az aristotelési etika és az antik ethos*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 409 o.
6. *A reneszánsz ember*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 361 o.
7. *Érték és történelem*, Magvető, Budapest, 1969, 540 o.
8. *A szándéktól a következményig*, Magvető, Budapest, 1970, 518 o.
9. *A mindennapi élet*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 333 o.
10. *Alltag und Geschichte*, Luchterhand Verlag, Nyugat-Berlin, 1970, 122 o.
11. *Historia y vida cotidiana*, Ediciones Grijalbo, Barcelona, 1972, 166 o.
12. *O Cotidiano e a Historia*, Editora Paz e Terra, Rio de Janeiro, 1972, 122 o.
13. *Hipothese über eine marxistische Theorie der Werte*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1972, 85 o.
14. *Towards a Marxist Theory of Value, Kinesis*, Southern Illinois University at Carbondale-TELOS BOOKS, 1972, 72. o.
15. *Hipotesis para una teoria marxista de los valores*, Ediciones Grijalbo, Barcelona, 1974, 124. o.
16. *Per una teoria marxista del valore*, Editori Riuniti, Róma, 1974, 246. o.
17. *La teoria dei bisogni in Marx*, Feltrinelli Editore, Milánó, 1974, 164. o.
18. *Sociologia della vita quotidiana*, Editori Riuniti, Róma, 1975, 426. o.
19. *Individuum und Praxis* (positionen der Budapester Schule) (tanulmánygyűjtemény másokkal együtt), Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1975, 190. o.
20. *Portrévázlatok az etika történetéből*, Gondolat, Budapest, 1976, 433. o.
21. *The Theory of Need in Marx*, Allison and Busby, London, 1976, 130. o.
22. *The selected papers of Agnes Heller*, Hosey University Press, Tokió, 1976, 176. o.
23. *The humanisation of Socialism*, Allison and Busby, London, 1976, 175. o.
24. *Theorie der Bedürfnisse bei Marx*. VSA, Nyugat-Berlin, 1976, 151. o.
25. *Über die Instinkte*, VSA, Nyugat-Berlin, 1977, 171. o.
26. *L'uomo del Rinascimento*, La Nuova Italia Editrice, Firenze, 1977, 676. o.
27. *Az ösztönök — Az érzelmek elmélete*, Gondolat, Budapest, 1978, 419. o.
28. *La teoria dei bisogni in Marx*, Feltrinelli, Milánó, 1978, (ötödik kiadás)
29. *Sociologia de la vida cotidiana*, Editions 62, Barcelona, 1978, 420. o.
30. *Das Alltagsleben*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1978, 326. o.
31. *La théorie de besoin chez Marx*, Editions 10/18, Párizs, 1978.
32. *La Teoria dei bisogni in Marx*, Feltrinelli, Milánó, 1978., (hatodik kiadás)

33. *La Forme del'Uguglianza* (Fehér Ferencsel együtt), Aut Aut, Milánó, 1978, 86. o.
34. *Philosophie des linken Radialismus*, VSA, Hamburg, 1978, 194. o.
35. *Svakodnevni život*, Nolit, Beograd, 1978, 392. o.
36. *Instinkto e agresivité*, Feltrinelli, Milánó, 1978, 1978. o.
37. *Renaissance Man*, London, 1978, 483. o.
38. *La Scuola di Budapest*. La Nuova Italia Editrice, Firenze, 1978
39. *Teorien om de menneskeligen behoy hos Marx*, Modtryk, Aarhus, 1978, 138. o.
40. *Die Seele und das Leben*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1978, 327. o.

CIKKEK, TANULMÁNYOK

1. Magyar nyelvű közlések

1. Bjelinszkij esztétikai tanulmányai, *Forum*, 1950, 466—470. o.
2. Erdélyi János útinaplója és útlevelei, *Csillag*, 1951, 1401—1404. o.
3. Erdélyi János, *Filozófiai Évkönyv*, 1. évf., 1952, 403—476. o.
4. A Filozófiai Írók Tára, *Filozófiai Évkönyv*, 1. évf., 1952, 1554—1565. o.
5. Bírálólat és önbírálólat az irodalomban, *Csillag*, 1953, 6. szám, 900—904. o.
6. Liberalizmussal a bürokrácia ellen? *Csillag*, 1953, 9. szám, 1366—1367. o.
7. Erdélyi János: *Válogatott esztétikai tanulmányok*, (bevezetés, összeállítás, jegyzetek), Budapest, *Művelt Nép*, 1953.
8. *Csernisevszkij válogatott művei*, (revenzió), MTA Közleményei, Akadémiai Kiadó, 1953.
9. Turgenyev: *Rugyin — Nemesi Fészek — A küszöbön*, (utószó), Budapest, Új Magyar Kiadó, 1955
10. Csernisevszkij: *Prológos*, (utószó), Budapest, Új magyar Kiadó, 1955
11. Tolsztoj: *Színművek*, (utószó), Új Magyar Kiadó, 1956
12. A személyes érdekelttség és a szocialista erkölcs, *Természet és társadalom*, 1956, 9. szám.
13. Gogol: *Leánynéző* (utószó), Budapest, Új Magyar Kiadó, 1956.
14. Balogh Elemér—Heller Ágnes: A filozófiai vita néhány tanulsága, *Természet és társadalom*, 1956, 7. szám
15. Oszrovszkij: *Vihar*, (utószó), Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1956.
16. Gogol: *A revizor*, (utószó), Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1956.
17. Th. Mann: *Elcserélt fejek*, (utószó), Magyar Helikon, Budapest, 1957.
18. A hegeli történetfilozófia és az orosz forradalmi demokráciák, *Hegel-emlékkönyv*, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1957.
19. Th. Mann: *A törvény*, (utószó), Magyar Helikon, Budapest, 1958.
20. Új valóságok, régi valótlanóságok. Megjegyzések a nyugatnémet polgári kritikáról, *Nagyvilág*, 1960, 5. szám.
21. Az abszurditás és a distancia, Friedrich Dürrenmatt komédiái, *Nagyvilág*, 1960, 1. szám.
22. Eugene O'Neill és az amerikai dráma, *Valóság*, 1961, 6. szám.
23. A lírai zeneiségről, *Muzsika*, 1961, 9. szám.
24. Az Óda és A varázshegy, *Kortárs*, 1962, 12. szám.
25. Parabolák; sémák, szimbólumok a modern művészetben, *Nagyvilág*, 1962, 8. szám.
26. Valóság és olvasmányélmény (válasz Tamás Attilának), *Kortárs*, 1963, 2. szám.
27. A szerep mint történelmi kategória, *Kortárs*, 1964, 4. szám.

28. Az új filozófia hajnalán / A firenzei újplatonizmus, *Világosság*, 1964, 3. szám.
29. Van-e helye Istennek Shakespeare világában?, *Világosság*, 1964, 9. szám.
30. Az előítélet, *Valóság*, 1964, 3. szám.
31. Rousseau és az Új Háloise, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1964, 3. szám
32. Az Eatherly-ügy vagy a lelkiismeret határa, *Kortárs*, 1964, 12. szám.
33. Shakespeare ügyében, *Világosság*, 1963, 2. szám.
34. A kierkegaard-i esztétika és a zene, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1965, 1. szám.
35. A mindennapi élet szerkezetének vázlata, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1965, 4. szám.
36. Létezett-e egységes reneszánsz embereszmény?, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1965, 9. szám.
37. Hit vagy bizalom?, *Világosság*, 1966, 6. szám.
38. Mi a magyar most?, *Kortárs*, 1966, 8. szám.
39. „Mily Isten volna...?” / Panteizmus, atomizmus és vallás Goethe gondolkodásában, *Világosság*, 1966, 10. szám.
40. A technika mítoszai ellen, *Világosság*, 1967, 2. szám.
41. Lukács György esztétikájáról, *Kortárs*, 1967, 9. szám.
42. C. Wright Mills arcképeinek vázlata, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1967, 4. szám.
43. Az etika helye a marxizmusban, *Valóság*, 1968, 1. szám.
44. A felnőtt embriség erkölce, *Népszabadság* 26., 1968, 16., 4—5.
45. A konzervatív, a reformer, a lázadó, *Filmkultúra*, 1968, 3. szám.
46. Spinoza: *Etika*, (utószó), 1968, Magyar Helikon, Budapest, 1968.
47. Spinoza etikája, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1968, 5. szám.
48. Egyén és közösség, ellentét vagy látszatellentét, *Kritika*, 1968, 5. szám.
49. A filozófus morális küldetése, *Kortárs*, 1968, 8. szám.
50. A vallás és a mindennapi élet, *Magyar Nemzet* 24. 1968, 140. 8. szám
51. A szabadság fogalmáról, *Valóság*, 1968, 11. szám
52. A marxí forradalomelmélet és a mindennapi élet forradalma, *Kritika*, 1968, 12. szám
53. Üdvözléstan-e a marxizmus?, *Új Írás*, 1968, 10. szám.
54. „Az istenek szomjaznak” / Fanatizmus és forradalom Anatole France regényében, *Világosság*, 1968, 12. szám.
55. A megalkuvás számlája, *Filmkultúra*, 1969, 1. szám.
56. A boldogtalanság dicsérete, *Új Írás*, 1969, 4. szám.
57. Sükösd Mihály—Heller Ágnes: Két ellenvélemény, *Népszabadság*, 27. 1969, 118. 8—9.
58. A mindennapi érintkezés, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1969, 5. szám
59. Egy film tizenévesekről — negyvenéveseknek, *Új Írás*, 1969, 7. szám
60. Cinizmussal a képmutatás ellen, (utószó), Mandeville *A mehek meséje* című művéhez), *Magyar Helikon*, Budapest, 1969.
61. Spinoza: *Etika*, (utószó), Európa, Budapest, 1969.
62. A nemek közötti kapcsolatok jövőjéről, *Kortárs*, 1970, 2. szám
63. Hipotézis egy marxista értékelmélethez, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1970, 5. szám, I. rész
64. Hipotézis egy marxista értékelmélethez, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1970. 6. szám, II. rész
65. Megjegyzések egy vallomásról, *Kortárs*, 1971, 1. szám
66. A szerencsétlen tudat fenomenológiája, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1971, 3—4. szám.
67. A szükségszerűség árnyékában / Fejezetek a szocialista etika történetéből, *Történelmi Szemle*, 1971, 3—4. szám.
68. Che Guevara és Camillo Thorez találkozása, *Vigilia*, 1971, 10. szám

69. A lelki szegénységről / Lukács ifjúkori dialógusa, *Új Írás*, 1972, 1. szám
70. Elmélet és gyakorlat az emberi szükségletek szempontjából, *Új Írás*, 1972, 4. szám
71. Mindennapi életünk és a vallás, *Néprajz*, 1972
72. Kierkegaard: *Don Giovanni*, (utószó), Magyar Helikon, Budapest, 1973.
73. *Arisztotelész korai etikái*, (utószó), Gondolat, Budapest, 1975
74. Az ösztönökről, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1974, 1. szám
75. A kötelességen túl, *Korunk*, 1974, 3. szám.
76. A dialektika újabb kalandjai, *Üzenet*, Szabadka, 1976, 12. szám
77. Válasz a Vigilia körkérdésére, *Vigilia*, 1977, 12. szám
78. Lehetséges-e radikális filozófia *Új Symposium*, Újvidék, 1977, 432. o.
79. Feljegyzések az Ontológiáról Lukács elvtársnak, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1978, 1. szám
80. Az esztétika nélkülözhetetlensége és megreformálhatatlansága (Fehér Ferencsel együtt), *Híd*, Újvidék, 1978, 7—8. szám
81. Az egyenlőség formái (Fehér Ferencsel együtt), *Létünk*, Szabadka, 1978, 6. szám; 1979, 1. szám.

2. Idegen nyelvű közlések

1. Knowledge of Human Nature in Shakespearean Drama, *The New Hungarian Quarterly*, Budapest, 1964, 13. szám, 9—24. o.
2. Shakespeare Our Contemporary (Critique of Jan Kott's book), *New Left Review*, London, 1964.
3. Knowledge of Human Nature in Shakespeare's Plays, *The Marxist Quarterly*, Toronto, 1964, 46—63. o.
4. Die moralische Sendung des Philosophen, *Festschrift zum achzigsten Geburtstag von Georg Lukács*, Luchterhand Verlag, Berlin, 1965, 337—357. o.
5. Wert und Geschichte, *Praxis*, Zágráb, 1966, 1—2, 91—101. o.
6. Der Einzelne und die Gemeinschaft, *Eurpagespräch*, 1966, Wiener Schriften, Verlag für Jugend und Volk, Bécs, 127—134. o.
7. Die Stellung der Ethik im Marxismus, *Praxis*, Zágráb, 1967, 2. szám, 244—252. o.
8. L'Esthétique de György Lukács, *Nouvelles Etudes Hongroises*, Budapest, 1967, 61—72. o.
9. Individuum und Gemeinschaft, *Club Voltaire*, München, 1967, 83—100. o.
10. Mjesto etike u marksizmu, *Praxis*, Zágráb, 1967, 4. szám, 453—460. o.
11. Esquisse de la structure de la vie quotidienne, *Archives européennes de sociologie*, Párizs, 1967, 35—44. o.
12. L'Esthétique de György Lukács, *L'Homme et la Société*, Párizs, 1968, 9. 221—231. o.
13. The Two Myths of Technology, *The New Hungarian Quarterly*, Budapest, IX. évf., 1968, 30. szám, 135—142. o.
14. Despre estetica lui G. Lukács, *Viata Romaneasca*, Bucuresti, 1968, 100—103. o.
15. Ist Marxismus eine säkularisierte Heilslehre?, *Tagebuch*, Bécs, 1968, 7—8. szám, 9—10. o.
16. Carattere ed autonomia dell'estetica in Lucács, *Trimestre*, Pescara, 1968, 3—4. szám.
17. On the Future of Relations between the Sexes, *International Social Science Journal*, Párizs, 1969, 4. szám, 535—544. o.
18. L'avenir des relations entre les sexes, *Revue Internationale des Sciences Sociales*, Párizs, 1969, 4. szám, 574—584. o.

19. Place de l'éthique dans le marxisme, *Marx et la pensée scientifique contemporaine*, Mouton, 1969, 520—528. o.
20. Glaube oder Vertrauen, Bécs—Freiburg—Bázel, 2. évf., 1. szám, 14—23. o.
21. Die Marxistische Revolutionstheorie und die Revolution des Alltagslebens, *Praxis*, Zágráb, 1969, 1. szám, 65—78. o.
22. Marksova Teorija revolucije i revolucija svakidašnjeg života, *Praxis*, Zágráb, 1969, 3—4. szám, 65—76. o.
23. Partikularität und Individualität im Alltagsleben, *Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie*, Bécs, 1970
24. Religion und Alltagsleben, *Internationale Dialog Zeitschrift*, Bécs—Freiburg—Bázel, 1970, 2. szám, 128—138. o.
25. The Marxist Theory of Revolution and the Revolution in Everyday Life, *TELOS*, Buffalo, 1970, 6. szám, 212—224. o.
26. Family Structure and Communism, *TELOS*, Buffalo, 1971, 7. szám, 99—112. o.
27. La teoria marxista della rivoluzione e la rivoluzione della vita quotidiana, *Aut Aut*, Milánó, 1972, 1. szám, 58—72. o.
28. Struttura familiare e comunismo, *Aut Aut*, Milánó, 1972, 2. szám, 72—89. o.
29. Von der Armut am Geiste: A Dialogue by the Young Lukács, *The Philosophical Forum*, Boston University, 1972, 3—4. szám, 360—371. o.
30. Marxistische Ethik, christliche Ethik und gesellschaftliche Revolution, *Internationale Dialog Zeitschrift*, Bécs—Freiburg—Bázel, 1972, 1. szám, 70—78. o.
31. A Estetica de Georg Lukács, *Hora*, Rio de Janeiro, 1972, 12. szám, 4—16. o.
32. Cotidianul si istoria, *Etica contemporana*, Bucuresti, 1973, 9—19. o.
33. Valoare si istoria, *Etica contemporana*, Bukarest, 1973, 19—30. o.
34. La teoria, la prassi e i bisogni umani, *Aut Aut*, Milánó, 1973, 29—45. o.
35. Individual and Community, *Social Praxis*, Toronto, 1973, 11—23. o.
36. Jenseits der Pflicht. Das Paradigmatische der Ethik der deutschen Klassik im Oeuvre von Georg Lukács, *Revue Internationale de Philosophie*, Brüsszel, 1973, 106. szám, 439—457. o.
37. Familienform und Kommunismus, *Die neue Linke in Ungarn*, Nyugat-Berlin, 1974.
38. Über die Zukunft der Beziehungen zwischen den Geschlechtern, *Die neue Linke in Ungarn*, Nyugat-Berlin, 1974.
39. Theory and practice: Their relation to human needs, *Social Praxis*, Toronto, 1974, 1—4. szám, 359—373. o.
40. Moralne Poslannictwo Filozofa, *ZNAK*, Krakko, 1974, 742—758. o.
41. Wie ist der Ungar jetzt?, *Historische Entwicklung und sozialer Wandel*, Stuttgart, 1974, 1., 138—156. o.
42. Von der Armut am Geiste, Ein Dialog des jungen Lukács, *Lehrstück Lukács*, Frankfurt, 1974, 112—125. o.
43. Family Structure and Communism, *Woman in a Man-Made World*, Chicago, 1974, 293—303. o.
44. Théorie et pratique en fonction des besoins humains, *Les Temps Modernes*, Párizs, 1974, 337—338. szám, 2789—2806. o.
45. Movimento radicale e utopia radicale, *Aut Aut*, Milánó, 1974, 11—12. szám, 39—49. o.
46. Radikale Bewegung und radikale Utopie, *Systemwandel und Demokratisierung*, Frankfurt—Köln, 1975, 62—71. o.
47. Sistem potreba i Društveno udruženih proizvođača, *Marksizam u svetu*, Belgrád, 1975, 11. szám, 1—33. o.

48. Towards a Sociology of Knowledge of Everyday Life, *Cultural Hermeneutics*, 1975, Dordrecht—Boston, 7—19. o.
49. Die Marxistische Revolutionstheorie und die Revolution des Alltagslebens, *Die neue Linke in Ungarn*, Nyugat-Berlin, 1976
50. Teorija i praksa u funkciji ljudskih potreba, *Marksizam u svetu*, Belgrád, 1976, 5. szám, 76—92. o.
51. Notes On Lukács' *Ontology*, *TELOS* (Fehér Ferencsel együtt), Saint-Louis, 1976, 29. szám, 160—181. o.
52. Ka marksističkoj teoriji vrednosti, *Teoria*, Belgrád, 1976, 1—2. szám, 119—133. o.
53. Zapisci za druga Lukácsa o „Ontologiji”, *Kulturni radnik*, Zágráb, 1976, 6. szám, 116—161. o.
54. Premessa alle „Annotazioni sull'ontologia per il compagno Lukács”, *Aut Aut*, Milánó, 1977, 3—4. szám, 3—38. o.
55. Un dialogo del giovane Lukács, *Aut Aut*, Milánó, 1977, 3—4. szám, 149—174. o.
56. The Necessity and Irreformability of Aesthetics, (Fehér Ferencsel együtt), Boston University, 1977, 1. szám, 1—21. o.
57. „Il paese della cuccagna e un sogno repressivo”, Róma, 1977. 5. szám.
58. Pepluca sui bisogni a la vita quotidiana, *Aut Aut*, Milánó, 1977, 7—8. szám, 2—31. o.
59. On the New Adventures of Dialectic, *TELOS*, Saint-Louis, 1977, 31. szám, 123—143. o.
60. Forms of Equality, *TELOS*, Saint-Louis, 1977, 32. szám, 6—26. o.
61. Georg Lukács und Irma Seidler: Das Zerschellen des Lebens an der Form, *Die Seele und das Leben*, Frankfurt, 1977
62. La connaissance quotidienne, *L'homme et la société*, Párizs, 43—44. szám, 95—107. o.
63. On Perry Anderson's Historical Books, *TELOS*, Saint-Louis, 1977
64. Passato, Presente, Futuro della democrazia, *Problemi del socialismo*, Róma, 1977
65. Sur la démocratie, *Esprit*
66. Las „necesidades radicales”, *Materiales*, Barcelona, 1978, 27—49. o.
67. Forme jednakosti, (Fehér Ferencsel együtt), *Marksizam u svetu*, Belgrád, 1977, 9. szám, 267—315. o.
68. Sta alla donna unire emotività e razionale, *Paese Sera*, 1977. aug. 31.
69. L'irriducibile antagonismo dei bisogni, *Lotta Continua*, 1977. szept. 23.
70. Il Complesso del Gulag e la teoria dei bisogni, *Repubblica*, 1977. szept. 3.
71. Ungars behovsdiktatur, (Fehér Ferencsel együtt), Köpenhága, 1978, II.
72. „Un piccolo uomo spiegava sommessamente dalla cattedra”, *La Città Futura*, 1977. nov. 30.
73. Revolutionen i dagliglivet, *Tiderne skifter*, Köpenhága, 19—28. o.
74. Las „necesidades radicales”, *Materiales*, Barcelóna, 1978, 7—8. szám, 49—65. o.
75. Poglavlja iz novih avantura dijalektike, *Rukovet*, Szabadka, 1978, 5—6. szám.
76. O siromaštvu duha, *Kulturni radnik*, Zágráb, 1978, 5. szám.

Összeállította: FEHÉR Ferenc (Budapest)

HAGYOMÁNY

A VAJDASÁGI ÉPÍTÉSZETI SZECCESSZIÓ TÖRTÉNETÉBŐL (VI.)

A SZABADKAI VÁROSHÁZA (1908—1910)

Vajdaság leggyakrabban emlegetett és legismertebb szecessziós épülete a szabadkai városháza épülete. Ezt a szabadon álló, méreteivel lenyűgöző objektumot a múlt század utolsó évtizedeire jellemző építészeti stílus, az eklektika fogja körül. Az ilyen városszerkezetből kiemelkedő városháza már az új század hírnöke, de ugyanakkor, a mi szempontunkból nézve, olyan — némiképp elkésett — épületegyüttes, amely a saját stílusuk után kutató magyar építészek útkeresésének második évtizedében, annak is a végén jött létre.

Feltételesen kiválasztva a „magyar változator” a századforduló lelkes újtóinak és építészeinek nagy családjából, nem akarunk valamilyen új stílust kierőszakolni, csupán az építészetben végbemenő történések áttekintését szeretnénk megkönnyíteni. Ezek szerint, a szabadkai városháza a szecesszió építészetének emléke, amely magán viseli a magyar néprajz jegyeit, s ugyanakkor funkcionális épület, mintegy előhírnöke a modern építészetnek. Amikor „elkésettnek” minősítjük, akkor arra gondolunk, hogy egy irányvétel fináléjában keletkezett, amikor már az új, funkcionálisabb, avantgarde nézetek kerültek előtérbe.

Az épület értéke tehát nem tarkaságában és még kevésbé magyaros hangsúlyában, hanem áthidaló szerepében van.

Egyrészt Lechner Ödön dús képzeletének és vizionáriusi tervezésének, másrészt pedig a célszerűséget szem előtt tartó modern építészet hatásának kereszteződésében született ez az épület. Jakab Dezső és Komor Marcell — Lechner követői —, habár a korábbi nézetektől voltak átitatva, műükben megteremtették a jövőbe vezető hidat: az építészet és a művészi mesterség — gyakran még a mai építészek számára is elérhetetlen — SZINTÉZISÉT.

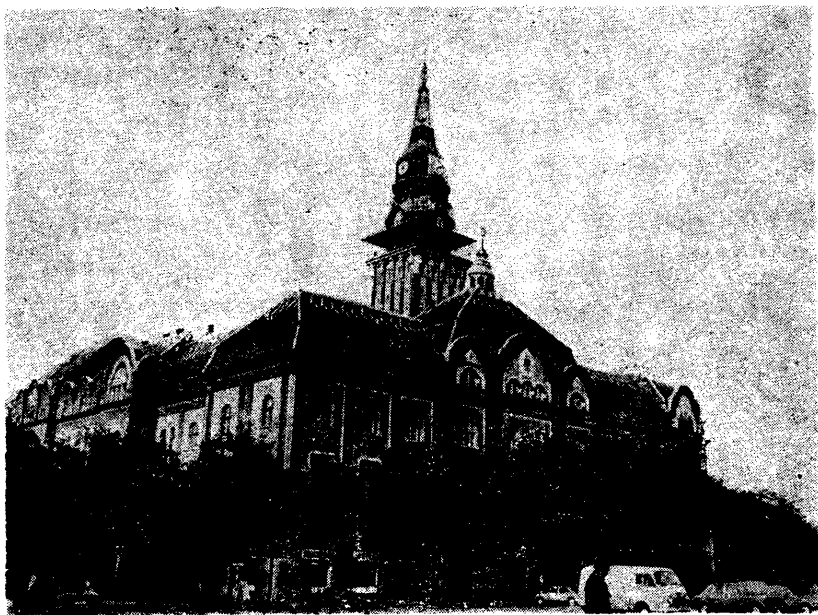
A szabadkai városháza kétségtelenül saját korának kifejezője, az akkori iparosok, mesterek tudásának legnagyobb fokmérője, s az akkori idők ízlésének, művészetének eredménye. Az építészet terén századunk művészi törekvéseinek jellegzetes ábrázolója ez a létesítmény.

A célszerűség, építésének ez az alapvető feltétele volt a döntő a bíráló bizottság ítélethozatalában is, amikor 1907-ben értékelt a pályaműveket. Dr. Bíró Károly polgármester és a városi hivatalnoki kar egyéb képviselői mellett a bíráló bizottságnak tapasztalt szakemberek voltak a tagjai: Frankl István városi főmérnök, Váli Gyula építész, Schulek János, valamint Pecz Samu (1854—1922) egyetemi tanár, aki külön figyelemmel értékeli a szerkezeti megoldásokat és a korszerű anyagok alkalmazását. Jellemző ez az idézet a határozat megindoklásából: „Szellemes alaprajzi megoldású, könnyen áttekinthető, s a gyakorlati szükségleteket helyesen kielégítő terv.” Csak másodsorban említik: „A biztos kézzel rajzolt homlokzat, a nagyterem mellé asszimmetrikusan elhelyezett őrtoronnyal, s erősen tagozott körvonaljaival, monumentális és művészi hatása.”

Az építkezés kezdetétől egészen az ünnepélyes átadásig, 1912 szeptemberéig az épület értékének teljes tagadása, illetve dicsőítése váltogatták egymást. Ez a következő évtizedekben is folytatódott. Csupán 1967. március 14-én hozta meg a Tartományi Műemlékvédő Intézet a végzést, amellyel a szabadkai városházát mint műemléket a törvény védelme alá helyezte. Ez volt egyúttal a szecesszió egyik első értékelése nálunk, s a szecessziós építészet első védelem alá helyezett műemléke tartományunkban!

A szabadkai városháza egyike e periódus kevés objektumainak, az országban pedig egyedülálló a szecesszió már említett „magyar változatában”. A tervezők úgy osztották meg a munkát, hogy Komor Marcell (1868—1944) meghatározott rendeltetésű, célszerű épületet tervezett; Dezső Jakab (1864—1932) építész és festő dicséri az épület külső megoldása, valamint az építészet és a művészi megoldások szintézise. Kétségtelenül ő tervezte a pécsi Zsolnai-gyár szakembereivel együtt a kerámiákat, és biztosan tudjuk, hogy a kilincsek és az ajtóvasalások minden részletét, valamint a csillárok díszítőelemeit saját kezűleg rajzolta meg elképzelései alapján.

Rendeltetésének megfelelően e szabadkai központi épületnek négy bejárata van. Az ünnepi főbejáratot egy magas torony és egy kisebb őrtorony különbözteti meg a többitől. A csipkeszerűen kialakított vasdíszítésű, díszbejáraton az előcsarnokba jutunk, s itt kezdődik a pompás díszlépcső, amely mintegy bevezetője az első emeleti még pompásabb tanácsteremnek. Ez az épület reprezentatív része. A falakat faragott falampériák borítják. A vasalások, világítótestek és más részletek, amelyeket az ötvösök készítettek, jelentős hangsúlyai ezeknek a meleg, barna fafelületeknek. Valamennyi díszítés a magyar népművészetből fakad, az alapmotívum pedig a tulipán. Igaz ugyan, hogy bizonyos keleti hatás is érezhető, amely kétségtelenül ártott a díszítésnek és az ihlet tisztaságának. A népművészet forrásához közeli tisztaságot csupán az első emeleten találhatjuk meg. Ez az épületbelső minden tekintetben össz-

A szabadkai városháza épülete

hangban áll a népművészettel, színekben gazdag és egészsében célszerű. A kerámiai díszítőelemek között néhány rendkívül jó megoldást találunk (lépcsőn álló kakasok), maga az anyag (részben ezozin) pedig lényegesen emeli e sokszínű együttes művészi értékét.

Visszatérve a rendeltetésre, ki kell emelnünk, hogy a földszint lényegesen kiemelkedik a többi részlet közül, mert reprezentatív ipari és kereskedői műhelyeknek szánták, amelyek (a tervezők szerint) biztosítják majd e drága épület fenntartásához szükséges eszközöket.

A helyiségeknek az épületen belüli felosztását meghatározta maga az épület is. A tervező ötletességével viszont rendkívül impozáns összhangot árasztó épületegyüttes keletkezett. A torony (kilátó) tetején szembeötlik az ötletes kompozíció, a felületek játéka, amelyet a Zsolnai-kerámia szivárványos játéka hangsúlyoz. A nappali fényt négy világítóudvar biztosítja, hat függőleges szerkezet (lépcső) pedig lehetővé teszi az épületegyüttes áttekinthetőségét és hozzáférhetőségét.

Természetesen, az alkotás lázában a városháza tervezői, mint a Lechner-csoport többi tervezője is, ellentmondásokba kerültek, túlzásokba estek, és elvesztették a mértéket. A belső díszítés túlzásfoltossága miatt, nehézkesnek tűnik. Gyakran nem tisztelték az eredeti népművészeti motívumokat, s így néhány, meghatározhatatlan „távol-keleti” díszítőelem

hamisnak tűnik, és rontja az általános benyomást. Különösen a nagy tanácsteremben rontják a harmóniát ezek a motívumok (főleg az erkélyek díszítései).

A díszítés mértéktelenségével a tervezők elvonták a figyelmet alkotásuk lényeges vonásairól, s így elködösítették az épület valódi értékeit. Így történt meg, hogy a városházát évtizedeken át túlnyomórészt főleg sokszínű díszítése alapján értékelték — ez pedig nem állja ki a szigorúbb bíráló elemzést. Az objektum rendeltetése és célszerű egysége azonban „magától értetődik”. Ma azonban, ha összehasonlítjuk ezt az épületet a hasonló vagy azonos rendeltetésű létesítményekkel, könnyen megállapíthatjuk, hogy a szabadkai városháza rendkívül célszerű épület, amely hét évtizeden át hibátlanul eleget tett rendeltetésének.

Jakab és Komor tehát nem csupán folytatták példaképük, Lechner tevékenységét, hanem olyan építészekként mutatkoztak be, akik meghallgatják az idők szavát és tudatában vannak azoknak a feltételeknek, amelyeket a társadalom állít eléjük. Ezek szerint az alkotásukhoz való olyan bíráló hozzáállás, amely leginkább az ő „magyaros stílusuk” esztétikai elemzésében merül ki, már a kezdet kezdetén tévesnek bizonyult.

A földszintnek az általuk való megoldása gazdasági számításokon és a fejlett város szükségletein alapszik. Ott vannak, ahogy mondtuk, a város központjának drága üzletei.

A tágas és szépen berendezett tér északi oldalán van a díszbejárat, amelytől pompás lépcső vezet az első emelet reprezentáns részéhez. Itt három tanácsterem, valamint a polgármester és az egykori főispán egykori irodái vannak. Az első emelet déli részét célszerűen adóhivatalnak rendezték be, amely alkalmas nagyobb számú félfogadásra. Az érdekes és élénk színű környezetben megfelelő számú ülőhely van a várakozók részére. Ebbe a részbe két oldalbejáraton (a keleten és a nyugatin) juthattak be a felek, feltételeken a díszlépcsőkön. Vagy pedig az úgynevezett „hátsó bejáraton”, amelyet annak idején rendőrséginek is neveztek, ugyanis a rendőrségé volt a harmadik emelet, itt a déli oldalán voltak annak idején a vizsgálóbíró cellái. Ez a déli bejárat, ugyanúgy, mint a nyugati, illetve a keleti, kommunikációs volt, ahol lifteket is szereltek fel. A második emeleten annak idején a csendes munkának szánt helyiségek, irodák voltak, ahol nem fordult meg annyi fél. A kör alakú folyosók lehetővé tették az emeletek forgalmának áttekinthetőségét, s a világítótudvarok szolgáltatták e körfolyosóknak a fényt és a levegőt. Az első és a második, illetve a harmadik és a negyedik világítótudvar között még két lépcső biztosította az emeletek függőleges összekapcsolását, s itt voltak a mosdók is; a bíráló bizottság ezeket a lépcsőket külön kiemeli: „Dicsérendő a lépcsők egyenletes elosztása, nemkülönben az árnyékszék központos, s mindenfelől, könnyen megközelíthető elhelyezése.” Majdnem minden iroda nagy ablaka az utcára nyílik, és csupán a levél-

A városháza díszlépcsője

táraknak, a raktáraknak és az előszobáknak nincs közvetlen nappali megvilágításuk.

Az ilyen elosztással olyan térfogatokat terveztek, amelyek az épület-együttesnek ritmust adnak, s ezt a ritmust a magas torony hangsúlya bontja meg. Ennek kontrasztját a másik oldalon levő monumentális nagy tanácsterem rívalitján levő kisebb torony enyhíti. Az épület sarkait toronyok erősítik, s ez még inkább növeli a tetőfelületek kifejező játékos képét, amelyet a Zsolnai-cserepek és kerámiadísztételek hangsúlyoznak. Az épület a célszerű helyiségek logikája alapján kialakított, összhangban levő kompozíció.

Az objektum méretei alapján is lenyűgöző. Hossza 105,08 m, szélessége 55,56 m, átlagos magassága pedig 25 m. A torony (a 45 és fél mé-

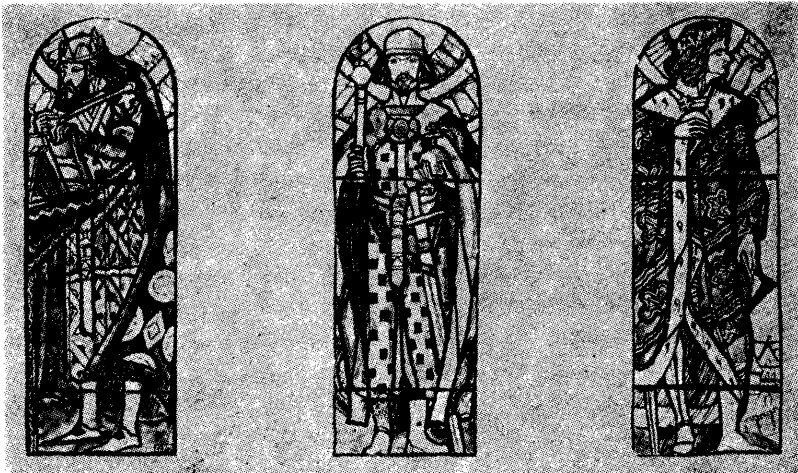
ter magasságban levő kilátóval) 76 m magas. Az épület 5838 négyzetméter felületen áll, használható területe pedig 16 000 négyzetméter.

Végül szólnunk kell az impozáns épület esztétikai felépítményeinek egy részéről. Ezek a vitrázsok. Sokáig egyetlen szerzőnek, Róth Miksának (1865—1944) tulajdonították, akinek a kézjegyét a nagy tanácsterem központi vitársain megtalálhatjuk. A figyelmes szemlélő azonban két művész munkáját különböztetheti meg. Az egyik mindenképpen a már említett Róth, míg a másikat, Nagy Sándort (1869—1950) nemrégiben azonosítottuk, magyarországi kollégiánk (Gellér Katalin és Pusztai László) segítségével.

Ezeket a vitrázsokat leszedték, s a városházát nélkülük írták le és értékelték. A kultúrotton, amely gondot visel a városházáról, 1968-ban restauráltatta ezeket a majdnem teljesen tönkrement vitrázsokat Stevan Stanišić zombori mesterrel. Az értékes művészi alkotásokat 1977 őszén tették vissza eredeti helyükre.

A díszlépcsőházban s a nagy tanácsteremben a vitrázsok nagymértékben megváltoztatják e helyiségek művészi hatását, de maguk a vitrázsok is értékes művészi alkotások, különösen Nagy Sándor művei.

A nagy tanácsteremben 16 vitrázs van, amelyek mérete 231×93 cm. Hat oldalsó és négy a központi sorban Róth Miksa alkotása, a többi pedig Nagy Sándor műve. Habár ebben a teremben Nagy Sándor mindössze 6 vitársával van jelen, ezek kolorisztikus összhangjukkal mégis dominálnak. Róth ugyanis inkább technológus és újító, mintsem festő. Őt dicséri az opaleszcens üveg csodálatos áttetszősége. Nagy viszont kétség-

Nagy Sándor vázlatai a városháza vitrázsaihoz

(Bertalan Vilmos felvételei)

telen alkotó, korának művésze. Kádár Kata balladája mellett, amelyet Marosvásárhelyen láthatunk, Nagy Sándor a szabadkai városházában századunk kezdetének legértékesebb ilyen műveit alkotta meg. Nem is annyira a témát és a rajzot kell néznünk — amelyek a vitrázs kevésbé jelentős elemei —, hanem e vitrázsok színhatását, különösen napsütéses délutánokon. Szemmel látható az elkötelezett alkotó ihletének eredménye: az üvegfelületek a rettegés és szenvedély szimfóniái, az ibolyaszínű szorongás, a lángoló vörössel és a végtelen kékkel kifejezett emberi dráma, a zöld nyugalom, s a társadalomban végbemenő történelmi változások arany izzása.

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy Nagy Sándor a gödöllői művésztelep tagja volt, amelyet az egyik részvevő (Remsey Jenő György) az „első magyar szocialista munkaközösségnek” nevez, ahol az esti órákban Tolsztoj és Gorkij műveit olvasták s együtt élvezték Beethoven, Muszorgszkij, Bartók és Kodály zenéjét.

Nagy Sándor, a szabadkai értékes vitrázsok alkotója, annak idején részt vett a nagybecskereki (zrenjanini) művésztelep munkájában is, ahol kartonokat rajzolt az ottani szőnyeggyár számára, s ezekkel nemzetközi kiállításokon is díjakat nyert. A beodrai és a Zrenjanin környéki szövönők érdemes munkatársai voltak a gödöllői művésztelepnek is.

Ezek szerint a szabadkai városháza díszítésének legnagyobb hangsúlya csupán egy a kapcsolatok sorozatában, amelyek átfonják századunk évtizedének művészi életét, kialakítva az építészeti és képzőművészeti történések érdekes egységét, amely további sokoldalú kutatásra tarthat igényt. Maga a városháza e szintézis emlékműve, s az elkövetkező célszerű építészet előhírnöke. Építői beleszótték alkotómunkájukat tágabb értelemben is. Ebből következik az a szükséglet, hogy sokrétűen tanulmányozzuk e vidék kulturális örökségét s ezzel együtt a tegnapi ismeretlen felfedezésének örömét is.

Bela DURANCI

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

KÁLMÁNY LAJOS NYOMÁBAN

Beszédes Valéria: *Jávorfácsk*a, félszáz szajáni népmese, Életjel Könyvek 15., Szabadka, 1978

A XIX. század utolsó évtizedeire esett Kálmány Lajos népköltészetgyűjtő munkássága, mely nemcsak a jugoszláviai magyarság szempontjából jelentős, hanem az egyetemes magyar folklórkutatásban is fontos helyet foglal el. A bánáti magyarság múlt századi életének legteljesebb szellemi képét őrzik a területén gyűjtött népmesék, népdalok, balladák. Kálmány Lajos munkássága külön fejezetet érdemel a jugoszláviai magyarság néprajzának történetében. A tudós pap 1879/80-ban Szajánban tölti be a kápláni tisztelet. Ekkor már tudatos kutatója a népköltészet kincseinek. Benedek Elek is „kalapot emel” Kálmány gyűjtői érdeme előtt, dicséri szerteágazó gyűjtőmunkáját, és egyben bírálja is, amiért túlzásba viszi a lelkiismeretességet a szöveghűséggel kapcsolatban, vagyis „mit hogyan kap, úgy ad — minden kritika nélkül”. Aránylag kevés szajáni mesét közöl, összesen 24-et (a Szeged népe II. kötetében 18-at; a Szeged népe III. kötetében egyet; a Hagyományok I. kötetében 4-et és a II. kötetében egyet).

Beszédes Valéria munkáját, mely tulajdonképpen Szaján jelenlegi mesekincsét dolgozza fel, jelentős kezdeményezésnek kell tartanunk a jugoszláviai magyar mesekutatásban. Szakmai hozzáértéssel gyűjt Kálmány nyomában. A *Jávorfácsk*a című szajáni mesegyűjteménye értékes kezdeményezés. A közzétett ötven mesét követő alapos tanulmányában rávilágít arra, hogy a vajdasági falu mennyire hagyományörző; meseanyagában, mintegy száz év távlatából, milyen műfaji változások tapasztalhatók. Teljes társadalmi háttérrel ad a meséknek; a falu történetével és Kálmány gyűjtésével is megismerkedik az olvasó az utószóban. De nem kevésbé jelentős tanulmányának az a része, melyben a mese életéről, a mesemondók egyéniségéről, a mesék műfaji összetételéről, szerkezetéről és stílusáról ír.

Keserű szájjal vesszük tudomásul a gyűjtő megállapítását, miszerint „Szajánban már nincs hagyománya a mesemondásnak a megváltozott

társadalmi tudat és szociális helyzet miatt”, mégis érdeklődéssel olvasuk a szajáni mesék legszebbjeit a *Jávorfácskában*. Beszédes Valéria 1973-tól két éven keresztül gyűjtött a faluban, 13 adatközlőtől mintegy 74 mesét és ezeknek a javát, 50-et közöl a gyűjteményben. A mesék több mint fele trufa és tréfás legendamese, a tündérmesékkal szemben ezek kerülnek előtérbe a szajáni mesekincsben. Kálmány még sok Mátyás-anekdótát gyűjtött a környéken, ma már csak alig néhányat ismernek (A kolozsvári bíró, A megfejt három bakkecske), de egyik sem olvasható a kötetben. A Jézusról és Szent Péterről szóló történetek azonban ma is közkedveltek, ezeket főleg asszonyok mesélik, Ilyen legendamese a Kálmány gyűjtésében előforduló, de ma már nem ismert *Mé bogárzik most a marha, mikor ez előtt a juh bogáرزott?* (Szeged népe II. k. 140. 1. 17. sz. BN 779 XVII.)* A kötetben a *bogárzik* helyett *bogázik* van, ami bizonyára elírás lehet, hiszen a mesében a *bogárzás* jelentése (tájszó; állat, főleg marhaféle vagy ló párzási időszakában futkos, nyugtalanul viselkedik) fontos szerepet tölt be, míg a megváltozott szó, „bogázik” értelmetlen.

Külön fejezetben foglalkozik a mesemondókkal, azaz a négy legjelentősebbel. A mesemondás általában az idősebb korosztályra, a 60—70 évesekre jellemző. Mesemondói között egy cigány is szerepel, aki azért is jelentős, mint azt meséi is bizonyítják, gyakran szerb vagy cigány kifejezéseket is beépít szövegébe pl. (Kígyófújta királyfi, A pórere vetkőztetett udvarló, Sandi Bandi II.).

Tanulságos Szaján múlt századi és jelenkori mesekincsének csoportosítása is:

1. Kálmány szajáni gyűjtése — külön megjelöli azokat a meséket, amelyeket még ma is ismernek. Itt azonban meg kell jegyeznünk egy mulasztást. Beszédes Valéria ugyanis Kálmány nyomában gyűjt, de nem közöl egyetlen olyan mesét sem, melyet már Kálmány gyűjtött és állítása szerint még ma is ismernek a szajániak. Összesen 6 ilyen mese van és összehasonlításként nem lett volna érdektelen ezek közül is néhányat bemutatni, hogy az esetleges változásokat (meseszerkezet, nyelv) láthassa az olvasó. Ezt annál inkább számon kérhetjük, mert a *Jávorfácsk*a nem kizárólag a mesekedvelő olvasóknak készült, hanem igényes 50 oldalas tanulmányát tekintve a szakembereknek is.

2. A Vajdaságban gyűjtött mesék közül azokat tüntette fel, amelyeket ismernek a faluban. Ezeknek a száma mindössze 11. Ha tekintetbe vesszük, hogy Jugoszlávia magyarlakta területein kb. 450 mesét gyűjtöttek a múlt század végétől napjainkig és ezek közül csak 11-et ismernek Szajánban, akkor bizony ez a mennyiség elgondolkodtató.

3. Kálmány magyarországi illetve romániai gyűjtéséből azokat említi, melyeket ma is ismernek a szajániak (19 mese!).

4. Török Károly Csongrád megyei gyűjtése (3 mese).

5. Ma ismerik Szajánban, de Kálmány nem gyűjtötte. 19. mesét talá-

lunk ebben a csoportban, melyeket Beszédes Valériával ellentétben nem neveznek új típusoknak. A Kigyóvőlegény mesetípusnak (BN 425 A) pl. Kálmány 4 változatát ismerte, kettőt Egyházaskéren gyűjtött, vagy a Csonka kezű lány (BN 706) három változata közül egyet Magyarszentmártonban gyűjtött. És ha már a mesék típusairól van szó, meg kell jegyezni, noha Beszédes Valéria megemlíti, hogy csak Berze Nagy népmese-katalógusát volt módjában használni, a szövegben mégis Aarne-Thompson (AaTh) típusszámokkal is találkozunk több helyen, ami a gyűjtő megjegyzése után kissé zavarólag hat.

Figyelemreméltó a mesék műfaji megoszlását mutató táblázat, miszerint a tündérmese lassú elszegényedését kell tudomásul vennünk; a trufa és legendamese viszont növekvő érdeklődésnek örvend. A novella és állatmese Kálmány gyűjteménye óta ugyancsak megfogyatkozott. Ez a jelenség azonban nemcsak a szajáni mesékre, hanem az egyetemes magyar mesekincsre is jellemző.

A mesék szerkezetét három mesemondó szövegén vizsgálva megállapítja, hogy míg az egyházaskéri Borbély Mihály (akitől Kálmány 51 mesét gyűjtött!) meséinek hosszabb bevezetője van, addig a szajáni mesemondó mindjárt a mese cselekményének a közepébe vág. A mesék stílárís szegénységét igazolja az is, hogy szép kezdő formulával alig találkozunk. Igaz ugyan, hogy a szajáni mesemondók kedvelik a versbetéteket (Hamupipőke, Jávorfácska, Sandri Bandi I. és II., A félig nyüzött bakkecske), és gyakran az egész mese párbeszédre épül (A kismacska tanácsa, A pórul járt szerelmesek I., A kakas és a tyúk).

A kötetet a mesék tipológiai meghatározása és a gazdag szakirodalom zárja. Összegezéssel még annyit: Beszédes Valéria szajáni népmesegyűjteménye az említett hiányosságoktól eltekintve értékes fejezete a jugoszláviai magyar folklórkutatásnak, és reméljük, hogy nem csak ígéret marad a Kálmány nyomában való további gyűjtés, amiről tanulmányában tesz említést.

VAJDA Zsuzsa

DRÁMATÖRTÉNET DRÁMAELEMZÉSEK NÉLKÜL

Nagy Péter: *Drámai arcélek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1978

Számomra Nagy Péter a konzervatív színházi kritika legjellegzetesebb művelője.

S erre új könyvének, a nyolc íróportrét tartalmazó *Drámai arcélek*nek sem sikerült rációfolnia. Ellenkezőleg: a kötet a hagyományhoz forduló kritikust — a konzervatív drámatörténetst állítja elének.

Miben mutatkozik meg a Nagy Péter-i drámatörténet-írás (és kritika)

konzervativizmusa? Mindenekelőtt a szemlélet egyoldalúságában, a túlzásba vitt társadalmi-ideológiai-politikai múltvizsgálatban, a drámai forma szinte teljes mellőzésében, a dramaturgiai elemzés hiányában, és abban, hogy számára a színház — akárcsak a dráma mint műforma — csupán társadalmi viszonylataiban érdekes, létezik, és műfaji, művészi sajátosságait, értékeit, jegyeit nem veszi figyelembe. A formát legföljebb harmadlagosnak tekinti, tehát alig foglalkozik vele. S ezért nem a „tartalom”, az eszme jogának gáncs nélküli bajnokát kell benne tisztelni, hanem az irodalmi mű egyoldalú, a műfaji ismérvekkel nem törődő szemléljét. A nyolc portré mindegyikében világszemléleti, politikai szövevényrajzot ad, de adós marad annak megmutatásával, hogy miként függ össze az eszmeiség, a politika szolgálata, a retrográd osztályérdek a dráma műfaji tulajdonságaival, a formával. Olvasunk magyar naturalista drámáról, népdramáról, polgári társalgási drámáról, de azt konkrét elemzések útján nem tudhatjuk meg, hogy ezek hogyan függnek össze az egyes alkotók kapcsán felemlített haladó vagy maradi társadalmi nézetekkel. Nem tudhatjuk meg, mert az efféle nélkülözhetetlen elemzések elmaradnak. Vitathatatlanul érdekes, bőven dokumentált erkölcsörténeti, lélepszociológiai, társadalmi-politikai pókháló fon az egyes szerzők és művek köré, tény az is, hogy Nagy Péter igyekszik az írók és a drámák körüli közeget — színházpolitika, kritika, közönség — a lehető legdokumentáltabb formában bemutatni, de mindezzel annyit időzik, hogy nem marad figyelme a dramaturgia vizsgálatára. Megideologizál író, művet, s elfelejt drámaelemzést végezni, illetve elemzés címén megreked néhány közhelynél, addig sohasem jut el, hogy elemzően összevesse az ideológiát és a műformát, még kevésbé, hogy a dramaturgiai jegyekből magyarázza az ideológiát. Holott, drámatörténetről lévén szó, nyilván ez az út kínálkozna logikusabbnak. Irodalmi portréban, műfaj-történeti tanulmányokban — esszéknek túlságos egyenvonalúságuk és nyelvi meg gondolati sablonosságuk miatt nem nevezhetők — sokkalta természetesebb lenne a kísérő elemeket másodlagosakként tárgyalni, főszerepet hagyva így a dráma műfaji sajátosságainak. Azt már szinte említeni sem merem, hogy a portrék írója a megjelenítésre került művek színpadi, előadás-elemzését sem adja, illetve, ahogy nem a drámák felől próbálta magyarázni, értékelni, megközelíteni a nyolc író műveit, ugyanúgy nem a színházi megoldások alapján értékeli, keresi meg a társadalmi, eszmei, politikai momentumokat, hanem a kísérőelemek tárgyalásával foglalatatoskodik.

Nem véletlenül, nem jobb híján időzők Nagy Péter könyvének jelzett egyoldalúságán, dramaturgiai elemzés nélküli drámatörténeti módszerén, hanem azért, mert ez a módszer a könyv azon fogyatékosága, mely minden egyéb tévedés, balítélet kiváltója. Látszólag az irodalmat segítő, magyarázó szemlélet ez, lényegében pedig a legirodalomellenesebb kritikai, irodalomtörténeti alapállás.

Már az első, Bródy Sándorról szóló tanulmányban elárulja Nagy Péter vizsgálódási elveit. „Mi volt a világnézeti alapja annak a ‚magyar verizmusnak‘, amely Bródy művészetét jellemezte...” — teszi fel a kérdést, megmutatva, hogy őt nem Bródy naturalizmusának dramaturgiai jegyei érdeklik elsősorban, hanem az a világnézeti alap, amely ennek a magyar naturalizmusnak a kísérőeleme. Ezért nem is tudjuk meg a tanulmányból, hogy milyen drámai, műfaji megoldásokkal élt a Bródy-féle naturalizmus, s ezeken keresztül hogyan tükröződött az annyira keresett „világnézeti alap”. Épp ezért nem meglepő, amikor szintén Bródy kapcsán olvassuk: „... az következik, hogy igazán sikerült, nem színpadilag, hanem íróilag sikerült alakja — Lyon Lea című művének — egy van: Lyon rabbié...”. Nagy Péternél ilyen könnyen kettéválhat az egyes alakok írói és színpadi megformálása, lévén, hogy az elsőn ideológiai ábrázolást, a másodikon meg feltehetőleg a cselekményben való részvételt, dialógusformálást ért.

Herczeg Ferencről készült a második portré, melyben már a kezdősorok különös fogalmazással hívják fel figyelmünket: „Herczegnek voltak kvalitásai, nem is csekélyek, de a próféta-ság nem tartozott közéjük.” Mióta tartozik a próféta-ság az írói kvalitások közé? Nyilván éppen Herczeg esetében a legigazabb, hogy „... először a politikusra érdemes figyelni, mert nála mindvégig az határozza meg az írói...”, de drámatörténeti tanulmány esetében a közelítési módzatok közül mégis igazabb, járhatóbb, irodalmibb, ha a tanulmányíró a művekből mutatja fel a politikust. Nagy Péter érzi, hogy a drámatörténész feladata nem a politikus, hanem a drámaíró Herczeg jellemzése, fel is teszi a kérdést: „Mi volt a hatás titka?” A felelet azonban elmarad. Látja, hogy például a Gyurkovics lányok esetében erkölcs-történeti és szociológiai kérdések merülnek fel, de ezeket nem a darabból, hanem a darab körüli szövevényhálóból próbálja magyarázni. Fölöttébb árulkodó a következő két idézet: „... a végletekig kiélezett, szenvedélyektől, viharoktól dúlt politikai légkörben született meg Herczeg Ferenc újabb történelmi drámája, minden történeti írása közül a legjobb, a Bizánc...”. De mitől, miért legjobb történelmi dráma a Bizánc, azt nem tudjuk meg. Ahogy azt sem tudjuk meg, melyek azok az eszközök, amelyek Herczeg modernségét példázhatják: „... modern akart lenni, és sokáig modernnek is tetszett. Eszközeiben, módszereiben korszerű volt; szemléletében, világ-, társadalom- és művészetfelfogásában azonban a ‚bevált régi‘-hez ragaszkodott, ami éppen az ő idejében vált beváltból avittá, leikésítőből, andalítóvá...”.

Nagy Péter műelemzéseket kerülő módszere a Molnár-portréban válik a legkérdésesebbé. Molnárnál is kimutathatók azok a bizonyos kísérőelemek, amelyeket Nagy Péter annyira kedvel, de itt mégis a dramaturgia az elsődleges, a forma sokkalta lényegesebb, semhogy megkerülhető lehetne. Nagy Péter mellékes, negyedrangú mozzanatok — Molnár sze-

relmei — felemlítésével igyekszik formaelemző gátlásosságát feledtetni. Szinte teljesen sikertelenül. A Liliom tárgyalásánál ugyan kísérletet tesz a mű érzelmi pillanatainak részletek útján történő bemutatására, de gyorsan végez is ezzel, anélkül, hogy elmélyedne a dramaturgiai elemzésben. Jól látja, hogy a Molnár-ügy, Molnár „megnyugtató értékelése huszadik századi irodalmunk ‚elintézetlen ügyei‘ közé tartozik”, de Nagy Péter ügyintézése sem kielégítő. Nem is lehet, ha miután megállapítja a Marsall című Molnár-darabról, hogy „minden társadalmi vonatkozástól és konkrétságtól elvonatkoztatott”, hiába beszél „bravúrszerep”-ről, amikor ezt képtelen dramaturgiailag felfejteni. Hasonlóan tehetetlen az egyik legjobbnak tartott Molnár-vígjáték, a Játék a kastélyban megközelítésében. Elismeri, hogy „ez minden kétséget kizáróan a molnári színjáték egyik csúcsa”, de a mondat folytatásában nem ezt próbálja bizonyítani, hanem furamód megpróbálja visszavonni az iménti dicséretet, mondván, itt Molnár „teijesen önmagát adja — ha nem is a jobbik énjét”. Hasonlóan problematikus és megállapításaiban üres a következő mondat is: „mert tartalmát nézve bizony frivol, sőt cinikus játék ez; de a morális problémákat a néző előtt elfedi a színpadi ötletesség, a molnári szellemesség, a váratlan helyzetek és váratlan megoldások gyorsan pergő tűzijátéka”. Dehogy fedi el, ellenkezőleg bravúros formában mutatja meg. Csakhogy ennek felismeréséhez esetleg szükséges lenne, ha a tanulmány írója gondolna egy merészet és megpróbálná elképzelni a remeknek mondott molnári dramaturgia színpadon történő átértékelésének lehetőségét. Ha elképelné, hogy ez a mű — akárcsak a többi Molnár-darab — másként is előadható, mint ahogy a polgári szalonszínház hagyományozta korunkra. Itt mutatkozik meg a színház hiánya a Nagy Péter-i szemléletben, s a szemlélet jellegzetesen magyar jellege: nem is irodalmi, hanem mindenekelőtt ideológiai vizsgálódás hátránya.

A polgár mulat című fejezetben Molnár mellett Lengyel Menyhérttel foglalkozik az író. Abból a megmondolásból, hogy „mindmáig igazán mérlegre nem került” író, akinek indulása sokat ígérő, későbbi útja viszont jellegzetes félresiklás. Sajnos, Lengyel sem járt különben, mint Molnár. Eszmeileg tönkreveretik, dramaturgiailag érintetlen maradt. Ezt az eljárást az sem igazolhatja, amit egyik műve kapcsán olvashatunk: „Szinte azt mondhatni: főlőslegesen ezt a színművet valamiféle drámakritikai bonckés alá vonni. Főlőslegessé teszi ezt egyfelől az írói ambíció alantas volta, de másfelől az is, hogy ezt elég élesszeműen megtették a kortárs kritikusok; a darabot, a szerzői ambíció és a közönségsiker okán pusztán a színszerű hatás szempontjából szabad s lehet mérlegelni...”

Láthatóan inkább rokonszenvez Nagy Péter a „Küzdelem a népdramáért” négy drámaírójával, Gárdonyival, Szemere Györggyel, Tömörkénnyel és Móriczcal. A rokonszenv mellett a könyv szemléleti egyensúlya is erősen erre billen. Meglehetősen rámenős módon igyekszik a népdráma felé irányítani olvasóit, ami elsősorban azért helytelen, mert —

ezt Nagy Péter is észreveszi — ezáltal felbomlanak a valós arányok: a magyar drámairodalomban és színjátszásban a népdráma hatása jelentéktelenebb volt, mint a polgári drámáé. Épp ezért csalóka arányossági szempontokra hivatkozva mellőzni Szomor, Szép Ernő, Balázs Béla munkásságát. Annak ellenére, hogy elnézőbb a népdráma megteremtésén munkálkodókkal szemben, lényegében ezekben a tanulmányokban is adós marad a konkrét szövegek dramaturgiai elemzésével. Szemeréről megtudjuk, hogy a Siralomház című jelenetével „bátrabban s mélyebbre nyúl a paraszti életbe . . . , mint bárki más színpadi kortársai közül”, de dramaturgiai szempontból ez hogyan történik, arról nem ad számot a tanulmány. Akárcsak arról sem, hogy melyek a bor című Gárdonyi-mű drámai ismérvei. Vagy hogy „az idill”, amely „legnagyobb erénye és korlátja — drámaírói tevékenységének”, dramaturgiai szerepét megvilágítaná. Legnagyobb igyekezettel a Móricz-portré készült. Móricz ugyanis a „modern magyar irodalom egyik legnagyobb rejtélye” és csalódása is, lévén, hogy „tehetsége alapvetően drámai”, színműíróként mégsem egyenértékű a prózaíróval. A rejtélyre Nagy Péter leltározó, szinte minden egyes műre kitérő tanulmánya sem találhatja meg a magyarázatot. Ennél azonban sokkal érdekesebb felismerés Nagy Péter kötete olvasásakor: ahogy az ideológiailag elmarasztalt polgári írók tárgyalásakor elégtelennek bizonyult az egyoldalú módszer, éppúgy bizonyult elégtelennek az eszmeileg pozitív Móricz Zsigmond drámáinak bemutatásakor. Móricz műveiről mint műalkotásról, drámákról semmivel sem tudunk meg többet, mint Molnár vagy Herczeg darabjairól.

Drámatörténeti tanulmányokról lévén szó, nem hagyható említés nélkül, hogy a történeti vizsgálódás, az előzmények keresése sem hibátlan. Bródy kapcsán alig esik szó Csikyről. Így beszélhet A dada kapcsán a tanulmányíró a naturalista dramaturgiával újat kezdő Bródyról, s fedkezhet meg a Proletárok című Csiky-dráma éppen ilyen jellegéről.

A *Drámai arcélek* egyfelől a „legelmaradottabb műfajtörténet”, a drámatörténet pótlására vállalkozik, előtanulmányokat nyújtva egy megírandó huszadik századi drámatörténethez, másfelől azt igyekszik bizonyítani, hogy a huszadik század első két évtizedének drámatermése sem jelentéktelenebb, mint a kor prózája és lírája. Az alapozás azonban nem a legmegfelelőbb módszerrel, téves szempontok szerint történt, s ezért féltő, hogy a majdani drámatörténet sem a drámák műfajtörténete lesz, nem műfaji értékeinek és fogyatékosságainak képét nyújtja majd.

GEROLD László

A TÖRTÉNELEM ROVÁTKÁI

Györfői Kálmán: *A visszatekintő*. Kriterion, Bukarest, 1978

Györfői Kálmán sokhangú, sokszálú regényszövegesét olvasva, mely címevel is nyomatékosítja elbeszélőjének múltat visszapergető igyekezetét, a *visszatekintést*, elkerülhetetlenül annak a visszafelé pillantó angyalnak a képére asszociálunk, amely a történelem fogalmáról érkező Walter Benjamin vésett mélyen tudatunkba. Klee *Angelus Novus* c. képének angyala ez, amelyet Benjamin a *történelem angyalának* nevez: „Arccal a múlt felé fordult. Ahol elöttünk a történések láncja halad, ott ő egyetlen katasztrófát lát, amely romot romra halmoz szüntelen, s a romhalmazt a lába elé sodorja. Időzne még, hogy a holtakat ébressze, és összefogja azt, ami szétesett. Amde vihar támad a Paradicsom felől, amely oly erővel kap szárnyaiba, hogy nem tudja többé összezárni őket. E vihar feltartóztathatatlanul hajtja a jövő felé, amelynek hátat fordít, miközben a romok halmaza az égig boltozódik lábainál. Ez a vihar az, amit mi haladásnak nevezünk.”

Friss regényélményünk s a benjamin-i példázat asszociatív összekapcsolását *A visszatekintő* szemléleti beállítottsága indokolja. Györfői Kálmán szokatlan én-regényt és szabálytalan család-történetet írt, melyben a „*génék emlékezésének*” iránytűjét vette alapul. „*Vannak dolgok, amelyekre emlékszem — ismétli refrénszerűen a regény főhőse —, vannak dolgok, amelyekre ráismerek, történet-sorok vannak bennem, ízek, zamatok vannak bennem, hangok, kiáltozások vannak bennem, soha-nem-látott tájak vannak bennem, emberek, vágyak, fájdalmak vannak bennem, szorongatnak, kínoznak.*” Tudatalattinkba ősök, elődök, dédapák, ükapák sorsai és tragédiái írják be üzenetük „*pókháló-rovátkáit*”. Ebből a gomolygó „*ősködből*”, rég múlt korok mélyvizéből hozza fel *A visszatekintő* a regény anyagának egyik vonulatát: a *történelmit*. A távlatba vevő, egymásba mosódó emberi sorsok azonban a *közelmúlt* egyik pontosan körülhatárolt szakaszának emberi tragédiáival korrespondálnak. Az ötvenes évek eleje képezi a regény jelen idejét: a sztálini időszak emlékei lehangolóan és meggyőzően egybecsengenek a máglyára kerülő prédikátor, a meggyalázott, koldusbotra juttatott jobbágy középkori, tizenkilencedik századi történetével a regényben. Az adószedésre, kötelező beszolgáltatások végrehajtására kényszerített falusi tanító éppúgy válik a falusi közösség gyűlöletének és meglincseléshez hasonló bosszújának áldozatává, mint az éhező gyermekeknek ételmet lopó jobbágy-ős a múltban.

A visszatekintő kíméletlen következetességgel szövi egybe a régmúlt és a közelmúlt tanulságainak szálait. De milyen erő kovácsolja széttephetetlenül egybe e szálakat, ha nem egy olyasféle történelemszemlélet, amely a

benjaminí leverő haladás-koncepciót juttatja eszünkbe? A visszatekintő pillantás előtt — történelmi korszakoktól függetlenül — ki nem teljesedő, fragmentárisra aprózódó, tragédiákba torkolló emberi sorok rajzolódnak ki. Az átélte, II. világháború utáni szakasz s az át nem élt korszakok történelmivé tett tapasztalatai mind-mind ugyanabba az irányba mutatnak. A sztálini idők, éppen azért, mert egész nemzedékek sorsát pecsételték meg, egy ma élő nemzedékét, a regény történelmi távlatú menetében is a legerőteljesebben hatnak. Györffy Kálmán regénye a legközvetlenebb formában veti fel ezeknek az éveknek a súlyos és ellentmondásos problematikáját.

Heterogén, sokrétű *A visszatekintő* regényanyaga, és változatos, szempontokat és látásmódokat cserélgető a regény technikája. A történetek időbeli rétegeztsége elbeszélői módozatok, szituációk, nyelvi eszközök, stílusrétegek váltogatását, egymásba oldását, párhuzamba állítását és hierarchizálását igényli. A regény első fejezete a szégyenfához kötött és meglingcselt ősz történetével indul, melybe — betoldott sorok formájában — fokozatosan kezd *beleírni* a regény azt a másik, újabb kori történetet, amely végül is az előtérig kanyarog, és önálló folyamattá szélesedik. Eleinte ezek csak parolák („*Vagy velünk! Vagy ellenünk!*”), vagy a konkrét időszakot felidéző, belülről jellemző szavak („*Meg kell írjam a jelentést. Allatösszesítés, terményleadás, sürgeti a rajon.*”, „... *kollektívizálás...*”, „... *osztályellenesség...*”, „... *kulák...*”, „... *szabotőr...*”), de már ezen a szinten is megteremtődik az a feszültség, amelynek hordozója és valódi kibontakoztatója a tanítócsalád sztálinizmus alatti kálváriája. A korszakot jellemző kifejezések és jelmondatok rendkívül erős helyzeti energiával bírnak: átütik, átsugározzák az idegen történet közegét is, s mintegy előkészítik a talajt a valóságos közegben lejátszódó események befogadására. A feszültséget tovább fokozza az, hogy a tanítócsalád elüldözését, elszegényedését, városi tengődését, szétesését a regény a gyermek szemszögéből láttatja. A cseperedő gyermek aspektusa egy olyan *érzelmi többletet* biztosít a történetnek, amelyről Györffy Kálmán nem akar lemondani.

A visszatekintő teljes egészében modern regény, s annál szokatlanabb, hogy fenntartja magának ezt a szuggesztív érzelmi minőséget, amelyről a tárgyilagos-intellektualizált modern regényírás lemondott. Az eleinte tudatlanul az eseményekkel sodródó gyermeki ösztönök, majd a keserű fordulatok által felgyorsított eszmélkedés, rádöbbenések folyamatának láttatása olyan felszínre hoz létre, amelyen mélyebben és érzékenyebben regisztrálhatók a társadalmi átalakulásnak azok a kegyetlen kataklizmái, amelyek a családot egzisztenciálisan veszélyeztették és a társadalom legszélsőbb peremére lökték. Természetesen, veszélyeket is hordoz magában az ilyen választás, az érzelmesség, a melodramatikusság veszélyét. Györffy azonban merít abból a tudatboncoló, lélekelemző hagyományból, amely Németh László vagy Szilágyi István műveiben tökéletes arányérzékkel

valósult meg, s nem hagyja mértéktelenül eluralkodni a belső világ feltárására irányuló kísérleteit. Az elbeszélő történetesor erős történelmi-társadalmi meghatározottságának valóságossága ugyancsak óvja a parcializálódástól a regényt. Hangsúlyoznunk kell továbbá az elbeszélői attitűdből származó *szimultaneitás* fontosságát is a regényben. *A visszatekintő* ugyanis változatlanul az én-elbeszélés közlésformájára támaszkodik, de ezen belül szüntelenül változtatja elbeszélőit: hangnemeket, beszélő hősöket, beszédnemeket, nézőpontokat cserélget, amelyben a gyermek látószöge más rálátási, megvilágítási szempontokkal gazdagodik.

A visszatekintő több vonatkozásban kapcsolódik azokhoz az újabb prózai törekvésekhez, amelyek a *Cseréptörés* s az *Egy családregény vége* világát kihordták. Ebben a vonulatban Györffi Kálmán regénye a problémafelvetés radikalizálásával, az irodalmilag kellőképpen még fel nem tárt időszak megelevenítésével és nagy horderejű nyelvi megmunkálásával jelölt ki magának figyelemreméltó helyet.

THOMKA Beáta

S Z Í N H Á Z

SZAVAK HELYETT HELYZETEK

Igaza van Dürrenmattnak:

„A színészeknek nem kell démonikus lélekvizsgálatot tartaniuk, hanem a végletekig sűrített és leszűkített szöveget kell a színpadon valóra váltaniuk”.

Ez a tanulság, melyet Dürrenmatt Strindberg Haláltáncának átdolgozásából szűrt le, akár a modern dráma és a korszerű színjátszás egyik alaptörvénye is lehetne: redukált szöveg, pontosan körvonalazott, feszes situációk — játékkal kifejezve.

Pontosan ennyivel modernebb Dürrenmatt Play Strindbergje Strindberg Haláltáncánál.

És körülbelül ennyivel modernebb a Stevo Žigon rendezte Júlia kisasszony előadása a Strindberg-mű hagyományos megjelenítéseitől.

Žigon a dürrenmatti tanulságot veszi kölcsönbe, azzal a különbséggel, hogy bár ő is módosít a strindbergi szövegen, ezt nem az írói átdolgozás, hanem a színpadi helyzeteket kiélező, erőteljesebben körvonalazó színházi ember — rendező szándékával teszi. „Zilált, tépett és több darabból összefércelt emberek” — írja a Júlia kisasszony szereplőiről az

* August Strindberg: Júlia kisasszony. Fordító: Lontay László, Újvidéki Színház. Rendező: Stevo Žigon (Belgrád). Díszlet: Vladimir Marenic (Belgrád). Jelmez: Božena Jovanovic (Belgrád). Színészek: Bajza Viktória — Júlia kisasszony, Vencel Valentin, illetve Kalocsai Miklós (Budapest) — Jean, Abrahám Irén — Kristin.

író. És minden igyekezete arra irányul, hogy ziláltságukat, tépettségüket, összeféreltséget szavakkal kifejezze, a szavak útján lélektanilag hitelessé tegye. Az előadás is pontosan ezt akarja: a ziláltságot, tépettséget, összeféreltséget kifejezni — szavak helyett helyzetekkel.

Kristin, a szakácsnő az asztalra borulva alszik. Hangos zeneszó mellett betáncol, vagy inkább beviharzik a „kórus”: fiúk és lányok, kergetőzve, egymással játszadozva, egymást ölelve, megszorongatva. Meglátják a szunnyadozó Kristint, magukkal sodorják, megtáncoltatják, körbe-körbe lökdörik kéjes nevetéssel, majd ismét magára hagyják . . .

Belép Jean, a lakáj, Kristin kedvese: „Ma este megint rájött Júlia kisasszonyra a bolondóra!” — mondja. Táncoltak. A többiek előtt a pajtában. Bolondul, s ezt igyekszik is bemutatni néhány lépéssel.

Közben Kristin megterít. Egyen a férfi, egy darab vesepecsenyét, ez a kedvence. Kristin mögéje kerül, s amíg Jean eszik, ő incselkedik vele. Ölelések, csók. Jean jóllakottan s álmódozva lepihen az asztal melletti padra. Arról beszél, hogy milyen fehér a kisasszony válla, „meg a többi”. Már Kristin sem álmos: rámászik a padon heverő Jeanra . . .

Megjelenik Júlia kisasszony. Láthatóan irigykedve és vágyakozva nézi Jeant és Kristint. A jelenet végén magával viszi Jeant táncolni.

Kristin ismét egyedül marad. S mert megbeszéltek Jeannel, hogy ők is elmennek táncolni, a csap elé áll, mosakszik. Félmeztelenre vetkőzve. Újból beviharzik a kórus, körülállják a szakácsnőt — nézik. Ő pedig incselkedve, csúfolódva a farát riszálja feléjük.

Visszajön Jean. Leül az asztal végénél. Kristin folytatni akarja a kisasszony által megzavart játékot, és keresztül mászik az asztalon — beül a férfi ülésbe. „. . . tudom, hol a helyem . . .” — mondja.

Júlia kisasszony is visszajön: „No, maga igazán szép kis lovag, megszökik . . .” Igyunk, mondja valamelyikük. De ehhez Jeannak előbb át kell öltöznie, libériában ő gátlásos, képtelen inni a gróflánnyal. Távozni akar, hogy átöltözzön. A kisasszony nem engedi. Öltözzön itt. Öltötte. Jean engedelmes és emellett jószímatú férfi. Ha a grófkisasszony így kívánja: örömet. A nő felé fordulva átöltözik. A szemébe nézve gombolja be a sliccét. Körülményesen, kihívóan.

Kristin időközben unatkozva elbóbiskol, nyilván dühös is, mert a kisasszony állandóan meg-megszakítja ezt a sokat ígérő esetet.

Júlia is leül. Ölébe veszi Kristin fejét, majd odaint a férfi, és mutatva parancsolja neki: csókolja meg alvó kedvesét. Jean engedelmeskedik. Így egész közel hajolhat a kisasszonyhoz is.

Közben Júlia kisasszony kifűzte magas, lábszárcipőjét, kissé felhúzta a szoknyáját, lovagló pálcájával vakarta a lábát. Isznak. A kisasszony azon mesterkedik, hogy a férfi fölé kerüljön. „Igyon az egészségemre!” — mondja. „Most csókolja meg a cipőpet!” — parancsolja az előtte térdelő, színészkedő férfinak. Jean megragadja a nő lábát . . . Majd Júlia nevetve felrúgja, ellöki magától Jeant.

Az alvó Kristin a földre zuhan. Jean a vállára veszi, s átviszi a másik szobába. Aludjon.

Visszatér, mert — azért a fölérzésért — most ő van „lépésen”.

Júlia azt hiszi, most már könnyen magába bolondíthatja a férfit. Az áttetsző háttérrel mögé bújva, suttogva, kéjesen könyörögve hívja.

Jean nem engedelmeskedik, csak áll. Látszik, menne, szívesen menne, teste kissé előredől, már indulna. De marad. Maradnia kell. Ha megy — behódol. Ha marad — győz. Jól számított. Megtöri a kisasszonyt. Amikor Júlia előbújik, Jean már hozzáléphet. Legalább egyenrangú félként mondhatja: „De furcsa a kisasszony!” A szeszélyes nő egyszerre megszéllidül. Egészen bizalmasan egy különös álmáról beszél a férfinak. Azt álmodta, hogy fent ül a magasban, egy oszlop tetején, és nem tud lejönni onnan... Jean az előzmények tükrében nyilván egyszerre érti fallikus álmának és a cselédséggel táncoló, barátkozó grófkisasszony közöségkeresési vágyának Júlia szavait. Ő is elmondja álmát: „... sötét erdőben egy magas fa alatt fekszem. Fei akarok mászni, fel a fa csúcsára, körülnézni a napfényben fürdő ragyogó tájon, megdézsmálni a magasban a madárfészket, amelyben aranytojások rejtőznek. És mászom és mászom, de a törzs vastag és sima, és oly magasan kezdődnek az ágak! És én mégis tudom: ha elértem az első ágakat, onnan már, mintha létrán kapaszkodnék, feljutok a csúcsig...”

A két álom az első szövegrész, amit nem lehet eljátszani. Ide szavak kellene. Ami előtte történt, az némán, de érthetően is eljátszható lett volna.

Akárcsak a folytatás. Leülnek a hosszú tűzhely oldalába, s mesélnek, vizsgálgatva egymást. Most már egészen közel érezhetik egymást.

De a kisasszonyból újból kibújik a fölény szükségének játékos ördöge. Amikor feláll, s az ülve maradt férfi szemét megsérti a szoknyája szélével, segítészándékkal hajol Jean fölé, majd gyorsan átvált: győzni akaró, provokáló nőstény lesz. Két lába közé szorítja a férfi fekvő testét, úgy áll fölötte. S pontosan az történik, minek ilyenkor történnie kell: Jean elveszti a fejét, megragadja Júlia lábát...

Már csak egy kis lírai közjáték kell. Egy majdnem csók, s jöhet ismét a kórus. De most sokkal féktelenebb, erotikusabb játékot játszva, mint előtte bármikor.

A szentivánéji féktelenül mulatozó társaság kivonul, s Júlia kisasszony és Jean, a lakáj kívánsággal és ellenkezéssel elegy jelenete erőszakos, kéjes tusával fejeződik be.

Ezzel zárul az első menet. Žigon rendezésének helyzetekkel bővelkedő, kidolgozott része. A tépettség, a zilláltság, a vágy és a vágnak nem éppen a kívánt formában és hőfokon történő beteljesülése. Következik a másik két menet, a második, melyben már nem meghódítani kell a másikat, hanem fölér kerekedni kell. Líra és fröcskölő sértegetések váltják

egymást. Itt már több a szó, és lényegesen kevesebb a helyzet. Lenne még egy nagyjelenet. De nincs kellően kidolgozva.

Amikor Júlia teljesen megtörik, az aranyág felé kapaszkodó Jean kívánsága szerint cselekszik. Felfeszíti a pénzes fiókot, sebtében összecsomagol, útra készen áll. Jean is kész a távozásra. Csakhogy ő minden emlék nélkül akar elmenni. Júlia pedig bőröndjei mellett a kis csízt is magával szeretné vinni. A kis madár az egyetlen élőlény, amely szerette őt. Vinni kell. Jean hajthatatlan és kegyetlen. Kitekeri a csíz nyakát. Ezt kellene hatásosan eljátszani, de elmarad.

Akárcsak a zárójelenet.

Júlia szeme egyszerre felnyílik. Aki ilyen kegyetlenül ki tudja oltani egy ártatlan kis madár életét, mint Jean, attól ő sem várhat sok jót. A helyzetet bonyolítja, hogy megszólal a csengő: visszajött a gróf. Jean ösztönszerűen libériát kap magára. Meggörnyedve hallgatja „házi telefonon” az utasításokat osztogató gróf parancsait. Ismét lakáj lett, szolga. Júlia többé nem számíthat rá. Érti: menthetetlenül egyedül maradt. Csak az öngyilkosság van hátra.

És ezért a jelenetért Strindberg biztos megverné vagy beperelné a rendezőt. Žigonnál nem Jean adja a borotvát a kisasszony kezébe, s nem mondja neki: „eridj!”. A vetélytárs, Kristin látszólag üres szavai adják a lökést: „Az elsőkből lesznek az utolsók”. És Júlia kisasszony felveszi a földön heverő kést — majd kirohan. A rendezőnek van igaza, s nem az írónak: a libériába bénult Jean többé nem tud parancsolni, nem küldheti az öngyilkosságba a kisasszonyt...

Ezzel zárul a megsemmisülésről szóló harmadik menet. Nem leszámolás, csak megsemmisülés. Júliáé is, Jeané is. Júlia kisasszony végleg és örökre leszáll arról az oszlopról, mellyel álmában küszködött. Jean pedig nyilván sohasem éri el az aranyágot...

GEROLD László

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

I N M E M O R I A M

BEZERÉDI LAJOS-LUJO

(1898—1979)

1921 első napjaiban láttam először a Pécs-Baranya-i Szabadságszigeten, amikor a szocialista város emberivé kívánta tenni, humanizálta az inasiskolát is, és az esti órákról a délelőttiekre tette át a tanítás idejét, élére marxista tanárokat nevezett ki, többek között Lajost és Andorka-Avas Sándort is. Tanárjelöltek, filozopterek voltunk akkor mind a ketten. Azt már nem tudom, mi lett volna Lajos szaktárgya, de ezt akkor se tudhatnám, ha emlékeznék rá, mely tárgyat is tanította. Elvégre magam is magyar nyelvet és matematikát tanítottam a pécsi iskolában. A tanítás eredményeképpen csak az volt bizonyos, az volt látható és bizonyítható, hogy marxista—leninista volt ő is — a Tanácsköztársaság emigránsa.

Mert Lajos-Lujo a félmagyar-félfhorvát származású filozopter az ősi Bezerédi család zalai ágából származott, ahol ősei nem fasisztává váló földesurak (hitehagyott kurucok), hanem szegény sorsú falusi jegyzők voltak. Ezért gyűlölte a jobboldali ágat, a fasiszta miniszterrokonságot, ezért húzott a szíve a csáktornyai—čakoveci nagynénjéhez, hogy végül ott, Csáktornyán telepedjen meg végleg és a Lajost sokszor cserélje fel az anyaaígi Lujóval.

Hamarosan Pécsről is emigrálnunk kellett, s míg engem tanársorsom hányt és vetett, a nálamnál két hónappal fiatalabb Lajos egészen Bulgáriába jutott, Plovdiv tájára, ahol egy cserép- és téglagyárban cserepesként dolgozott. Az ott megismert cserépanyag, a cserépanyag lett sorsformáló élménye halála napjáig. Egy napon délben, ebédidőben fáradtan, arra is kedvetlenül, hogy továbbhúzódják, a cserépanyag közvetlen közelében heveredett le, s miután pár falatját hirtelen lenyelte, elgondolkozva, eltűnődve sorsa felett, öntudatlanul gyúrni kezdte a keze ügyébe eső sarat. Azután szórakozottan ránézett a megformált anyagra-agyagra, s tárgyilagosan megállapította:

— Ember! S nem is olyan rossz! Megvan keze, lába, s mintha én kelnék benne új életre;

Visszafelé Belgrádba jutott, majd Zágrábba, és barátai azt tanácsolták neki, hogy tanulja ki a szobrászatot. Az egyik tanácsadó barát Flamm Jóska volt, az egykori galileista, a Tanácsköztársaság magas rangú katonai tisztségviselője és emigránsa, aki nemrég a pécsi ipart irányította, majd pedig magyar és angol lapok munkatársa lett (Banjicán végezték

ki 1942-ben, mert elutasította a felkérést, hogy Horthy-képviselővé, misztterré — süllyedjen!). Flamm Jóska egyre biztatta, majd be is mutatta barátjának, Petar Dobrovićnak, a pécsi, majd belgrádi festőnek, aki mint jugoszláv érzelmű demokrata Pécs után végleg Belgrádban kötött ki. Dobrović egyengette is Lajos útját, tehette is, hiszen a képzőművészeti akadémia tanára volt.

Ekkor találkoztam vele másodszor. Flamm beszélt róla nekem is, ő vezetett el Lajos lakásába, műtermébe, az agyaggal dolgozó kerámiaművészhez (jóval később nyúlt a fémhez, márványhoz), aki groteszk-expresszionista figurákká gyúrta az agyagot, és a saját kemencéjében égette ki. A teret is igyekezett befogni művészete keretei közé, több figurás kompozíciókat alakított, egy eszmei és tér-egységbe fogva az élő-ágáló embereket, akik, ha az ő kezéből kerültek ki, akárhogy is, de a sorsukkal elégedetlen, új életet teremteni akaró élő emberekké váltak.

A belgrádi művészek jó része — talán éppen ezért? — agyagos iparosnak, legfeljebb is iparművésznek tartotta, és majd a *Zemlja* csoport idején, Zagrebban „fedezik fel” az újat akaró, újat teremtő művészt benne.

Később csak Čakovecen—Csáktornyan láttam, ha hébe-korba meglátogattam lakásműhelyében, műhelylakásában, a német zenész feleség oldalán. A város fiává fogadta, és egész területét, temetőstül rendelkezésére bocsátotta. A Zrínyi-kastélyban, ahol múzeumot nyitottak, akár a zeneszerző Siavenski, szobrai De a lakása is múzeum volt.

A vidéki kultúrmunkás, Thurzó Lajos zentai síremléke — Beserédi Lajos munkája

(KULCSÁR Vera felv.)

számára ő is külön szobát kapott.

Többé már nem találkozhatunk. Csak egy nekem ajándékozott kis fekvő nő szobrában, a dolgozószobámban levő két festményén ismerhetem fel Lajos testben és szellemben is robusztus alakját. Nagy hatással volt rám, és egyre inkább hiszek annak a svájci műtételnek, miszerint Rodin és Meštrović méltó utóda ő, Bezerédi Lajos-Lujo Bezeredi.

LŐRINC Péter

GYELMIS LUKÁCS

(1899—1979)

Életének nyolcvanadik évében, Budapesten elhunyt a Szabadkán született és művészetével is részben hozzánk tartozó Gyelmis Lukács festőművész. Gyermekkorát Szabadkán élte, majd Pesten Rudnay Gyula tanítványaként tanulta a festészetet, hogy aztán Olaszországban tökéletesítse magát. Előbb Firenzében az Accademia di Belle Arti tanult, aztán Milánóban telepedett le, ahol 1932-ben önálló tárlatot rendez. Ugyan ebben az évben szerepel a vajdasági képzőművészek szabadkai tárlatán is, amelyet dr. Jovan Mikelić műgyűjtő szervezett. Ezen a tárlaton figyel fel rá a kritikusként is meg-megszólaló, egyébként már befutott festő, Oláh Sándor, aki az újvidéki *Reggeli Újság* október 11-i számában ezt írja róla: „Eddig ismeretlen szubotikai művész mutatkozott be műveivel, amelyek oly kvalitásokat mutatnak, hogy Európa más nagyobb városai-ban is méltó feltűnést keltenének...” Hasonlóan vélekedett a szabadkai *Napló* hasábjain Geréb Klára (1887—1944) is, ez az ugyancsak szabadkai születésű s a grafikát a legismertebb európai központokban, Münchenben, Párizsban, Velencében és Rómában tanuló festőnő, megállapítva, hogy a kiállítás legszebb műveit éppen Gyelmis Lukács alkotta.

E kiállítás után az addig ismeretlen festő feledésbe merül, újabb hír csak két évvel később érkezik felőle. Jovan Mikelić szintén a *Napló*-ban számol be róla Egy szubotikai festőművész olaszországi sikereiről címmel. A cikk többek között arról tudósít, hogy Gyelmis Lukács alkotásait rendre bemutatták a legismertebb olasz kiállítási csarnokban, s hogy ismert olasz kritikusok részesítették elismerésben munkáit. Ugyanabban a tudósításban jelenti be a szerző Gyelmis Lukács első szabadkai önálló tárlatát. Erre azonban nem került sor, de még ugyanebben az évben Gyelmis kiállít Veronában, Rómában, Torinóban és Velencében, majd pedig Párizsban is.

1936-ban négy festménye bekerül a XX. Velencei Biennále anyagába, de erre a kétségkívüli sikerre, művészi pályafutásának nyilván egyik legnagyobb elismerésére a mi itteni sajtónk nem reagált. Az olasz sikereken felbuzdulva pályázott az 1938-as belgrádi tavaszi kiállításra is, de —

mint a szabadkai festők közül nem egynek — neki sem sikerült a kiállítók közé kerülnie.

1940-ben Budapesten telepszik le, s azután a magyarországi kiállításokon is rendszeresen jelentkezik. Hű marad azonban olasz közönségéhez is. Olaszországban nem egy díjat nyer, melyek közül a legjelentősebb a palestrinai Bianco e nero 1962-ben megrendezett kiállítás díja.

Szülőföldjével a háború után sem veszítette el a kapcsolatot, sőt az, ami nem valósult meg harmincnyolcban, megvalósult tíz évvel ezelőtt. A Szabadkai Városi Múzeum, amely egyébként több munkáját őrzi, 1969 decemberében megrendezte első itthoni önálló tárlatát. Nemcsak szülővárosában fordult meg szívesen, hanem a Boka Kotorska-i öbölben is. Számos tájképet készített itt.

Az említett szabadkai kiállítás tette lehetővé, hogy felmérjük 1932 és 1968 közötti festői korszakait. Mint Ács József írja róla: „Gyelmis művészetében Segantini tiszta levegőjű alpesi tájait, pásztorait, patetikus és szimbolikus festészetét követte... Bizonyos módosításokkal átvette a francia neoimpresszionizmust követő Segantini technikáját. A tiszta színeket vonalkákkal, vastag pasztákban rakta fel a vászonra, a színek bizonyos távolságból egységbe olvadtak, s az alpesi levegő kemény fénytöréseit idézte föl.”

Tegyük mindehhez hozzá: Gyelmis valóban elsősorban az olasz impresszionisták hatása alatt nevelkedett, de például az erős akcentusokkal jelzett fény—árnyak kontrasztokat még első tanítójától, Rudnay Gyulától örökölte. Olaszországban idővel megnyugodott ez a háborgást tükröző paletta, s e megnyugvás-letisztulás eredménye a melegebb színek, a leginkább barnás tónusok, a kép szerkesztésének harmóniája. Tájakat, csendéleteket festett elsősorban, melyek nagy részén ott a szülőföld egy-egy szimbóluma is, az aranysárgává ért birsalma, mezei virágaink vagy a polgári lakónházak nehéz asztalterítői és függönyei. Tájképei idővel ki is szorították a portrékat és a mesterien festett csendéleteket. Háború utáni munkáinak jelentős része, mint már utaltunk is rá, az adriai tájak és utcák, valamint Budapest egy sajátos festői meglátása.

Bennünket legfőképpen 1934 és 1940 közötti időszaka érdekel, az az időszak, amikor tulajdonképpen a mi festőnk is volt. Ennek az időszaknak az alkotásaiból a kisváros légköre áramlik, s munkái mintegy szervesen beletartoznak mindabba, amit a szabadkai festők alkottak.

Festészetének értékelésével még adósak vagyunk.

B. Gy. fordítása

Bela DURANCI

A BORI RADNÓTI-SZOBORRÓL

Svilajnacnál térünk le a Niš felé vezető autópályáról: a térkép szerint erre valamivel rövidebb az út a Bori-tóig, mint Paraćinon keresztül. És aránytalanul keskenyebb és gödörösebb, fogatok, gyalogosok lassítgatják a sebességkorlátozást ezúttal egyáltalán figyelembe nem vevő Lada-karavánt, az újvidéki tévé kocsiját.

Elkéstünk, most már bizonyos.

Felpattanó kövek verdesik a jármű alját, lassan kifogy alólunk az aszfalt is, elfogy a kövesút, de még a földút is. Eltévedtünk, vissza, vargabetű Petrovac na Mlavi felé a szinte nem is úton. Őkrös fogatok, tehenes fogatok, erődítmény-kapuk téglából, zománckék vaskapuk és kerítések. Sok udvarban autó, egyik-másik német, de főleg francia rendszám-táblával. Ez a dekoráció útközben, és Petrovacon látjuk meg először az útjelző táblát: Žagubica.

Autónk eszeveszett rohanásba kezd a javuló úton. Sose jártam ezen a vidéken, de most úgy érzem, mintha visszafelé rohannánk.

Žagubicán úgy dübörgünk át, hogy észre sem veszem. Legalábbis nem emlékszem rá; olyan jelentéktelenül kicsi és szürke volna? A térképről állapítom meg, utólag, hogy egészen a Bori-tóig semmi, de semmi, se falu, de talán még ház se, csak emelkedő a rettentő magasságokba, nyaktörő szerpentinekkel. Erre már emlékszem. A motor átmelegszik, prüszköl, küszködik, nem bírja az erőtetett menetet.

A Bori-tónál rengeteg autó, fekete Mercedesek, s ez egyből amolyan ünnepi hangulatfélélet kölcsönöz mindennek. És megnyugtat bennünket: mégsem késtünk le egészen, tart még az ünnepség. Három-négyszáz métert gyalog kell megtennünk egy széles betonsétányon, mígnem egy földnyelvhez érünk. Valóban, tart még az ünnepség: méltatások, emlékezések, versek, magyarul és szerbhorvát nyelven. Írók, költők, irodalomtörténészek, politikusok, közéleti dolgozók, diplomaták, sok közöttük az ismerős arc. Újságírók, fotósok, színészek. A szobor lábánál két koszorú.

Gyors, feszes ritmusú kelet-szerbiai néptánc következik, majd lassan szétszéled a nép. Illetve elmegy a közeli szállodába ebédelni. Én ott maradtam egyedül, fényképezőgépeimmel.

Az egykori Heidenau-gyűjtőtábor helyén, ahonnan, a munkaszolgálatosok jártak ki a vasutat építeni, az újabb kori Bori-tó partján, egy lágy beszögellés hajlatában áll a költő szobra: Radnóti Miklós (1909—1944) magyar költő, a fasiszmus áldozata — Mađarski pesnik, žrtva fašizma. Nagy rab-bakancsból nő ki az enyhe ívbé hajló bronzalak, alig nagyobb az elképzelhető eredeténél. Könyökével a korlátra támaszkodik, de a végtagok és az egész test egybeforr az alsó lábszártól a nyakig behajtott,

szorosra fogott köpönyeggel. A talapzat kiszakított darab abból a macskaköves útból, amelyet hónapokon át járt társaival együtt.

Varga Imre Kossuth-díjas szobrász Radnóti-alakja mától kezdve, május 5-e óta áll az egykori fogolytábor helyén, Žagubica felé fordulva. Nem fölfelé néz, a hegyek felé, hanem maga elé. Ha szemben állunk vele, majd az óramutató járásával megfelelő irányban — állandóan feléje fordulva — lassan körbejárjuk, úgy tűnik, mindjobban kitejeseedik ez az arc. Az 5-ösről és 6-osról nézve még Radnótié, de a 9-esről már egy ismeretlen halálraítélté.

A költőnek nyolc ilyen szobra áll szerte a világban, ez itt, a Bori-tó partján a kilencedik, de mintha ez lenne az első, az igazi: mintha sohasse indult volna el északkeletnek, Žagubica, Cservenka, Mohács, Szentkirályszabadja, Abda felé.

Alszik a tábor, a tó gátján az őrtorony valójában a tábor őrtornya. Ez a szobor, itt, a tó partján ok a reményre.

Kép és szöveg: DORMÁN László

KRÓNIKA

A JUGOSZLÁV KULTÚRA NAPJAI ROMÁNIÁBAN. Május utolsó napjaiban Bukarestben megnyílt az a nagyszabású rendezvény, amely a két ország kulturális kapcsolatainak keretében bemutatja a jugoszláv népek és nemzetiségek művelődési életének jelesebb eredményeit. Május 29-én a román fővárosban három kiállítás is nyílt. Az egyik a mai szlovén grafikát, a másik a jugoszláv népek és nemzetiségek íróinak könyveiből készült válogatást, a harmadik pedig a Piva kolostor kincseit mutatta be. A mintegy negyven különböző rendezvény közül, amelyben több mint 500 jugoszláv író, képzőművész, zenész, film- és színművész lépett föl, megemlíthjük meg a belgrádi Nemzeti Színház és az újvidéki Szerb Nemzeti fellépését. Az előbbi Bora Stanković Szilaj vér, az utóbbi pedig Sterija Felfuvalkodott tökfey c. művét adta elő. A filmkedvelők láthatták a zágrábi rajzfilmiskola legjobb alkotásait, valamint Aleksandar Đorđević Megérkezni hajnal előtt és Miki Stamenković Hogyan meghalni című filmjét. Az írók közül a versesi Irodalmi Kommuna tagjai tartottak több irodalmi estet, míg zeneművészetünket a Szlovén Filharmonia és a priština-i Collegium Cantatum képviselte.

ELŐKÉSZÜLETEK AZ ÍRÓSZÖVETSÉG KÖZGYŰLÉSÉRE. A Jugoszláv Írószövetség májusban jóváhagyta az ősszel megtartandó évi közgyűlés téziseit. A közgyűlés az írói alkotómunkának a társadalomban betöltött helyéről és szerepéről indít vi-

rát. — Az írónak és munkájának társadalmi szerepe és a vele kapcsolatos kérdések sohasem kerültek el az írószövetség figyelmét, mert mindez szorosan összefügg az alkotók öngazgatási státusával és a műalkotások értékelésével — állapítják meg a tézisekben. A továbbiakban kimondják, hogy az írószövetség még hatékonyabban fog dolgozni valamennyi nemzeti és nemzetiségi irodalom érvényesítésén. Ennek a fontos munkának sokféleképpen kell megnyilvánulnia, kezdve attól, hogy az iskolai tantervekbe be kell iktatni valamennyi nemzeti és nemzetiségi irodalmunk oktatását, egész addig, hogy a hazánkat reprezentáló antológiákból és egyéb kiadványokból sem maradhatnak ki.

A közgyűlés alapjául szolgáló tézisek magukba foglalják azt a javaslatot is, hogyan valósítható meg az írók öngazgatási joga. Ezzel kapcsolatban a tézisek kimondják, hogy attól a pillanattól kezdve, amikor az író átadja kéziratát a könyvkiadónak, vállalnia kell a felelősség rá háruló részét, be kell kapcsolódnia a kézirat sorsának alakításába mindazokkal együtt, akik munkájukkal hozzájárulnak a kézirat könyvvé formálásához. Az író joga például beleszólni a könyv külalakjának, árának, példányszámának, valamint a terjesztés módjának meghatározásába, s részeselednie kell abból a jövedelemből, amelyet a befektetett munka alapján valószínűleg az illető könyvkiadó. A tézisek végül kimondják, hogy az irodalmi örökség felhasználásával létre-

jövő jövedelem elosztásában meg kell határozni a mércéket, amelyek szerint a jövedelem egy részét irodalmi holt munkaként kell kezelni.

A NOVÝ ŽIVOT JUBILEUMA Fennállásának harmincadik évfordulóját ünnepli a jugoszláviai szlovákok irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirata. Az évforduló alkalmából, május 24-én és 25-én tudományos tanácskozást tartottak a vajdasági szlovák irodalom és kultúra témára. Bevezetőt dr. Ján Kmet egyetemi tanár mondott. *A Novy Život a vajdasági szlovákok irodalmi és kulturális életében* című előadásából idézzük az alábbi részleteket:

— A Vajdaságban élő szlovákság irodalma és kultúrája mint önálló és sajátos jelenség már 150 éves múltra tekinthet vissza. A Novy Život című folyóirat pedig, mint e nép mai alkotó törekvéseinek és eredményeinek kifejezése, éppen napjainkban ünnepeli gyümölcsöző munkásságának 30. évfordulóját, mely munkásság ékesen bizonyítja, hogy napjaink irodalma és kultúrája lényegileg más és érettebb is, mint a múltban volt. Ha ma végignézzük a harminc évfolyam 102 folyóiratszámának és 16 kettős számának hosszú glédáján, az már magában véve is egy új hagyomány és művelődéstörténeti érték benyomását kelti.

... Az érvényesülésre, a saját program és koncepció meghirdetésére irányuló törekvés, az életre való jog pozitív példáinak megfogalmazása már a folyóirat első évfolyamaiban megfigyelhető, de ugyanakkor a szocialista internacionalizmusnak, a népfelszabadító harcbeli testvériségnek és egységnek friss áramlata is. Mert a folyóirat nemcsak hogy részletesen tájékoztatott más nemzetek művelődési életéről, különösen pedig a vajdasági magyarok, románok, ruszinok és a

daruvári csehek sikereiről, hanem bőségesen közölt szépirodalmi fordításokat is — Jovan Popović és egy tucatnyi más író alkotásain kívül — Majtényi Mihály, Herceg János, Mihai Avramescu, Florica Ștefan, Vaszil Mudri, Eugen Kocsis és Mikola Szkuban munkásságából.

A folyóirat második korszakában, 1954-től 1960-ig, a vajdasági szlovák irodalom és művelődés sok bonyodalom után végre megkapja a maga alkalmas és tartós szervezeti formáját, mert az 1953. évi bács-petróci tanácskozás egyrészt megfelelő társadalmi-kulturális hátteret és irodalmi légkört, másrészt egy mindig eléggé angazsált közvéleményt biztosított neki, ami összhangban volt az akkori társadalmi mozgásokkal: a társadalmi öngazgatas meg a kommunális rendszer bevezetésével.

Noha a tájékoztatóirodás nyomás országunkra már némileg enyhült, a viszonyok mégis lassan rendeződtek. Így például 1957-ben Csehszlovákiából egyáltalán nem kaptunk könyveket, később valamennyit, majd többet. Ilyen körülmények között nem kis erőfeszítésbe került a szlovák irodalmi klasszika tanulmányozása nálunk, s ezen próbált segíteni a Novy Život is cikkeivel, tanulmányaival. A működvelő színházak repertoárigényének kielégítésére ebben az időszakban 10 színművet, ezek közül két eredeti hazai szlovák darabot közölt a folyóirat.

A harmadik korszakban (1960—1967) még inkább megnyilvánult ismert eszmei platformunk és az akkori gazdasági fellendülés hatása, mely lehetővé tette nemzetiségünk irodalmi és művelődési igényeink még jobb kielégítését. 1958-ban a VII. kongresszuson meghozták a JKSZ máig is érvényes Programját, 1959-ben pedig a JKSZ Központi Vezetősége Végrehajtó Bizottságának ismert határozatai

további lépést jelentettek az elvszerű jugoszláv nemzetiségi politika még pontosabb megfogalmazásában. Természetes, hogy a *Novy Život* köré tömörült szlovák alkotócsoport, már addigi munkássága alapján is, készségesen magáévá tette ezeket az elméleti alapvetéseket és a belőlük fakadó folyamatokat.

Felzengett akkor Babinka, Labáth, Mučaji és Benková-Popitová lírája, és új költői hangokat pendített meg Svetlik, Čipkar és Litavská. Čeman, Čani, Labáth és Grna akkor írják legjobb prózai műveiket, s ekkor kapcsolódik be irodalmi életünkbe a később vezető szerepet játszó költő, Vit'azoslav Hronec, illetve a kritikus Michai Harpán.

A folyóirat 1968-tól 1971-ig terjedő negyedik korszakában, amikor a Közel- és Távol-Keleten dúló háború meg a csehszlovákiai események miatt növekszik a feszültség, s amikor nálunk a művészetekben a „fekete hullám” a divatos, bizonyos értelmiségi körökben pedig nyelvi viták dúlnak — Tito forradalmi irányvétele, a liberalista, nacionalista és más eltorzulások felszámolása után, a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúsága ismert elveinek következetes és teljesebb valóra váltását követeli meg. Ez a vajdasági szlovák irodalommal és kultúrával szemben is olyan követelményeket támasztott, amelyeket nem volt könnyű mindjárt kielégíteni.

A folyóirat ekkor tovább konszolidálódott, ami a munkatársakat, a rovatokat és a műszaki kivitelezést illeti, egyébiránt pedig több nyelvi tárgyú cikket közölt, ezenkívül rendszeresen figyelemmel kísérte a belgrádi és pozsonyi kulturális időszerűségeket, és bepillantást nyújtott a mecedón, a szovén, a horvát, a vajdasági szerb, magyar, román, valamint az albán és a cseh irodalmi életbe.

A próza műfajában Benková-Popitová, Hronec, Tušiak és Čeman mellett újból jelentkeznek Čani meg Demák, a költészetben pedig Babinka, Benková, Hronec és Pa'lo Buhuš mellett, a fiatalabbak közül Zuzana Balážová, Miroslav Dudók, Zuzana Faboková és Miroslav Demák a legtermékenyebbek.

S végezetül, az utolsó korszakban, 1972-től máig, amikor a folyóirat most már valóban — és rendszeresen — kéthavonként jelenik meg, és amikor a szerkesztőség jelentős tapasztalatra tett szert és megállapodott, megszűnik a *Novy Život* története, és ez már a jelen. (Borbély János fordítása).

MEGHALT ANTUN AUGUSTINČIĆ. Nyolcvanéves korában, Zágrábban elhunyt a kiváló horvát szobrász, Antun Augustinčić, számos ma már világhírű szobor megalkotója.

Augustinčić már tízéves korában képzőművészetet tanul. Előbb Vadlec és Frangeš tanítványa, majd Meštrović veszi maga mellé, s két éven át tanítja fiatal tanítványát, s közbenjár, hogy a párizsi Szépművészeti Akadémiára kerüljön. 1924-től kezdve öt évet tölt a már komolyan kibontakozó, de még miundig nagyon fiatal festő és szobrász Párizsban; önálló tárlatot is szervezett, a Függetlenek Szalonjában állítva ki portréit.

Hazajövele után alkotja meg a šumadijai harcosok emlékművét, amelyet Kragujevacon állítottak fel, majd a Zemlja csoport egyik alapítója lesz. A harmincas években egymást követik jobbnál jobb alkotásai, a Szkopjében felállított Dušan cár lovasszobra, a katowicei Josef Pilsudski marsall emlékműve, a genfi bányászszobor stb. Közvetlenül a háború után alkotja meg a batinai emlékművet, majd 1952 és 1954 között készül el a New York-i ENSZ-palota

előtti Békeemlékmű. Egyik utolsó nagy műve az 1973-ban Stubacán felavatott Gubec-emlékmű.

A jeles művészről Ács József kritikuskunk a következőket írta: „Augustinčić rendkívüli arány- és harmónia-érzéke a modellációban jutott kifejezésre. Jól ismerte az ember és az állat anatómiáját. Markáns szobraiban a duzzadó és követelő erő által a társadalmi feszültségeket iejezte ki. A szabadságot sugározzák művei. Különösen a háború utáni szobraira és domborműveire gondolunk, melynek reprezentáló példája a batinai emlékmű.”

Augustinčić kiemelkedő társadalmi-politikai dolgozó volt. Ifjúkorában baloldali nézeteket vallott, a népfelzabardító háborúban az első napoktól részt vett. Az AVNOJ második ülésén alelnöknek választották.

A JUGOSZLÁV ÁLLAM MEGALAPÍTÁSÁRÓL. Május második felében az Újvidék melletti Ilokon mintegy negyven hazai, valamint magyar, román és szovjet történettudós részvételével tudományos tanácskozást tartottak a jugoszláv állam megalapításának tárgykörébe tartozó kérdésekről. Az összejövetel eredménye, hogy új megvilágítást nyertek a délszlávok egységes államának létrehozásáról szóló egyes nézetek. A beszámoló jelentős része tudományos és marxista nézetekkel bizonyította, miszerint egyszerre voltak meg az új állam megalakításakor a politikai és gazdasági feltételek, de szükségességét a hatékonyabb önvédelmi rendszer kiépítése is indokolta. Több beszámoló a munkásmozgalom perspektívájából, mások pedig a későbbi szocialista átalakulás előfeltételeinek megteremtése szempontjából vizsgálták a kérdést.

A KRITIKÁRÓL. A kritika társadalmi szerepéről és jelentőségéről a

tavaly kezdett megbeszéléseket folytatták a Vajdasági Íróegyesület május végén — lapzártánkkor — Čortanovcin megtartott írótalálkozón. Vitaindítót ezúttal is Végel László tartott. Témája a kritika erkölce volt. (A tanácskozás részletes ismertetésére következő számunkban visszatérünk.)

NEGYVENHÁROMEZER SZAVALO. A május 27-én Újvidéken megtartott döntővel véget ért a *Jó Pajtás* c. gyermeklapunk idei versmondó vetélkedője, amelyen több mint kétszáz iskola és óvoda mintegy negyvenháromezer tanulója/óvodása vett részt, közöttük mintegy hétezer a magyar nyelvet környezetnyelvként tanuló pajtás is. A verseny alapját a *Híd* múlt év októberi számában közölt jugoszláviai magyar költők gyermekversei, illetve az ebből az anyagból ez év februárjában megjelent *Messzike* c. kötet képezte. E kötet törekvéseiről beszélt Pap József, a verseket válogató költő is, megemlítve, hogy a *Messzike* költőinek mindenekelőtt el kellett döntenükhöz, hogy a gyermekekhez fordulva, kitartsanak költői felfogásuk, magatartásuk mellett s írják továbbra is saját költészetüket, vagy pedig „ereszkedjenek le” a kis olvasókhöz. „A költők az előbbi mellett döntöttek. Ezért aztán nagyon odafigyeltünk, követtük a verseny menetét, mérlegettük a versmondók teherbíró képességét, s a biztató jelekre szorongásunk lassan fölegedett, töprengésünket a jóézés váltotta föl — győztünk!”

SZABADKAI SIKER A TARTOMÁNYI SZÍNJÁTSZOK SZEMLÉJÉN. Nagy sikert hozott a Szabadkai Népszínháznak a vajdasági hivatásos színházak idejében, sorrendben 29. szemléje. Szophoklész Antigonéjával elnyerték a legjobb előadás díját, Sza-

bó István megkapta a legjobb rendezésért járó díjat, s négy színész — Jónás Gabriella, Korica Miklós, Árok Ferenc és Kerekes Valéria — is elismerésben részesült. Ezenkívül a díszlettervért járó díjat Vlada Marenic a zrenjaninai Gyászoló családjának

színpadképéért, a jelmezterv-díjat pedig Branka Petrovic kapta a szabadkai szerbhorvát társulat Joakim c. előadásáért. Az Újvidéki Színház a szemlén a Három nővérrel szerepelt, s Bajza Viktória Irina szerepének tolmácsolásáért részesült elismerésben.

- Dési Abel*: Harc az értelmes életért (tanulmány) 758
Hódi Sándor: Az ösztönélet mítoszáról (tanulmány) 769
Tamási Gáspár Miklós: A filozófia vigasza (tanulmány) 779
Radnóti Sándor: Egy kritikai kommunikációelmélet (tanulmány)
 786
 Heller Ágnes műveinek bibliográfiája 796

HAGYOMÁNY

- Bela Duranci*: A szabadkai városháza 802

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Vajda Zsuzsa*: Kálmány Lajos nyomában (Beszédes Valéria: *Jávorfácska*) 809
Gerold László: Drámatörténet drámaelemzések nélkül (Nagy Péter: *Drámai arcélek*) 811
Thomka Beáta: A történelem rovátkái (Györffi Kálmán: *A visszatekintő*) 816

S z í n h á z

- Gerold László*: Szavak helyett helyzetek (Strindberg: Júlia kisasszony) 818

K é p z ő m ű v é s z e t

In memoriam

- Lőrinc Péter*: Bezerédi Lajos-Lujo 822
Bela Duranci: Gyelmis Lukács 824
Dormán László: A bori Radnóti-szoborról 826

KRÓNKA

- Bordás Győző*: A jugoszláv kultúra napjai Romániában; Előkészületek az írószövetség közgyűlésére; A *Nový život* jubileuma; Meghalt Antun Augustinčić; A jugoszláv állam megalapításáról; A kritikáról; Negyvenháromezer szavató; Szabadkai siker a tartományi színjátszók szemlélén 829

A 709. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1979. június. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., tel.: 021/22-144, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár, külföldre egy évre 200, fél évre 100 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 50 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.